

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER VE TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

BURAK BERKAN VEZİROĞLU

**SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE ORHUN ABİDELERİNİN
DEĞER KAZANIMINA ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖGR. ÜYESİ YILMAZ KESKİN

AĞRI – 2020

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Sosyal Bilgiler Dersinde Orhun Abidelerinin Değer Kazanımına Etkisi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Δ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Δ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../.....

Burak Berkan VEZİROĞLU

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KESKİN danışmanlığında, Burak Berkan VEZİROĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 07/02/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ufuk ŞİMŞEK

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KESKİN

İmza:

Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Suat POLAT

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../2020 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

23.02.2020

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	x
ÖNSÖZ	xii
TABLOLAR DİZİNİ	xiii
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xiv
GRAFİKLER DİZİNİ	xv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	2
1.4. Varsayımlar	3
1.5. Sınırlılıklar.....	3
1.6. Tanımlar	4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1. Göktürk Devleti	5
2.2. Göktürk Devleti ve Orhun Abideleri	7
2.2.1. Kül Tigin Abidesi.....	10
2.2.2. Bilge Kağan Abidesi	12
2.2.3. Tonyukuk Abidesi	14
2.2.4. Orhun Abidelerinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi	16
2.3. Değerler	17
2.3.1. Değerlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması.....	18
2.3.1.1. Rokeach Değer Sınıflandırması	18
2.3.1.2. Schwartz Değer Sınıflandırması	19
2.3.1.3. Nelson'un Değer Sınıflandırması	20
2.3.1.4. Spranger'in Değer Sınıflandırması	21
2.3.1.5. Ülken'in Değer Sınıflandırması.....	22
2.3.1.6. Ficher'in Değer Sınıflandırması	23
2.3.2. Değerler Eğitimi ve Değerler Eğitiminde Uygulanan Yaklaşımlar	23

2.3.2.1.	Telkin Yaklaşım Yöntemi.....	24
2.3.2.2.	Değer Analiz Yöntemi	25
2.3.2.3.	Değer Açıklama Yöntemi	25
2.3.2.4.	Ahlaki Muhakeme Yöntemi.....	26
2.3.3.	Değerler Eğitiminin Amaçları, Gerekliliği ve İşlevleri.....	26
2.3.4.	Değerler Eğitiminin Paydaşları	29
2.3.4.1.	Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü.....	29
2.3.4.2.	Değerler Eğitiminde Okulun Rolü.....	30
2.3.4.3.	Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü.....	32
2.4.	Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi ve Önemi	33
2.5.	İlgili Araştırmalar	38
3.	YÖNTEM	44
3.1.	Araştırma Modeli	44
3.2.	Çalışma Grubu.....	45
3.3.	Veri Toplama Araçları.....	45
3.4.	Verilerin Analizi.....	46
3.5.	Uygulama Süreci	47
4.	BULGULAR VE YORUM	52
4.1.	Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular.....	52
4.1.1.	Dayanışma Değerine Ait İfadeler.....	53
4.1.2.	Sevgi Değerine Ait İfadeler	58
4.1.3.	Saygı Değerine Ait İfadeler	61
4.1.4.	Bağımsızlık Değerine Ait İfadeler	64
4.1.5.	Barış Değerine Ait İfadeler	73
4.1.6.	Dürüstlük Değerine Ait İfadeler	75
4.1.7.	Duyarlılık Değerine Ait İfadeler	79
4.1.8.	Vatanseverlik Değerine Ait İfadeler	81
4.1.9.	Bilimsellik Değerine Ait İfadeler.....	89
4.1.10.	Estetik Değerine Ait İfadeler.....	92
4.1.11.	Adalet Değerine Ait İfadeler	94
4.1.12.	Yardımseverlik Değerine Ait İfadeler.....	98
4.1.13.	Aile Birliğine Önem Verme Değerine Ait İfadeler	100
4.1.14.	Çalışkanlık Değerine Ait İfadeler.....	103
4.1.15.	Sorumluluk Değerine Ait İfadeler.....	106

4.1.16.	Eşitlik Değerine Ait İfadeler	109
4.1.17.	Tasarruf Değerine Ait İfadeler	111
4.1.18.	Misafirperverlik Değerine Ait İfadeler.....	112
4.2.	İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular	114
5.	SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER	125
KAYNAKÇA.....		129
EKLER.....		140
EK-1 : Ölçek.....		140
EK-2 : İzin Belgesi		144
ÖZGEÇMİŞ		147

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE ORHUN ABİDELERİNİN DEĞER KAZANIMINA ETKİSİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr Üyesi Yılmaz KESKİN

2020, 147 sayfa + CXLVII

Jüri: Prof. Dr. Ufuk ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi Suat POLAT

Bu çalışmanın amacı Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerden hangilerinin Orhun Abidelerinde yer aldığını ve Orhun Abideleri ile değerler eğitimi programının öğrencilerin değer kazanmasındaki etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Göktürk Devletine ait olan Orhun Abideleri incelenerek Göktürk Devleti zamanında benimsenen değerler ile günümüz değerleri arasındaki benzerlikleri ortaya çıkartmak için nitel veri toplama teknikleri, Orhun Abidelerinde yer alan değer ifadelerinin öğrencilerin değer kazanmalarındaki etkisini ölçmek için de nicel veri toplama tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın nitel boyutunda doküman analizi tekniği, nicel boyutunda ise yarı deneysel desenlerden, ön test / son test eşitlenmemiş kontrol gruplu model kullanılmıştır. Karma yöntem yaklaşımı benimsenerek hazırlanmış olan bu çalışmanın nitel boyutunda Ergin (2016)'ın Orhun Abideleri doküman olarak kullanılmıştır. Çalışmanın nicel boyutunda ise Ağrı ilinin Taşlıçay ilçesinde öğrenim gören 20 6. sınıf öğrencisi araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Öğrencilerin yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, misafirperverlik, hoşgörü, adil olma, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk ve vatanseverlik değerlerine sahip olma düzeylerini belirlemek için Keskin (2008) tarafından geliştirilmiş “*Değerler Eğitimi Ölçeği*” veri toplama aracı kullanılmıştır.

Çalışmanın nitel boyutunda elde edilen bulgulara göre, günümüz değerleri arasında bulunan dayanışma, sevgi, saygı, bağımsızlık (özgürlük), barış, dürüstlük, duyarlılık, bilimsellik, estetik, adillik, yardımseverlik, aile birliğine önem verme, çalışkanlık, sorumluluk, eşitlik, tasarruf ve vatanseverlik değerlerinin Göktürk Devleti döneminde de var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın nicel boyutunda elde edilen bulgulara göre; deney grubu puan ortalamaları kontrol grubu puan ortalamalarından daha fazla olmasına rağmen aralarında anlamlı farkın olmadığı tespit edilmiştir. Deney grubuna uygulanan son test puan ortalamalarının ön test puan ortalamalarından daha fazla olduğu ve aralarında anlamlı farkın olduğu tespit edilmiştir. Erişi puan ortalamalarına göre ise deney grubu puan ortalamalarının kontrol grubu puan ortalamalarında fazla olduğu fakat aralarında anlamlı farkın olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Sosyal Bilgiler, Orhun Abideleri.

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

THE EFFECT OF ORKHUN INSCRIPTION ON VALUE GAIN IN SOCIAL STUDIES

Advisor: Dr.Tch. Member Yılmaz KESKİN

2020, Page:147 + CXLVII

Jury: Prof.Dr. Ufuk ŞİMŞEK

Dr.Tch. Member Suat POLAT

The purpose of this study is to determine which of the values in Social Studies Teaching Program take place in Orkhon Inscriptions, and the effect that the students of values education program gain value through Orkhon Inscriptions. In accordance with this purpose, Orkhon Inscriptions that have belonged to Göktürk State have been examined to discover the similarities between the values that have been adopted at the time of Göktürk State and the values that are adopted at the present time through qualitative data collection techniques, to measure the effect of value expressions on Orkhon Inscriptions on students’ value gain, karma technique in which quantitative data collection techniques are used together has been used.

In the qualitative dimension of the study, the document analysis technique was used, and in the quantitative dimension, a model with a pretest / posttest unsynchronized control group was used. In the qualitative dimension of this study that was prepared by adopting karma technique approach, Ergin (2016). Orkhon Inscriptions was used as document. As for the quantitative dimension of this study, 20 6th grade students in Taşlıçay district of Ağrı form the study group of the study. The "Values Education Scale" data collection tool developed by Keskin (2008). was used to determine the levels of students' benevolence, solidarity, sensitivity to historical heritage, hospitality, tolerance, fairness, diligence, sensitivity to the natural environment, responsibility and patriotism.

According to the findings obtained in the qualitative dimension of the study, it was concluded that the values that take place among today's communal values which are solidarity, love, respect, independence (freedom), peace, honesty, sensitivity, scientificity, aesthetics, fairness, benevolence, caring for family unity, diligence, responsibility, equality, saving and patriotism existed in the Göktuük State as well.

According to the findings obtained in the quantitative dimension of the study; Although the mean scores of the experimental group were higher than the average of the control group, it was determined that there was no significant difference between them. It was determined that the post-test mean scores applied to the experimental group were higher than the pre-test mean scores and there was a significant difference between them. According to the average of gain point, it was determined that the mean scores of the experimental group were higher in the control group mean scores but there was no significant difference between them.

Key Words: Values Education, Social Studies, Orkhon Inscriptions.

ÖNSÖZ

Çalışmamızın konusunu, Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin belirlenmesi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin öğrencilere kazandırılmasında Orhun Abidelerinin etkisi oluşturmaktadır. Çalışma Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin tespit edilmesi, değer konusunda geçmiş ve günümüz arasındaki benzerlik veya farklılıkların belirlenmesi açısından önemlidir. Araştırma, nicel veri toplama tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem yaklaşımına göre tasarlanmıştır.

Araştırma sürecinin başından sonuna kadar olan süreçte araştırmaya birçok kişinin katkısı olmuştur. Lisansüstü eğitimim boyunca desteğini ve katkılarını esirgemeyerek bana katkı sağlayan tez danışmanım Sayın Öğr. Üyesi Yılmaz KESKİN'e sonsuz teşekkür ederim.

Tez jürimde yer alarak görüşleri ile araştırmama katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Ufuk ŞİMŞEK ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Suat POLAT'a teşekkür ederim.

Araştırma sürecinde bana bilgi ve tecrübeleri ile katkı sağlayan hocalarım Sayın Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ ve Sayın Doç. Dr. Tuba ÇENGELCİ KÖSE'ye teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca bana maddi, manevi destek olan sevgili babam Mehmet VEZİROĞLU'na , değerli annem Şükran VEZİROĞLU'na ve araştırma sürecinde beni motive eden kız kardeşlerim ve Şeyma Nur ÜNVER'e teşekkür ederim .

Ağrı-2020

Burak Berkan VEZİROĞLU

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Rokeach Değer Sınıflandırması	18
Tablo 2.2. Schwarz Değer Sınıflandırması	19
Tablo 2.3. Nelson’a Göre Değer Sınıflandırması.....	21
Tablo 2.4. Spranger’e Göre Değer Sınıflandırması	21
Tablo 2.5. Ülken’e Göre Değer Sınıflandırması	22
Tablo 2.6. Ficher’a Göre Değer Sınıflandırması.....	23
Tablo 2.7. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler.....	34
Tablo 2.8. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler	35
Tablo 2.9. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler	36
Tablo 2.10. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler.....	37
Tablo 2.11. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler.....	38
Tablo 3.1. Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları.....	46
Tablo 4.1. Kontrol ve Deney Gruplarının Ön Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları	114
Tablo 4.2. Kontrol ve Deney Gruplarının Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları	116
Tablo 4.3. Deney Grubunun Ön Test ve Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Sonuçları	117
Tablo 4.4. Kontrol Grubunun Ön Test ve Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Sonuçları	120
Tablo 4.5. Kontrol ve Deney Gruplarının Fark Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları	122

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1. Kül Tigin Abidesi.....	11
Fotoğraf 2.2. Bilge Kağan Abidesi	13
Fotoğraf 2.3. Tonyukuk Abidesi	15
Fotoğraf 3.1. Öğrencilerin Orhun Abideleri İle İlgili Yazılan Eserleri İncelemesi. ..	48
Fotoğraf 3.2. Değerler Eğitimi Süreci.....	49
Fotoğraf 3.3. Değerler Eğitimi Süreci.....	50

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlerin Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerine Göre Dağılımı	52
Grafik 4.2. Dayanışma Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	54
Grafik 4.3. Sevgi Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	59
Grafik 4.4. Saygı Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	61
Grafik 4.5. Bağımsızlık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	64
Grafik 4.6. Barış Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	74
Grafik 4.7. Dürüstlük Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	76
Grafik 4.8. Duyarlılık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	79
Grafik 4.9. Vatanseverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	82
Grafik 4.10. Bilimsellik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	90
Grafik 4.11. Estetik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	92
Grafik 4.12. Adalet Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	95
Grafik 4.13. Yardımseverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	99
Grafik 4.14. Aile Birliğine Önem Verme Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	101
Grafik 4.15. Çalışkanlık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	103
Grafik 4.16. Sorumluluk Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	107
Grafik 4.17. Eşitlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	110
Grafik 4.18. Tasarruf Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	111
Grafik 4.19. Misafırperverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı	112

KISALTMALAR DİZİNİ

MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MOTAP	: Moğalistan'daki Türk Anıtları Projesi
s	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
Sd	: Serbestlik Derecesi
Ss	: Standart Sapma
$\bar{X}$	: Ortalama
KT	: Kül Tigin Abidesi
BK	: Bilge Kağan Abidesi
T	: Tonyukuk Abidesi
D	: Doğu
K	: Kuzey
B	: Batı
G	: Güney
KD	: Kuzey Doğu
GB	: Güney Batı

1. GİRİŞ

Milli Eğitim Bakanlığının belirlemiş olduğu her dersin kendine özgü öğretim programı bulunmaktadır. Öğretim programlarında akademik bilgilere yer verilmekle birlikte öğrencilere kazandırılması gereken milli ve evrensel değerlere de yer verilmektedir. Bu değerlerin öğrencilere kazandırılması için ahlaki muhakeme, değer analizi ve değer aktarma gibi yöntemler kullanılmaktadır. Kullanılan yöntemlerde örnek durum ve olaylara gereksinim duyulmaktadır. Farklı örnek durum ve olaylara edebi metinlerde sıkça rastlanılmaktadır. Edebi metinlerde yer alan örnek durum ve olaylar öğrencilere değerleri fark etme imkanı sağlamaktadır. Bu nedenle değerler eğitiminde edebi metinlerin kullanımı değerlerin kazanılmasına katkı sağlamaktadır (Karatay, 2011). (Kaymakçı, 2013)'ya göre de edebi metinlerin Sosyal Bilgiler dersinde kullanılması dersin içeriğine ve yapısına uygundur. Edebi metinlerin değerlerin benimsenmesindeki katkısının dışında Sosyal Bilgiler dersi konularının somutlaştırılarak öğrenimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca edebi metinlerdeki örnek olaylar, öğrencilerin empati kurma, analiz etme ve olaylara eleştirel bir düşünce ile bakmalarına katkı sağlamaktadır. Eğitim uzmanları son yıllarda edebi metinlerin kullanılmasının katkıları nedeniyle Sosyal Bilgiler dersi ile edebiyat arasında ilişkinin olduğunu vurgulamaktadırlar (McGowan ve Guzetti, 2004'den akt. Beldağ & Aktaş, 2016).

Berkowitz (2011)'e göre değerler eğitiminde rol model kullanımı değerlerin öğrenciler tarafından benimsenmesinde etkilidir. Bu nedenle edebiyattaki kurgusal karakterlerin ya da tarihimizde yer alan kahramanların davranışlarının ve yaşam biçimlerinin örnek gösterilmesi değerler eğitiminde kullanılabilecek alternatif yöntemler olarak gösterebiliriz.

1.1. Problem Durumu

Bu araştırmanın problem cümlesini “Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler ile Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin benzerlikleri nelerdir? ve Orhun Abideleri ile değerler eğitimi programının öğrencilere değer kazandırmadaki etkisi nasıldır?” soruları oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Araştırmanın amacı, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler ile Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin benzerliklerini ve Orhun Abideleri ile değerler eğitimi programının öğrencilere değer kazandırmadaki etkisini belirlemektir. Araştırmanın temel amacına bağlı olarak aşağıdaki alt amaçlar belirlenmiştir.

Alt Amaçlar

1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin hangilerinin Orhun Abidelerinde var olduğunu ve ne kadar sıklıkla vurgulandığını tespit etmek,
2. Orhun Abideleri ile değerler eğitimi programı öğrencilerin yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, misafirperverlik, hoşgörü, adil olma, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk ve vatanseverlik değerlerini kazanmalarında etkili olup olmadığını belirlemektir.

1.3. Önem

Her millet benimsediği değerleri kullandıkları dildeki kelimeler ile ifade ederler. Bu kelimeler milletin ortak tarihine dayanır ve bu ortak tarihten beslenir. Milletlerin geçmişte sahip oldukları değerlerin günümüze taşınması yani işlevsel hale getirilmesi değer ifadesi olarak kullandıkları kelimelerin yorumlayıcı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ile gerçekleşebilir (Sever, 2010). Türk milletinin geçmişte benimsediği değerleri bugüne aktarmak ve geçmişte benimsenen değerler ile günümüzde benimsenen değerleri karşılaştırmak için Türk yaşam tarzını ve kültürünü anlatan yazılı eserlerin incelenmesi gerekmektedir. Türk tarihine ışık tutan bir eser olarak kabul edilen Orhun Abideleri bu amacı gerçekleştirmek için kullanılabilir. Bu çalışma Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin tespit edilmesi, değer konusunda geçmiş ve günümüz arasındaki benzerlik veya farklılıkların belirlenmesi açısından önemlidir.

Devlet teşkilatı yönünden diğer Türk devletlerine model olan Göktürk Devleti, Türk tarihinde Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti olmasından dolayı tarihte önemli bir yere sahiptir. Türk adının devlet ve millet için kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Türk adı dünya sahnesine çıkmış ve üç kıta da tanınmasının temelleri atılmıştır. Var

olan her Türk topluluğunun Göktürk devleti ile sosyo-kültürel açıdan bağlantısı bulunmaktadır (Taşağıl, 2018).

Bireylerin kendi seçimleri sonucunda değerleri benimsemeleri demokratik toplumlarda ihtiyaç duyulan vatandaş tipinin özelliklerindendir (Doğanay, 2015). Birey özgür ortamlarda kendini ifade ederek ve çevresini gözlemleyerek değerleri fark eder ve özgür bir şekilde kendi değerlerini oluşturur. Bireyin kendi değerlerini oluşturma sürecinde eğitimciler rehberlik görevini üstlenirler. Eğitimciler öğrencilere okul ortamlarında örnek durumlar veya edebi metinlerdeki olaylar aracılığıyla toplumsal değerleri gözlemleme fırsatı sunarlar. Türk yaşam tarzı ve Türk kültürü hakkında yazılan ilk edebi ürün olan Orhun Abideleri de içeriği bakımından toplumsal değeri yansıtan örnek olaylara sahiptir.

1.4. Varsayımlar

Araştırmanın varsayımları şöyle belirlenmiştir:

1. Araştırmada deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ölçme aracını içten ve samimi bir şekilde cevapladıkları;
2. Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin deneysel işlem ortamı dışında değer düzeylerinde farklılaşma olasılıklarının aynı olduğu varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları şöyle belirlenmiştir:

1. Araştırmanın nitel bölümüne ait veriler Muharrem Ergin'in Orhun Abideleri adlı eseri ile;
2. Ağrı ili Taşlıçay ilçesinde 6. sınıfta öğrenim gören 20 öğrenciden elde edilen veriler ile;
3. Araştırmanın nicel bölümüne ait veriler 2018-2019 öğretim yılı bahar dönemi ile;
4. Araştırmanın nicel bölümünde öğrencilerin değer düzeylerindeki farklılıkları ölçmek amacıyla kullanılan ölçme aracında yer alan vatanseverlik, hoşgörü,

tarihsel mirasa duyarlılık, yardımseverlik, çalışkanlık, misafirperverlik, adillik, sorumluluk değerleri ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Değer: “Davranışın, güzelliğin, etkililiğin ya da kıymetin standartları olarak hizmet eden düşünceler” (Welton ve Mallan 1999’dan akt. Doğanay, 2015 s. 228).

Değerler Eğitimi: Karakter eğitimi ve ahlaki eğitim olarak da adlandırılan değerler eğitimi öğrencilere olumlu ve etik davranışları öğretmek, teşvik etmek ve öğrencilerin bireysel yeterliliklerini geliştirmek, akademik başarılarını desteklemek amacıyla oluşturulan eğitim olarak tanımlanabilir (Berkowitz, 2011).

Öğretim Programı: Öğretim programları, okullarda öğrencilere kazandırılması amaçlanan bilgi, beceri ve yaşantıların belirli bir plan ile hazırlanmasıdır (Bacanlı, 2012).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Göktürk Devleti

Göktürk Devletinin tarihini anlatan kaynaklar efsanelerle birlikte anlatıldığından Göktürk Devleti tarihi hakkında kesin bir sonuca varmak zordur. Ancak arkeolojik kazılar ve bazı tarihi net bilgilere bakıldığı zaman Göktürklerin 542 yılından önce Altay dağlarının güney eteklerinde yaşadıkları ve Hunların kuzey boylarından oldukları anlaşılmaktadır (Alizade, 2014). Türk adıyla kurulan ve kendinden sonra kurulmuş olan diğer Türk devletlerine örnek olan Göktürk devletinden komşu ülkelerin kaynaklarında Türk adıyla bahsedilmiştir. Orhun Abidelerinde de Kök Türk adıyla geçmektedir. Fakat Türkçeye en uygun Gök Türk adı olduğu için tarihçiliğimizde Gök Türk adı ile ifade edilmektedir (Taşağıl, 2017).

Büyük Hun İmparatorluğu, tarihte bilinen ilk Türk devleti olarak kabul edilmektedir. Hun İmparatorluğundan sonra sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan Türklük özelliklerini yansıtan Göktürk Devleti, Türk adını devlet ismi olarak ilk defa kullanan devlet olmuştur (Salman, 2006). Bu sayede Göktürk Devletinin, VI. yüzyılda “kuvvet ve kudret” anlamına gelen “Türk” kelimesinin devlet ismi içinde kullanılmasıyla “Türk” kelimesi siyasi bir anlam kazanmıştır (Kurat, 1952). Fakat ilerleyen zamanlarda “Türk” kelimesi Türk milleti için kullanılmaya başlanmış ve Türk soyundan gelen bütün boyları simgeleyen milli bir ifade haline gelmiştir (Aydın, 2017).

Asya’daki Göktürk Devleti dönemi, Bumin Kağan’ın 552 yılında Avar egemenliğine son vermesi ve İl Kağan unvanını alması ile başlamıştır (Ergin, 2016). Bumin Kağanın vefatında sonra yerine geçen Keluo Kağan kısa sürede vefat etmiştir. Bunun üzerine tahta Keluo Kağan’ın kardeşi Mukan Kağan geçmiştir. Mukan Kağan zamanında Göktürk Devleti güçlenmiş ve devletin egemenlik alanları genişlemiştir (Umurhan, 2018). Mukan Kağan dönemi, Göktürk Devletinin en parlak dönemi olarak kabul edilmektedir ve geleneksel ikili yönetim anlayışına göre devletin doğu kısmından Mukan Kağan sorumlu iken devletin batı kısmından ise Yabgu unvanı ile İstemi sorumluydu (Tekinoğlu, 2015). Devlet doğuda başarılı olarak gücünü arttırırken batıda İstemi Yabgu, Altayların batısı, Isık gölü ve Tanrı dağlarına kadar egemenlik sahasını genişleterek Bizans ve İran ile siyasi ilişkilere başlamış ayrıca dış politikadaki

başarısı ile ilk önce Sasanilerle ittifak yaparak Ak Hun Devleti'ni daha sonra ise Bizans ile ittifak yaparak Sasanileri tarih sahnesinden silmiştir. Böylece Göktürk Devletinin sınırlarını Kırım'a kadar genişletmiştir (Salman, 2013). Daha sonra Göktürk Devleti, başarılı ve güçlü kağanların yoksunluğu, devlet içindeki kavimlerin rekabeti, Çin entrikaları sebebiyle pek çok sorunlarla karşılaşması sonucu Çin hakimiyetine girmiştir. Fakat Çin hakimiyeti İltiş Kağanın 680-682 yılları arasında devleti yeniden toparlaması ile son bularak devlet eski güçlü dönemine dönmüştür (Ergin, 2016).

Kutlug Kağan'ın ölümünden sonra başa Kapgan Kağan geçmiştir. Hükümdarlığının ilk yıllarında başarılı bir şekilde devleti yöneterek Çin'deki esir Türkleri geri alan Kapgan Kağan, kuzeyde Kızgızları, doğuda Türk ve Moğol boylarını, Türgişlerde dahil olmak üzere Batı Türkistan'ı egemenliği altına almıştır. 716 yılında Kapgan Kağan'ın öldürülmesi ile hak etmediği halde tahta oğlu İnel Kağan geçmiştir. İnel Kağan'ın hükümdar olmasını kabul etmeyen Kül Tigin halkın desteğini alarak İnel Kağan'ı tahtan indirmiş yerine ağabeyi Bilge Kağan'ı tahta çıkartmıştır. Kutlug Kağan zamanında devlete vezir olarak hizmet eden Tonyukuk tekrar vezirliğe getirilmiştir (Taşağıl, 2010). Ağabeyinin tahta çıkmasında büyük gayretleri olan Kül Tigin, Türk ordusuna komutanlık yaparak pek çok zafer kazanmıştır. Bu zaferlerin büyük bir kısmı Çinlilere karşı kazanılmıştır. Çinliler ile yapılan savaşlardan yola çıkarak Göktürk Devletinin hem bağımsızlığını kazanma hem de koruma amacıyla Çinliler ile mücadele ettiği sonucuna ulaşabiliriz (Jısl, 1963). Bilge Kağan, Çinliler ile mücadelesinin yanı sıra Çinlilerin entrikalarından etkilenen Türk boylarının isyanları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Çinliler, Türk boylarını kışkırtarak birbirine düşürmüş ve Türklerin birlik içinde kendilerine saldırılarını engellemiştir (Keleş, 2016).

Çinliler, Göktürk devletinin gücünü kırmak ve zayıflatmak için Uygurları, Karlukları ve Basmilleri kışkırtarak Göktürlere saldırılarına neden olmuştur. Saldırıları sonucunda Göktürkler, siyasi açıdan sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Göktürklerin güç kaybettiğinin farkında olan Çinliler, Göktürklerin kendilerine tabi olmasını istemişlerdir. Göktürklerin bunu kabul etmemesi üzerine Çinliler, Karluk, Basmil ve Uygularla birlikte Göktürkler üzerindeki baskıları arttırmışlardır (Orkun,

1936). 740'lı yıllarda Uygurlar, kağanları Kül Bilge Han önderliğinde Göktürk Devletine isyan ederek Türk prensi Ozmış Tigin'i öldürmüşlerdir. Bunun sonucunda Asya'daki Göktürk hakimiyeti son bularak Uygur Devleti kurulmuştur (Tekin, 2017). Göktürk Devleti, yıkılışından sonra kurulan Türk devletlerini kurumsal yapısıyla ve kültürüyle etkileyerek onlara model olmuş ve ayrıca yabancı devletlerin de Türk, Türkmen, Tork, Türkiye gibi isimleri kullanmalarını sağlayarak bu isimlerin günümüze kadar gelmesinde etkili olmuştur (Taşağıl, 2017).

Göktürklerin 38 harfli alfabe geliştirmiş olmaları ve yazılı eserler bırakmış olmaları planlı bir eğitim sistemine sahip oldukları düşüncesini ortaya çıkartmaktadır. Bağımsızlık için verilen mücadeleler sonrasında özgürlüğünü kazanan Göktürklerde alp insan tipine sahip vatandaşların yetiştirilmesine büyük önem verilirdi. Göktürk Devleti'ne ait Orhun Abideleri de Türk eğitim tarihi hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Orhun Abidelerinde; Türk milletinin geçmiş olaylardan ders alması gerektiği, sonsuza kadar bağımsız yaşama ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Akyüz, 2013).

2.2. Göktürk Devleti ve Orhun Abideleri

Bir kavmi bir millet yapan, Türk adının, Türk tarihinin geçtiği ilk belge, Türk hükümdarlarının milleti ile hesaplaşması, yüksek Türk kültürünün, töresinin, medeniyetinin en büyük kanıtı, Türk milliyetçiliğinin temel kitabı, Türk ordusunun tarihini en az 1250 yıl önceye dayandıran, Türk askerlik sanatının esaslarını anlatan, milli istikameti çizen ve Dünya'yı 1250 yıl önce Çin hakkında uyaran Türk şaheseri Orhun Abideleri, Göktürk Devletine aittir (Ergin, 2016).

Orhun Abideleri, Göktürk Devletinin kuruluşu, bağımsızlık mücadeleleri, yaşadığı coğrafya, Çin devleti ve diğer Türk boyları ile olan siyasi ilişkileri, yaşam şekilleri hakkında bilgi veren bir eser olmakla beraber Türk milliyetçiliğinin ve Türk kimliğinin belgesi konumunda olan bir kaynaktır (Orhan, Gedik, & Bulut, 2012).

Abidelerde Göktürk devleti tarihi hakkında verilen bilgiler dışında Türk milli kimliğinin özelliklerine de yer verilmiştir. Bunlar: Devleti yönetme yetkisine sahip olan kağanların bilgin ve cesur olmaları, kanunlara yani töreye her vatandaşın saygı göstermesi ve uyması, yabancı devletlerin oyunlarına inanılmaması, anayurdun

saldırılarına karşı korunarak terk edilmemesi ve son olarak da Türk tanrısına inanılmasıdır (Türkmen, 2013).

Geniş bozkırları vatan toprağı sayan, bu topraklarda at koşturan Türklerin hayat tarzını anlatan paha biçilmez değere sahip olan Orhun Abidelerinde, Türk devletinin yıkılış nedenleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek gelecek nesillere devletin nasıl ayakta tutulması hakkında öğütlere yer verilmiştir. Ayrıca abidelerde Türklerin, Çinlilerin oyunlara gelerek altın, gümüş, ipek kumaş gibi değerli şeylere kanarak kardeşlerin, beylerin birbirine düşmesi sonucunda birlik ve beraberliklerinin bozularak bağımsızlığın kaybedildiğinden bahsedilmektedir. Bunun sonucunda da beylik oğulların kul, hanımlık kızların cariye konuma düştüğünden, Türk milletinin Çin egemenliğine girerek yok olduğundan ve elli yıllık Çin esaretinden kurtuluş ve barış ortamının korunmasının gerekliliğı anlatılmaktadır. (Kuljanova, 2010).

Orhun Abidelerinden ilk defa Moğol tarihçisi Alaeddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinde bahsetmiştir. Fakat Cüveyni'nin abidelerden bahsetmesi çok fazla dikkat çekmemiştir. Aynı zamanda Çin kaynaklarında da Orhun Abidelerinin varlığı hakkında bilgilere yer verilmiştir (Orkun, 1936). Orhun Abidelerinin bilim dünyası tarafından fark edilmesine sebep olan kişi İsveçli subay Strahlenberg'tir. Strahlenberg 1709 yılında Rusya ile yapılan Poltava savaşında esir düşmesi sonucunda Tomsk Nehri'ni gezerken rastladığı bazı taşları toplamıştır. Ülkesine dönünce yaptığı incelemeler sonucundan 1730 yılında Stockholm'de yayınladığı *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* isimli eserinde Yenisey taşlarının kopyasına yer vermiştir. Bu eser sonrasında araştırmacıların ilgilisi taşlara artmış ve daha sonraki araştırmalarda bulunan taşlar üzerinde de aynı yazılara rastlamıştır. Yazıların benzer olması taşlar üzerindeki yazıların çözülmesi gereğini ortaya çıkartmıştır. Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinin bulunmasıyla birlikte Wilhelm Radloff ve Vilhelm Thomsen abideleri okumak için çalışmalara başlamışlardır. Thomsen çalışmaları sonucunda “*tengri*” kelimesi çözmei başarmıştır. Daha sonra ise “*Türk*” ve “*Kül Tigin*” kelimeleri çözmesi sonucunda 1893 yılında tüm sembollerin anlamlarına ulaşmış ve Göktürk Alfabesi keşfedilmiştir (Tokay, 2011). Orhun Abideleri hakkında V. Thomsen, W. Radloff, O. Donner, W. Bang ve P. Melioranskiy gibi yabancı bilim adamları çalışmalar yaparken ülkemizde

Orhun Abidelerinden bahseden ilk çalışma İkdam Gazetesi'nin 200. sayısındaki "Hutut-ı Kadime-i Türkiyye" başlıklı makaledir. 1895 yılında yayımlanan makale Bilge Ercilasun tarafından latin harfleri kullanılarak yayımlanmıştır. Ercilasun, makalenin Necip Asım tarafından yazılmış olabileceğini ifade etmiştir (Ercilasun, 1999'dan akt. Aydın, 2018). Göktürk Alfabesi 1893 yılında çözüldüğünde başta Fin ve Macar hakları olmak üzere Avrupalılar abidelerde kendi tarihlerine yönelik izler aramışlardır. Bu sayede Türklük bilimine ilgi artmış ve pek çok çalışmalar yapılmıştır (Aydın, 2017).

Türk tarihini aydınlatan Orhun Abideleri Bilge Kağan, Kültigin ve Vezir Tonyukuk adına dikilmiş abidelerdir. Kül Tigin Abidesi, Göktürk kağanı Bilge Kağan tarafından abisi Kül Tigin'e duyduğu minnettarlığı dile getirmek için 732 yılında , Bilge Kağan Abidesi, Bilge Kağan'ın oğlu tarafından 735 yılında Yolluğ Tigin'e diktirilmiştir. Vezir Tonyukuk Abidesi ise Tonyukuk tarafından 720-725 yılları arasında diktirilmiştir. Fakat Tonyukuk Abidesinin yazıcısının kim olduğu tam olarak bilinmemektedir (Ergin, 2016).

Orhun Abideleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda abidelerde kullanılan alfabenin Türk alfabesi olduğu anlaşılmıştır. 38 harften oluşan Türk alfabesi sert zeminler üzerine kazılarak veya herhangi bir zemin üzerine de boyanarak kullanılabilir. Türkçenin en eski örneği olma özelliğine sahip olan alfabe, Göktürk dönemindeki yaşam tarzı ve kültürel özelliklerini ortaya çıkartmaktadır (Bilgili, ve diğerleri, 2014).

Kadim Türk tarihini ve dilinin en eski yazılı belgeleri olan ve aralarında yaklaşık 1 km mesafe bulunan Kültigin ve Bilge Kağan Abideleri Orta Moğolistan'da Orhon ırmağının eski yatağı civarında, Koço-Çaydam adlı göl yakınlarında dikilmiştir. 1889 yılında Yadrintsev tarafından bulunmuştur. Tonyukuk Abidesi ise 1897 yılında Klementz tarafından Orhun Abidelerinin çok daha doğusunda, Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'un 50 kilometre kadar güney batısında, Nalayha kenti ile Tola ırmağının sağ kıyısı arasında, Bayn-Tsokto denilen yerde bulunmuştur (Tekin, 2017).

2.2.1. Kül Tigin Abidesi

Kül Tigin, Türk milletine önemli hizmetlerde bulunan vezir Tonyukuk'un bilgeliğinden faydalanarak Türk milletinin birlik ve beraberliği için ağabeyi Bilge Kağan'ın hükümdarlığını desteklemiş ve Türk milletinin menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş bir liderdir (Kuljanova, 2010).

Bilge Kağan'ın, tahta çıkmasında büyük emekleri olan kardeşi Kül Tigin'e sağlığında en önemli makamlarda görev vermiş ve ölümünden sonra da onun kahramanlığını, cesaretini ve Göktürk Devletinin bağımsızlığına kavuşmasındaki hizmetlerini kalıcı hale getirmek için adına abide diktirmiştir (Kurat, 1952).

Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin adına dikilen eser hakkındaki bilimsel araştırmalar ilk olarak 1889 yılında Rus arkeolog N. M. Yadrıntsev'in (1842-1894) çalışmaları ile başlamıştır. Bu süreç Danimarkalı dil bilimci W. Thomsen (1842-1927) yazıttaki ifadeleri çözerek Kül Tigin'in kim olduğu ve yaşamı hakkında bilgileri açığa çıkarması ile devam etmiştir (Alyap, 2014). Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre Kül Tigin Abidesi, Bilge Kağanın kağan olmasında ve devletinin güçlenmesinde etkili olan kardeşi Kül Tigin'e duymuş olduğu minnettarlığı coşkulu bir şekilde ifade ettiği edebi bir eserdir (Ergin, 2016).

732 yılında kaplumbağa şeklinde bir kaidenin üzerine oturtulmuş Kül Tigin Abidesinin yüksekliği 375 cm., üst kısmı 122 cm.- alt kısmı 132 cm. genişliğinde ve kalınlığı da 44-46 cm.'dir (Alyılmaz, 1996). Kül Tigin Abidesinin batı yüzünde Çinçe bir yazıt bulunmaktadır. Abidenin doğu yüzünde 40, güney ve kuzey yüzlerinde 13'er, kuzey-doğu ve güney-doğu yüzleri ile güney ve batı yüzleri arasında birkaç satırlık runik harfle yazılmış eski Türkçe yazıtlar yer almaktadır (Tekin, 2017).

Fotoğraf 2.1. Kül Tigin Abidesi (Kaynak: URL:1)

Kül Tigin Abidesinin batı yüzü Kül Tigin'in ölümü üzerine dönemin Tang İmparatoru Xuan-ong'un Göktürk Devletine gönderdiği mesaj bulunmaktadır. Abidenin batı yüzünde, doğu yüzünde de bulunan kurttan süt için çocuk betimlemeleri bulunmaktadır (Alyılmaz, 2005). Abidenin doğu yüzünde Han, Türklerin tarihi hakkında genel bilgilerden, babasının ve amcasının üstün özelliklerinden ve onların Türk imparatorluğunun gelişmesindeki katkılarından; ölen kardeşi Kül Tigin ile kendisinin savaşlarda kazanmış oldukları zaferlerden, kardeşinin ölümü üzerine hissettiği üzüntüden bahsetmektedir. Abidenin güney yüzünde Türklere öğütler verilmekte, Türklerdeki itaatsizliklerden yakınılmakta ve anıtın dikilişi hakkında

bilgilere yer verilmektedir. Abidenin kuzeydoğu yüzünde Kül Tigin'in yaşı, ölüm tarihi, cenaze töreni hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Yazıtın güneydoğu ve güneybatı yüzünde konuşan Yolug Tigin kendisi tarafından abidenin yazıldığı belirtmektedir (Thomsen, 2011).

Kültigin Abidesinin bulunduğu bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda dikilitaşların dışında pek çok heykel, su kanalları, savaşlarda öldürdükleri düşmanları simgeleyen balballar, şehir kalıntıları, koç ve kaplumbağa heykelleri bulunmuştur. Bulunan eserlerin hepsi Türk kültürünün ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir (Qarluq, 2010).

2.2.2. Bilge Kağan Abidesi

Bilge Kağan Abidesi ve Kül Tigin Abidesi mimari açıdan benzerlik göstermektedir. Girişleri doğu tarafında bulunan abidelerin, uzun kenarları doğu-batı, kısa kenarları kuzey-güney yönlü bir dikdörtgen biçiminde tasarlanmıştır. Abideleri korunaklı hale getirmek amacıyla, surlar yapılmış ve abidelerin çevresine çukurlar kazılarak killi topraklarla doldurulmuştur. Kül Tigin Abidesi, Bilge Kağan Abidesinden önce inşa edildiği için mimari açıdan Bilge Kağan abidesine örnek olmuştur. (Durmuş, 2007).

“Bilge Kağan (716-734), II. Köktürk Devletinin kurucusu Kutlug İltiş Kağan (681-691)'ın oğlu, Köl Tigin'in ağabeyi ve Bilge Tonyukuk'un da damadıdır. Onun ölümünden sonra adına inşa olunan anıt mezar külliyesi, bugün Arthangay Aymag sınırları içinde kalan Höşöö Tsaydam bölgesinde, Köl Tigin anıt mezar külliyesinin 1 km güneyinde bulunmaktadır” (Alyılmaz, 2005, s. 103).

TİKA ile Moğalistan Aydınlanma Bakanlığının beraber organize ettiği Moğalistan'daki Türk Anıtları (MOTAP)'nin faaliyetleri sonucunda Bilge Kağan Abidesinin kırılan parçaları Koşa-Çaydam'da kurulan müzeye taşınmıştır. Bilge Kağan Abidesi, Kül Tigin Abidesi ile bu müzede yer almaktadır (Aydın, 2017).

Bilge Kağan Abidesinin, 122 cm genişliğinde olan doğu yüzünde 41 satır, batı yüzünde ise büyük çoğunluğu silinmiş Çince bir metin; 126 cm genişliğinde olan kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satırlık yazılar bulunmaktadır. Abidenin yüksekliği ise 3.80 metredir (Özkeçeci, 2010).

Fotoğraf 2.2. Bilge Kağan Abidesi (Kaynak: URL 2)

Bilge Kağan Abidesin de konuşan kişi Bilge Kağan olmasına rağmen abidenin yazarı Yollug Tigin'dir. Ayrıca abidede Yollug Tigin'in ilaveleri de bulunmaktadır. Devrilerek parçalara ayrılan Bilge Kağan Abidesinin bulunduğu yerde heykel, balbal ve taşlar bulunmaktadır (Ergin, 2016).

2.2.3. Tonyukuk Abidesi

Göktürk Devleti tarihinde önemli bir yere sahip olan Tonyukuk birden fazla kağan zamanında vezirlik görevinde bulunmuş, Türklerin Çin ile girdiği bağımsızlık mücadelesinde İltiş Kağan'ın yanında yer almış ve bilgeliği ile Göktürk Devletine hizmet etmiştir (Orkun, 1936).

Bilge Kağan, hükümdar olduktan sonra Tonyukuk'un yaşı ilerlemesine rağmen devlet yönetimi tecrübesinden faydalanmak amacıyla vezirlik makamına getirmiştir. Bu sayede Tonyukuk İltiş Kağan zamanındaki mevkisine tekrar sahip olmuştur. Tonyukuk bilgili, zeki ve otoriter bir kişi olarak bilinmesinin yanı sıra herkesin büyük saygı duyduğu ve korktuğu bir vezir olduğu bilinmektedir. Tonyukuk, Kül Tigin ile birlikte Bilge Kağan'ı destekleyerek Göktürk Devletini güçlü bir devlet haline gelmesinde etkili olmuştur (Kurat, 1952).

Abidede konuşan kişi Tonyukuk, abideye ilk olarak kendisini tanıtarak başlar, daha sonra ise Göktürklerin Çinlilere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinden, mücadelenin başarıya ulaşmasındaki etkisinden ve Türk milleti için kazanılan zaferlerden bahsetmektedir (Özkeçeci, 2010). Ayrıca Tonyukuk, Çinlilerin ve diğer Türk boylarının Türk milletine yönelik yaptıkları olumsuz planlarından dolayı duyduğu endişeyi ve bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için gece uyumayarak gündüz oturmuyarak ne kadar çok çalıştığını ifade etmiştir (Ergin, 2016).

Tonyukuk Abidesi, vezir Tonyukuk'un kendisi tarafından tarihi olayları birinci ağızdan anlatmak ve Türk milletine öğütlerde bulunmak amacıyla Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerine yaklaşık 300 km mesafede olan Bayn-çokto bölgesinde dikilmiştir (Alyılmaz, 1996). Tonyukuk Abidesi, sanatsal açıdan incelendiğinde (Orhan, Gedik, ve Bulut, 2012)'e göre üslup bakımından Kül Tigin ve Bilge Kağan Abideleri gibi başarılı değildir.

Tonyukuk Abidesi, birincisi 243 cm yüksekliğinde ve 35 satırlık; ikincisi 217 cm yüksekliğinde ve 27 satırlık Türkçe yazıların bulunduğu iki taştan oluşmaktadır. Ayrıca abidenin üzerinde Tonyukuk'un boyunun damgası, çevresinde ise heykel, balbal ve tarihi taşlar bulunmaktadır (Özkeçeci, 2010).

Fotoğraf 2.3. Tonyukuk Abidesi (Kaynak: URL 3)

Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın (TİKA) 1994 yılında heykellerin ve tarihi abidelerin içinde bulunduğu Orhun müzesini ziyarete açmıştır. TİKA 1997 yılında "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi" 'ni başlatarak Türk tarihçilerin bölgede araştırma yapmasına fırsat vermiştir. 2001 yılına gelindiğinde Bilge Kağan Abidesinin yakınlarında 4500 parçalık bir eser bulunmuştur. Bilge Kağan'a ya da çevresinden birinin olduğu düşünülen eser değerli taşlardan oluşmakta ve "dünya mirasları" listesinde yerini almıştır. Eserlerin içinde Bilge Kağan'ın tacı da yer almaktadır (Özkeçeci, 2010).

2.2.4. Orhun Abidelerinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi

Günümüzde eğitimin amacı, toplumların siyasi, kültürel, ekonomik durumlarına göre değişiklik göstermekle birlikte kişilerin bireysel yetenek ve becerileri dikkate alınarak ekonomik düzeylerini geliştirmek, etkili bir vatandaş olarak hak ve sorumluluklarını bilen ve yerine getiren bireyler yetiştirmektir (Ulusoy ve Dilmaç, 2016). Erdoğan (2013)'a göre eğitimin amaçlarından bazıları da bireye toplumsal, evrensel değerleri kazandırmak ve kültürü yeni nesillere aktarmak ve bu sayede kültürel hayatın devamlılığını sağlamaktır.

Ülkelerin eğitim sistemleri, ülkenin yetiştirmek istediği insan tipine göre şekillenmektedir. Türk eğitim sisteminde de yetiştirilmek istenen insan tipinde zaman zaman değişiklik meydana gelse de temelleri ortaktır. Örneğin; Eski Türk devletlerinden Hun ve Uygur Devletlerinde olduğu gibi uzun ve zorlu savaşlar sonucunda bağımsızlığını kazanan Göktürk Devletinde de alp insan tipi yetiştirilmek amaçlanmıştır (Akyüz, 2013). Günümüzde ise hak ve sorumluluklarını bilen gerektiğinde hak ve sorumluluklarını yerine getiren ve milli değerleri benimseyen etkin vatandaşlar yetiştirmek amaçlanmaktadır (MEB, 2018).

Türk tarihi ve yaşayışı hakkında bilgi kaynağı olan Orhun Abideleri, Göktürk Devleti'nde eğitim aracı olarak da kullanılmıştır. Abidelerde, Türk milletinin geçmişte yaşanan yıkımlardan ders alınması, bağımsızlığın önemini bilmesi, bazı olumsuz tutum ve davranışlardan vazgeçmesi gerektiğinden bahsedilerek bir özeleştirici yapılmakla beraber Türk hükümdarlara ve Türk milletine sonsuza kadar bağımsız yaşamanın nasıl sağlanacağı konusunda tarih dersi verilmektedir. Orhun Abidelerinin yazarı olan Bilge Kağan, bilgilerin kalıcı olmasını sağlamak amacıyla taş üzerine yazdırdığını ifade etmesi sebebiyle Bilge Kağan'ın, ilk siyasal eğitimcilerden kabul edilmesi gerekmektedir (Akyüz, 2013). Orhun Abidelerinde halka kazandırılmak istenen milli değerler ile günümüzde eğitim aracılığı ile öğrencilere kazandırılmak istenen değerler arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu nedenle hem milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında hem de Göktürk Devletinin tarihinin öğretilmesinde Orhun Abidelerinden yararlanabiliriz.

Türk toplumlarının yaşam felsefesini oluşturan iyilik, dürüstlük, cömertlik, erdem gibi değerlerin ilk Türk devletlerinden beri var olduğu Orhun Abideleri'nin bulunması ile kanıtlanmış ve Orhun Abideleri bu değerlerin somut bir örneği olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Orhun Abidelerinde bilgili insanlara saygı duyulduğu, kağanların bilgin kişiler olduğu ve bireylerin doğruyu bulabilmek için sadece bilgiyi temel almaları gerektiği anlatılmaktadır (Bilgili, ve diğerleri, 2014).

Alyılmaz (1996)'a göre Orhun Abideleri'nde gelecek kuşaklara Türk milletinin karşılaşılabileceği her türlü zorlukların üstesinden gelebilecek manevi bir güce sahip olduğu ve Türk milletinin birlik ve beraberliğinin sonsuza kadar var olacağının ifade edilerek milli bilinç oluşturulmaktadır. Bu sebeple de Sosyal bilgiler öğretim programının özel amaçları arasında bulunan; "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri ve Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri amaçlanmaktadır." (MEB, 2018, s.8). amacını yerine getirmek için Orhun Abidelerinden yararlanabiliriz.

2.3. Değerler

Literatür taraması sonucunda değer kavramının pek çok tanımı tespit edilmiştir.

Ulusoy ve Arslan (2016)'a göre toplum tarafından kabul gören, hayata aktarılmak istenen düşünce ve davranış şekilleri olan değerler, toplumun birlik ve beraberlik içinde devamlılığını sağlaması için gerekli olan kurallar bütünü olarak tanımlanmıştır.

Çakıcı (2010)'ya göre ise kültürü yansıtan değerler, toplumsal bütünlüğün, refahın ve huzurun sağlanmasında etkili olan ölçütlerdir. Toplumsal hayata yön veren değerler ideal davranış biçimlerini yansıtır. Ayrıca bireylerin iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi yargılarda bulunmaları için belirleyicidir. Kılcan (2013)'a göre değerler, insanların bir arada yaşama arzusu sebebiyle benimsenen ahlaki, kültürel toplumsal ilke ve kuralların büyük bir kısmıdır. Halstead ve Taylor, (2000) ise değer

kavramını “genel olarak davranışlara rehberlik eden ilkeler ve temel inançlar, eylemlerin iyi ya da istenilen olarak yargılandığı standartlar” (s. 169). olarak tanımlamışlardır.

2.3.1. Değerlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması

Öztürk (2017) değerlerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Toplumunu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilen bütünüleştirici soyut normlardır.
2. Bireylerin toplumsal ihtiyaçlarını karşıladığı ve bireylere faydalı olduğuna inanılan unsurlardır.
3. Bireylerin davranışlarına yön veren ölçütlerdir.
4. Bireylerin duygu ve heyecanlarıyla ilişkili olan unsurlardır.

“Değerler üzerinde yapılan araştırmaları etkili bir biçimde sürdürebilmek için birçok sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan en çok bilinen ve kabul edilenler; Nelson, Rokeach, Spranger ve Schwartz’a ait olanlardır” (Yazıcı, 2006, s. 501)

2.3.1.1. Rokeach Değer Sınıflandırması

Rokeach (1973) değerler üzerindeki çalışmaları sonucunda değerleri amaç ve araç değerler olarak ikiye ayırmıştır. Amaç değerler yaşamın temel amaçlarını (örneğin; rahat bir yaşam, mutluluk, eşitlik, ulusal güvenlik vb.), araç değerler ise bu amaçlara ulaşmada kullanılabilecek davranış tarzlarını (örneğin, hırslı, neşeli, bağımsız, sevecen vb.) kapsar (Bilgin 1995’den akt. Akbaş, 2004, s.57). Rokeach değer sınıflandırması Tablo 2.1.’de verilmiştir.

Tablo 2.1. Rokeach Değer Sınıflandırması

Amaç (Terminal) değerler		Araç (Instrumental) değerler	
Rahat bir hayat	İç huzur	Hırslı/istekli	Hayal gücü kuvvetli
Heyecanlı bir hayat	Gerçek sevgi	Ufku geniş olma	Bağımsızlık

Tablo 2.1. Rokeach Değer Sınıflandırması (devamı)

Amaç (Terminal) değerler		Araç (Instrumental) değerler	
Başarma hissi	Ulusal güvenlik	Kabiliyetli	Entelektüel
Güzellikler dünyası	Kurtuluş	Temiz	Sevgi dolu/sevecen
Eşitlik	Öz saygı	Cesaretli	İtaatkar
Aile güvenliği	Sosyal tanınma	Affedici	Kibar
Özgürlük	Gerçek dostluk	Yardımsever	Sorumlu
Mutluluk	Bilgelik/hikmet	Dürüst	Öz kontrol

(Rokeach 1973'ten akt. Yiğittir, 2009 s.24)

Tablo 2.1.'e göre amaç değerler; rahat bir hayat, iç huzur, heyecanlı bir hayat, gerçek bir sevgi, başarma hissi, ulusal güvenlik, barış içinde bir dünya, zevk, güzellikler dünyası, kurtuluş, eşitlik, öz saygı, aile güvenliği, sosyal tanınma, özgürlük, gerçek dostluk, mutluluk, bilgelik/hikmet ve araç değerler; hırslı istekli, hayal gücü kuvvetli, ufku geniş olma, bağımsızlık, kabiliyetli, entelektüel, neşeli, mantıklı, temiz, sevgi dolu/sevecen, cesaretli, itaatkar, affedici, kibar, yardımsever, sorumlu, dürüst ve öz kontrol şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.3.1.2. Schwartz Değer Sınıflandırması

Schwartz'ın değer sınıflandırması Tablo 2.2 'de verilmiştir.

Tablo 2.2. Schwarz Değer Sınıflandırması

Değer	Açıklama
Güç	Sosyal statü sahibi olma, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücüne sahip olma.
Başarı	Sosyal standartlara göre bireysel başarı yönelimi.

Tablo 2.2. Schwarz Değer Sınıflandırması (devamı)

Değer	Açıklama
Haz duyma	Bireysel zevk ve hayattan keyif alma.
Uyarılım	Heyecan ve yenilik arayışı.
Kendini Yönetme	Bağımsız düşünme ve eylemlerde özgürlük.
Evrenselcilik	Tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek. Anlayışlı ve hoşgörülü olmak.
İyilikseverlik	Yakın olunan kişilerin iyiliğini gözetme.
Geleneksellik	Kültürel ya da dini törenlere ve fikirlere saygı ve bağlılık.
Uyma	Eylemlerde ölçülülük, başkalarına zarar verebilecek, toplumsal kurallara aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması.
Güvenlik	Kişinin ve toplumun huzuru ve sürekliliği.

(Bilsky & Schwartz, 1994).

Tablo 2.2'ye göre Schwartz değerleri; güç, başarı, haz duyma, uyarılım, kendini yönetme, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma güvenlik olmak üzere 10 değer şeklinde sınıflandırmıştır.

2.3.1.3.Nelson'un Değer Sınıflandırması

Nelson, değerler sınıflandırmasını Tablo 2.3' de gösterildiği gibi bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler olmak üzere üç grupta sınıflandırmıştır (Michaelis ve Garcia 1988'den akt. Baydır, 2018).

Tablo 2.3. Nelson’a Göre Değer Sınıflandırması

Bireysel Değerler	Grup Değerleri	Sosyal Değerler
Bireysel tercihlerimize seçimlerimize, hobilerimize etkin eden değerlerdir.	Grup üyeleri tarafından kabul edilen ortak değerlerdir.	Bireyin toplumsal yaşam içinde devamlılığını sağlayan adalet, eşitlik, saygı gibi değerlerdir.

Tablo 2.3.’e göre Nelson değerleri; bireysel değerler, grup değerler ve sosyal değerler şeklinde sınıflandırmıştır.

2.3.1.4. Spranger’in Değer Sınıflandırması

Spranger değerleri; estetik, bilimsel, ekonomik, politik, sosyal ve dini değer grupları şeklinde incelemiş ve sınıflandırmıştır (Ünal, 1981 & Güngör, 1993’den akt. Akbaş, 2004 s. 55). Tablo 2.4.’te değer sınıflandırmasına ve açıklamalarına yer verilmiştir.

Tablo 2.4. Spranger’e Göre Değer Sınıflandırması

Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirci, akılcı ve entelektüeldir.
Ekonomik Değer	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.
Estetik Değer	Simetri, uyum ve form önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
Sosyal Değer	Başkalarını sevmeye, yardım etmeye ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.

Tablo 2.4. Spranger’e Göre Değer Sınıflandırması (devamı)

Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
Dini Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

Tablo 2.4’e göre Spranger değerleri; bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, politik ve dini değer şeklinde sınıflandırmıştır.

2.3.1.5. Ülken’in Değer Sınıflandırması

Ülken değeri; içkin değerler, aşkın değerler ve normatif değerler olmak üzere 3’e ayırmıştır. Ülken’in değer sınıflandırması Tablo 2.5.’de gösterilmiştir.

Tablo 2.5. Ülken’e Göre Değer Sınıflandırması

İçkin Değerler	Bilmenin hakim olduğu duygular ile eşyaların ilişkisinden ortaya çıkan ve bilinçle kuşatılan değerlerdir. Teknik değerler ile duyguya bağlı oluşan sanat değerlerinden ve zihinsel verilere dayanan düşünce değerlerinden oluşur.
Aşkın Değerler	İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinden ortaya çıkan değerlerdir. Aşkın değerlerin oluşumunda inançlar etkilidir. Ahlak ve din bireyin aşkın değerlerini ifade eder.
Normatif değerler	İnsan davranışlarının birbiriyle değişimi sonucu ortaya çıkan değerlerdir. Örneğin; İnsanların davranışlarının birbiriyle karşılaştırıldığında ölçüt hukuk olur, sözler karşılaştırıldığında ölçüt dil olur.

(Ülken, 1965’den akt. Yiğittir, 2009).

Tablo 2.5.’e göre değerler; içkin değerler, aşkın değerler ve normatif değerler şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.3.1.6.Ficher'in Değer Sınıflandırması

Değerlerin sosyal süreçlerle bağlantılı olduğunu savunan Ficher, değerleri üç farklı açıdan sınıflandırmasına rağmen değerlerin içiçe olduğunu ifade etmiştir. Ficher'in değer sınıflandırması Tablo 2.6.'da gösterilmiştir.

Tablo 2.6. Ficher'a Göre Değer Sınıflandırması

Zorlayıcılık derecesine göre değerler	Bu bakış açısına göre değerler, bireyin sosyal kişiliğine etki eder. Bireyin kabullendiği değerlere aykırı davranışlarda bulunması bireyin kendini suçlu hissetmesine neden olur. Birey de değerlere uygun davranmak için kendini mecbur hisseder. Birey için “yapılmalı” ve “yapılmamalı” olarak kabul edilen değerler yer alır.
Süreklilik gösteren sosyal değerler	Toplumsal bütünlüğün ve huzurun sürekliliğinin sağlanmasında etkili olan değerlerdir. Sevginin en fazla ön plana çıktığı değer grubudur.
Kurumsal işlevine göre değerler	Değerlerin aile, dini, siyasi sosyal açıdan ayrımını ifade eder. Her kuruma ait temel değerler bulunmaktadır. Örneğin; aile üyeleri, aile içi huzurun sağlanması için gerekli değerleri bilir ve bunlara uygun davranışlarda bulunur

(Fichter, 2001).

Tablo 2.6.'ya göre Fichter değerleri; zorlayıcılık derecesine göre, süreklilik süreklilik gösteren sosyal değerler ve kurumsal işlevine göre değerler olmak üzere 3'e ayırmıştır.

2.3.2. Değerler Eğitimi ve Değerler Eğitiminde Uygulanan Yaklaşımlar

Ulusoy ve Dilmaç (2016)'a göre; tarihin her döneminde en iyi eğitimi vermek isteyen insanlar, eğitim aracılığı ile öğrencilerin bilgi seviyelerini yükseltmeyi, meslek edinebilmeleri için gerekli becerileri kazandırmayı, davranışlarını şekillendirerek toplumsal ilişkilerinde başarılı bireyler yetiştirmeyi ve karakter oluşumuna katkı sağlamayı amaçlamışlardır Bireylerin karakter gelişimine katkı sağlamak için de değerler eğitimine ihtiyaç duyulmuştur.

(Hayes, 2006'dan akt. Demircioğlu ve Demircioğlu, 2016)'e göre değerlerin, okullarda planlı ve programlı şekilde öğrencilere kazandırılma sürecine değerler eğitimi denir. Ayrıca değerler eğitimi; manevi, kültürel, çevresel, estetik ve politik değerler olmak üzere beş farklı alanda öğrencilere kazandırılmaya çalışılabilir.

Tozlu ve Topsakal (2013)'a göre : Değer eğitimi okul, aile ve çevre iş birliği içerisinde uygulama ağırlıklı geniş kapsamlı faaliyetleri kapsayacak şekilde bir bütün olarak planlanmalıdır.

Yaman (2016) ise değerler eğitimi, bireyin kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını ve tercihlerini etkileyen değerleri benimseme becerisini kazandırmak amacıyla hayat boyu devam eden bir süreçtir. Değerler eğitiminin temelini, bireylerin toplumsal olaylarda karşılaştıkları durumlara karşı toplumsal, ahlaki ve insani boyutlarda duyarlılıkları fark etmeleri ve bu duyarlılıkları karakter haline getirme amacı oluşturmaktadır.

Bazarkulov (2008)' e göre ise eğitimin bireyi toplumsallaştırmasının yanı sıra bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal gelişimi de sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Değerlerin duyuşsal boyutunda; bireylerin iyi ve kötü gibi yargılara varması; bilişsel boyutunda değerleri fark ederek ve kavrayarak nerede kullanabileceğine karar vermesi; davranışsal boyutunda ise duyuşsal ve bilişsel yönden kazanılan değerlerin davranışa dönüştürülmesi oluşturur. Davranışsal boyut, değerler eğitiminde duyuşsal ve bilişsel boyutun son aşamasıdır.

Meydan (2014)' a göre değerler eğitimindeki yaklaşımlar farklı düşüncelere göre sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşımlar: Değerlerin kaynağı hakkındaki düşünceler, değerle eğitiminin verilmesinin sebepleri, değerler eğitiminde uygulanan yöntemler, bireyin doğası ve toplum ile ilişkileri boyutlarında farklı bakış açıları sebebiyle sınıflandırılmaktadır. Değerler eğitimi yaklaşımları; Balncchette ve diğerleri tarafından geliştirilen telkin yaklaşım yöntemi (Demirhan İşcan, 2014)., Rath, Harmin ve Simon tarafından geliştirilen değer açıklama yöntemi (Tahiroğlu, 2016, s. 342)., Amerikan Sosyal Bilgiler Ulusal Kurulu tarafından geliştirilen değer analizi yöntemi (Sarı, 2007'den akt. Ulusoy ve Dilmaç, 2016) ve Kohlberg tarafından geliştirilen Ahlaki muhakeme yöntemi (Demirhan İşcan, 2014). olarak sınıflandırılmıştır.

2.3.2.1.Telkin Yaklaşım Yöntemi

Blanchette ve diğerleri tarafından geliştirilen bu yaklaşımın amacı öğrencilere değerleri aşılamaktır. (Demirhan İşcan, 2014). Değer aktarma yaklaşımı olarak da bilinen telkin yaklaşım yöntemi, toplumun doğru olduğunu düşündüğü değerleri

bireylere ögüt ve nasihat yoluyla doğrudan telkin edilerek kazandırılmaya çalışıldığı yaklaşım türüdür. Yaklaşımın başarılı olabilmesi için bireye telkin edilen değerlerin, bireyin istekleri ile aynı doğrultuda olması gerekir. Fakat günümüzde bu yaklaşım ile değerlerin kazandırılmasında başarılı olunamayacağı savunulmaktadır (Tahiroğlu, 2016). Superka değerlerin öğretiminde doğrudan öğretim yaklaşımlarından telkin yaklaşımı için sistematik bir öğretim modeli geliştirmiştir. Basamaklar şu şekildedir:

1. Telkin yaklaşımı olabilecek değerleri belirleme.
2. Değer seviyelerini belirleme.
3. Davranışsal amaçları belirleme.
4. Uygun metotları seçme.
5. Metotları uygulama.
6. Sonuçları değerlendirme” (Dilmaç ve Ulusoy, 2012, s. 71).

2.3.2.2. Değer Analiz Yöntemi

Amerikan Sosyal Bilgiler Ulusal Kurulu tarafından geliştirilen değer analizi yaklaşımı (Sarı,2007’den akt. Ulusoy & Dilmaç, 2016) yönteminde öğrencilere örnek olaylar üzerinden düşünme becerilerini geliştirme imkanı sunarak değerleri kazandırmak amaçlanmaktadır. Telkin yönteminden kullanılan ögüt ve nasihat yoluyla değer kazandırmanın aksine öğrencilerin neden ve niçin gibi sorulara cevaplar arayarak örnek olaylarda belirtilen problemleri analiz etmeleri sağlanır. Bu yöntemde bilimsel düşünme aşamalarının değer eğitiminde kullanılması sağlanmaktadır (Doğanay, 2006).

2.3.2.3. Değer Açıklama Yöntemi

Değer açıklama yöntemi, Rath, Harmin ve Simon tarafından geliştirilmiştir (Tahiroğlu, 2016, s. 342). Değer açıklama yaklaşımında değerler, bireylere telkin yoluyla aktarılmaya çalışılmaz. Bireylerin kendi değerlerini tercih etmelerine imkan sağlanır ve tercihlerinde bireylere niçin ve nasıl gibi sorular sorulur. Bireyin cevaplarını destekleyecek açıklamalarda bulunulur (Aktepe , 2016). Değer açıklama

yöntemi, öğrencilere değerlerini seçme fırsatı verdiği için diğer yöntemlerle karşılaştırıldığında öğrenci merkezlidir.

2.3.2.4. Ahlaki Muhakeme Yöntemi

Ahlaki muhakeme yöntemi, Kohlberg tarafından öğrencilerin ahlaki muhakeme yeteneklerini geliştirme imkanı sunmak ve değer seçimlerinde etkili olan kriterler hakkında tartışma yaptırmak amacıyla geliştirilmiştir (Demirhan İşcan, 2014).

Ahlaki muhakeme yöntemine göre öğrencilerin ahlaki sorgulama yapmalarını sağlamak amacıyla ikilemlerden oluşan hikayeler farklı yaş gruplarından öğrencilere okutulur. Kohlberg farklı yaş gruplarının aynı hikayeye farklı yargılarda bulunduğu sonucuna ulaşır. Sonuçlara göre; gelenek öncesi düzey; ceza ve itaat ile çıkara dayalı alış-veriş, geleneksel düzey; kişiler arası uyum, kanun ve düzen; gelenek ötesi düzey, sosyal anlaşma ve evrensel ahlaki ilkeler basamaklarından oluşur. (Selçuk 2000'den akt. Akbaş, 2004).

2.3.3. Değerler Eğitiminin Amaçları, Gerekliliği ve İşlevleri

Çağımızda bilimsel ve teknolojik gelişmeler son derece hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin insanların hayatlarını kolaylaştırmak gibi faydaları olmasına rağmen toplumsal değerlerin kaybolmasına da neden olabilmektedir. Günümüz medeniyetlerinin barış, adalet, eşitlik, mutluluk gibi değerlere sahip olması gerekirken teknolojik gelişmelerin insanlığa zarar verecek şekilde kullanılması nedeniyle savaş, adaletsizlik, nefret gibi insanlığa aykırı değerler ortaya çıkmaktadır (Köylü, 2013). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de ortaya çıkan bu olumsuz durumları engellemek ve toplumsal değerlerin kaybolmasını önlemek amacıyla eğitim kademelerinde “değerler eğitimi” ismi ile yeni bir eğitimin verilmesi gereği ortaya çıkmıştır (Yaman, 2016).

Aladağ (2009)’a göre sigara, alkol ve madde kullanımı, toplumsal kurallara uymama, saygısızlık, hırsızlık, aile birliğine önem vermeme, birlik ve beraberliğin gerekliliğine inanmama, hoşgörüsüzlük gibi olumsuz davranışların artmasını engellemek amacıyla; yeni nesle hoşgörü, sevgi, saygı, dayanışma, yardımlaşma, duyarlılık, çalışkanlık gibi değerlerin benimsetilmesi gerekmektedir. Değerlerin planlı

ve programlı bir şekilde eğitim-öğretim ortamlarında farklı yöntem ve tekniklerle öğrencilere kazandırılmaya çalışılması da değerler eğitiminin gerekliliğini arttırmıştır.

Yiğittir (2012)'e göre bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi toplumsal hayatta pek çok kolaylığı da beraberinde getirmekle birlikte bireylerin değer algılarının değişmesinde de etkili olmuştur. Değerler, insanların davranışlarına yön veren ölçütler olduğu için bireyin değer algılarının değişmesi toplumsal yaşamın değişmesine sebep olabilmektedir.

Toplumsal yaşamda giderek artan şiddet olayları, madde bağımlılığı, büyüklere saygısızlık gibi olaylar insanların toplumsal huzurun sağlanması konusunda kaygı duymalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz durumun, değerler eğitimi ile çözüleceği düşüncesi değerler eğitiminin toplumsal yaşamın huzuru için gerekliliğini ortaya koymaktadır (Yazar, 2016).

Değerler eğitimi toplumların demokratik sistemlerinin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Demokratik sistemlerin gelişmesinde insanların birbirlerine karşı hoşgörülü olma, insanlar arasında ayrım yapmama, adaletli davranma, fikirlere saygı duyma ve sorunları barışçı bir tutumla çözebilme becerilerine sahip olmaları gerekir. Bu nedenle değerler eğitiminde bireyler hem kendi hem de başkalarının benimsedikleri değerlere, fikirlerine saygı duyarak değerleri sorgulama yoluyla demokratik toplum için gerekli olan değerlere ulaşırlar (Doğanay , Seggie ve Caner, 2012).

Ulusoy ve Arslan (2016)'a göre değerler eğitimi, toplumsal değerleri gelecek kuşaklara aktararak toplumun mutlu bir hayat sürmesini sağlamak, bireylerin kişisel gelişimine katkıda bulunmak ve bireylerin ahlaki ilkeleri temel alarak bu ilkelere uygun davranışlarda bulunmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Değerler eğitiminin, bireylerin toplumsal ve eğitim hayatlarında çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Her birey toplumsal hayatta diğer insanlar tarafından benimsenmek ve saygı görmek ister. İnsanlar tarafından saygı görmenin koşullarından bir tanesi de toplumsal değerlere uygun davranmaktır. Değerler eğitimi sayesinde toplumsal değerleri benimseyen bireylerin toplum tarafından benimsenmesi ve saygı görülmesi

daha da kolaylaşır. Toplum tarafından benimsenen ve saygı duyulan bireyler gündelik hayatta daha huzurlu yaşarlar ve bu huzur bireylerin iş, aile ve toplumsal yaşamını olumlu yönde etkiler.

Fichter, (2001)'a göre toplumsal değerlerin sonuçları değerlerin işlevleri olarak adlandırılır. Fichter değerlerin işlevlerini 6 madde ile açıklamıştır.

1. Değerler, bireylerin toplum tarafından nasıl kabul edildiğini bilmesi konusunda yol gösterir.
2. Değerler, bireylerin kendileri için faydalı olacak maddi kültür nesnelere ilgi göstermelerini sağlar.
3. Değerler, bireyleri toplum tarafından kabul edilen ve istenen davranışlara uygun şekilde davranmaları konusunda yönlendirir.
4. Değerler, toplumsal kontrolü sağlar. Bu yüzden bireyleri doğru olanı yapma konusunda cesaretlendirir ya da toplum tarafından hoş karşılanmayacak davranışlarda bulunmasını engeller.
5. Değerler, bireylere toplumsal rollerini değerlere uygun şekilde yerine getirilmesi konusunda rehberlik eder.
6. Değerler, toplum içindeki birlik ve beraberliği artırarak dayanışma duygusunu güçlendirir.

Değerler eğitiminin bir başka işlevi ise toplumsal problemlerin çözümü ile ilgilidir. Değerler eğitiminde başarılı olan bireyler, toplumsal problemlere çözüm üretmede ve toplumsal anlaşmazlıkları çözmede aktif rol oynayarak gündelik problemlerin çözümüne katkıda bulunurlar (Akdeniz, 2018).

Toplum içerisinde yer alan aile, hukuk, din ve eğitim gibi kurumlar özgün değerlere sahiptir. Fakat farklı sosyal kurumların sahip oldukları değerler birbirleri ile ilişkilidir. Değerler arasındaki bu ilişki bireylerin toplumsal yaşamda tutarlı davranışlar sergilemesine ve topluma uyum sağlamasına katkıda bulunur (Özensel, 2014).

Değerler eğitiminin bireyin eğitim hayatında da etkileri bulunmaktadır. Bunlar; bireylerin amaçlarını, yönelimlerini, davranışlarına yön veren esasları ve toplumsal

olaylar karşısında doğru-yanlış, ahlaki ve ahlaki olmayanı fark etmelerini okul ortamında kazanmalarını sağlamaktır (Uysal, 2013).

2.3.4. Değerler Eğitiminin Paydaşları

Değerler eğitimi ilk olarak aile de başlar ve okullarda planlı ve sistemli bir şekilde devam etmektedir. Değerler eğitiminde formal eğitimin yanında örtük ve rol model olarak öğrenmeler de önemlidir. Örtük öğrenme ve rol model öğrenmelerde ise en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Çünkü öğrenciler, eğitim hayatlarına başladıkları andan itibaren öğretmenlerinin davranışlarını gözlemlemeye başlar ve örnek almaya çalışır. Bu nedenle öğretmenler de değerlerin öğrencilere kazandırılmasında rol model ve rehberlik görevini üstlenmektedir.

Barni, Ranieri, Scabini ve Rosnati (2011)'e göre ergenlik döneminde çocukların özerk olma isteği daha da artmaktadır. Çocuklar bu dönemde kendi karakterini oluşturacak davranış biçimlerini gözlemler ve seçerler. Bu dönem içinde çocukların değer algıları açık olması sebebiyle toplumun beklentilerine uygun davranış örnekleri çocuklara yansıtılırsa çocukların toplumun beklentilerine uygun kimlik oluşturmaları sağlanabilir. Çocukların kimlik oluşumunda kritik bir süreç olan ergenlik dönemi çocukların okul yıllarına denk gelmektedir. Bu sebeple çocuklara değer kazandırma sürecinde aile, okul ve öğretmen iş birliğinin önemi artmaktadır. Ayrıca Gömleksiz (2013) 'e göre bireylerin kişilik oluşumunda toplumsal yaşantıların yanı sıra sosyal çevreleri de etkili olmaktadır. Eskiden toplumsal değerlerin yaşantılar yoluyla bireylere kazandırılması yeterli olurken günümüzde yeterli olmamaktadır Bu sebeple bireyin sosyal çevresini oluşturan aile, okul ve öğretmenlerin bireylerin toplumsal değerleri kazanmalarındaki sorumlulukları artmaktadır.

2.3.4.1. Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü

Değerler eğitiminde rol model veya danışmanlık değerlerin öğrencilere kazandırılmasında etkilidir. Rol modellerin davranışlarının örnek alınması hem örnek olan kişiyi hem de danışman ile örnek alan kişi arasındaki ilişkiyi olumlu etkiler. Çocukların ilk örnek alabilecekleri kişiler ebeveynleridir. Bu sebeple ebeveynlerin karakterlerinin güçlü olması çocukların karakter gelişimini olumlu yönde etkiler (Berkowitz, 2011).

Her birey bir toplum içerisinde doğar, aile ve arkadaş çevresi gibi çeşitli sosyal gruplar içerisinde yer alır. Bireyler üyesi oldukları kurum veya gruplar içerisinde planlı veya plansız öğrenmeler gerçekleştirdiği için o grup veya kurumun değerlerinden etkilenir. Bireylerin, toplumsal hayattaki davranışları ve kişisel değerleri bu değerler doğrultusunda gelişir (Kaymakcan, 2012). Bu yüzden değerler eğitimi, ilk olarak ailede başlar. Çocuklar anne, baba, kardeş ve arkadaş gibi yakın çevresinde bulunan insanlar ile iletişim kurarak saygı, sevgi, hoşgörü, yardımseverlik, dayanışma gibi temel değerleri tecrübe ederek öğrenir.

Bireylerin kişiliklerinin temelleri aile ortamında atıldığı için ailelerin, çocuklarını yetiştirilmesindeki tutumları çocukların toplumsal değerleri kazanmasında etkilidir. Aileler, bu etkilerinin farkına vararak çocuklarının toplumsal değerlere uygun davranışlarını pekiştirmeli ve toplumsal birlikteliği sağlamak için değerlerin kazanılması için çabalamalıdır (Aktepe, 2016). Örneğin; çocuklarının milli ve manevi değerleri kazandırmak isteyen aileler, tarihi mekanlara veya şehitliklere çocuklarını götürerek çocuklarının vatanseverlik değerini kazanmalarında katkıda bulunabilirler (Ekinci, 2018). Ailelerin planlı veya plansız bir şekilde çocuklarına kazandırdıkları değerler, çocukların yaşamlarına yön vererek davranışlarının şekillenmesinde etkili olur (Yazar, 2016). Ayrıca değerler eğitiminde ailenin önemi ve işlevi hakkında veliler bilinçlendirilmelidir.

2.3.4.2. Değerler Eğitiminde Okulun Rolü

Değerler eğitiminde okulun iki rolü bulunmaktadır. Birinci rolü öğrencilerin okul hayatlarından önce benimsedikleri değerleri geliştirmektir. İkinci rolü ise öğrencilerin toplumsal değerleri gözlemlmeleri için uygun ortamlar oluşturmak ve gözlemledikleri değerler ile benimsedikleri değerleri karşılaştırmalarına ve kendi değerlerini yansıtmalarına fırsat vermektir (Halstead ve Taylor, 2000).

Okullar, kuruluş yıllarında bir işin nasıl yapıldığının öğretildiği veya bir konu hakkındaki bilgilerin öğretilmesinin amaçlandığı kurumlar olarak görülmekteydi. Fakat zamanla toplumdaki siyasi, sosyal ve kültürel şartların gelişmesiyle birlikte okula düşen sorumluluklar da artmıştır. Okullar objektif bilgiler vermenin yanın da bireyin karakter gelişimine katkı sağlayan kurumlar haline gelmiştir (Kerschensteiner, 1977). Ayrıca okullar bireylerin Sosyal öğrenme yoluyla aile ortamında kazandıkları

değerlerin pekiştirildiği ve yeni yaşantılar sayesinde yeni değerlerin benimsetildiği kurumlardır (Hökelekli ve Gündüz, 2013).

Toplumsal birlikteliği sağlamak gibi önemli bir göreve sahip olan okullar, bireylerin toplum içerisindeki sorumluluklarını yerine getirmeleri, doğruyu ve iyi olanı seçmeleri, toplumun ahlak ve erdemine uygun temel kuralları benimsemeleri konularında bireylere rehberlik etmektedir (Acat, 2012).

Toplumlar, gelenek ve göreneklerin değişimine karşı direnç gösterirler. Buna rağmen toplumların yaşam tarzlarında bazı değişimler meydana gelmektedir. Değişen koşullar bireylerin olumsuz durumlarla karşı karşıya gelmesine neden olabilir. Bu sebeple okullar, bireylerin karşılaştığı olumsuz durumlarda bireylerin doğru seçim yapabilmelerini sağlamalı ve doğru seçimi sağlayan yöntemleri öğrencilere kazandırmalıdır (Durmuş , 2012).

Değerler eğitimi, bireylerin dünyaya gelişinden ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Bireyler, sosyalleşme sonucunda farkına varmadan toplumsal değerleri benimseyebilir. Fakat okullarda değerler belirli bir program dahilinde bilinçli bir şekilde öğrencilere kazandırılmaya çalışılır (Ulusoy ve Dilmaç, 2016). Toplumsal yaşamın bir parçası olan okulların öğretim programlarıyla öğrencileri toplumsal değerlere uygun şekilde yetiştirmek, toplumda geçerli olan kural ve davranış biçimlerini öğrencilere benimsetmek ve öğrencilerin karakter oluşumuna katkı sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. (Kaymakcan ve Meydan, 2016). Okullarda değerler eğitimi verilirken öğrencilerin değerleri fark etmeme ve algılayamama gibi sorunlarla karşılaşabilir ve bu sorunları çözmek içinde gerçek hayattan örnek olaylardan veya roman, masal, hikaye, şiir, tiyatro vb. edebi metinlerden yararlanılabilir (Aslan, 2012). Halstead (1996)'a göre de değerler eğitimi sürecinde eğitimciler tarafından farklı basamaklar ve farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu aşamaların içerisinde, tartışma odaklı yöntemler ve öğrenci merkezli etkin öğrenme en fazla kullanılan yöntemlerdir. Tiyatro, grup çalışmaları, uygulamalı etkinlikler, iş birliğine dayalı öğrenme, öğrenci projeleri, eğitici oyunlar ve belirli günler gibi kullanılan başka yöntem ve teknikler de bulunmaktadır. Bunların haricinde değerler eğitiminde örtük programın önemi de yok sayılmamalıdır (Halstead, 1996, akt. Baydır, 2018).

2.3.4.3. Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü

Değerler, bireylerin karşılaştıkları durumlarda nasıl davranması gerektiğini açıkça söylemezler. Fakat nasıl davranmaları konusunda rehberlik ederler (Karakaya, 2013). Öğretmenler de öğrencilere değerlerin kazandırılması konusunda tutum ve davranışlarıyla rehberlik etmektedirler. Okulda değerler eğitimi, öğrencilerin okula başladıkları ilk günden itibaren çalışkanlık, fedakarlık ve vatanseverlik gibi değerleri fark etmeleri ile başlar. Öğrenciler bu değerleri öğretmenlerinin davranışlarını gözlemleyerek fark ederler (Akbaş, 2013).

Öğrenciler için rol model olan öğretmenlerin hayata bakış açıları, toplumsal olaylara yönelik algıları, tutumları ve davranışları; öğrenciler ile kurduğu iletişim, değerler eğitimindeki tecrübeleri ve değerlere yaklaşımları öğrencilerin değer algılarının oluşumunda etkilidir (Akdeniz, 2018). Bu nedenle değerler eğitimi, bireylere kendini anlama, tanımlama becerisini kazandıran, toplumsal hayatta aktif olarak karşılaşılan problemlere çözümler üreten; iyi bir hayat sürdürme isteğine imkan tanıyan programlar ve bu becerileri kazandırma konusunda kendini geliştirmiş eğitimciler rehberliğinde verilmelidir (Kale, 2004).

Değerler eğitiminde öğretmenlerin önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Öğretmenlerin sorumluluklarını yerine getirmesi ve değerler eğitiminden en fazla faydayı sağlamak için öğretmenlere şu önerilerde bulunulabilir:

1. Davranışları ile iyi bir model olmak,
2. Öğrencilerin olumlu davranışlarını taktir etmek,
3. Öğrencilerin farklı özellikteki gruplarda iş birliği içinde çalışmalarını sağlamak,
4. Öğütlerde bulunmak yerine öğretmek,
5. Öğrencileri topluma hizmet faaliyetlerinde bulunmaları konusunda cesaretlendirmek,
6. Olumsuz davranışlarını düzeltmek,
7. Konuşmalarda saygılı bir dil kullanmak,
8. Anlaşmazlıkların çözümünde öğrencilerin şiddetsiz çözüm üretebilme becerilerini geliştirmek,

9. Erdemli olmak gibi değerleri içeren örnek davranışlar seçilmeli ve öğrencileri bu değerleri yansıtan davranışlarda bulunmaları konusunda cesaretlendirmek (Titus, 1994).

2.4. Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitimi ve Önemi

Öğretim programların hazırlanmasında benimsenen eğitim felsefeleri etkilidir. Yapılandırmacı anlayış ile hazırlanan 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programından önceki Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında değerler eğitimine doğrudan yer verilmemiş programların amaç cümlelerinde değer ifadelerine yer verilmiştir. Fakat 1968 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının açıklamalar kısmında değer ifadelerine yer verilmiş olması 1968 programının değer eğitimi konusunda önceki programların önünde olduğu söylenebilir. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ilk defa değerler öğretim başlığı altında yeni bir açıklama bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde değerler hakkında bilgi verilmiş ve öğrencilere kazandırılması planlanan değerler belirtilmiştir. (Tay ve Ünlü, 2016).

Bireylerin sosyalleşebilmeleri için toplumsal değerleri benimsemeleri gerekmektedir. Sosyal bilgiler dersinin en önemli amaçlarından bir tanesi de bireyin toplumsallaşmasını sağlamaktır. Bu yüzden Sosyal Bilgiler Öğretim programlarında II. Meşrutiyet döneminden başlayarak günümüze kadar tüm ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim okullarında değerler eğitimine yer verilmiştir ve değerlerin öğretilmesinde de edebi ve yazılı materyallerin kullanılması önerilmiştir (Keskin, 2012). Bireylerin hem akli hem de manevi tutum ve davranışlarını yansıtan edebi eserler, bireylerin olaylar karşısında mutluluk, üzüntü, coşku gibi hisleri yaşamalarını sağlayarak bazı değerleri fark etmelerini ve daha kolay bir şekilde kişilik haline getirmelerini sağlar (Aslan, 2012).

Değerler eğitiminin verilmesi konusu genel olarak kabul edilmektedir. Fakat hangi değerlerin öğretilmesi konusunda farklı fikirler bulunmaktadır (Bacanlı, 2012). Bu sebeple Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında yer alan değerlerin bir kısmı yıllara göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim programında yer alan sağlıklı olmaya önem verme, temizlik, hoşgörü, ve misafirperverlik değerleri 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer almazken; adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık,

dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerleri yer almıştır. Ayrıca 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında eşitlik, özgürlük ve tasarruf değerleri yer almaktadır (MEB, 2018).

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda öğrencilere doğrudan verilmesi gereken değerler 18 tane olarak belirlenmiştir. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler Tablo 2.7.'de gösterilmiştir.

Tablo 2.7. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler

Adalet	Estetik
Aile Birliğine Önem Verme	Eşitlik
Bağımsızlık	Özgürlük
Barış	Saygı
Bilimsellik	Sevgi
Çalışkanlık	Sorumluluk
Dayanışma	Tasarruf
Duyarlılık	Vatanseverlik
Dürüstlük	Yardımseverlik

(MEB, 2018).

Tablo 2.7.'ye göre 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında; adalet, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik ve yardımseverlik değerleri olmak üzere toplam 18 değer yer almaktadır.

4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7 öğrenme alanında 9 farklı değer olmak üzere toplam 14 değere yer verilmiştir. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan öğrenme alanı ve değerler Tablo 2.8.'de gösterilmiştir.

Tablo 2.8. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler

Öğrenme Alanı	Değer
Birey ve Toplum	Saygı ve Sorumluluk
Kültür ve Miras	Aile Birliğine Önem Verme, Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatanseverlik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğal Çevreye Karşı Duyarlılık
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik ve Doğal Çevreye Karşı Duyarlılık
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Sorumluluk ve Tasarruf
Etkin Vatandaşlık	Sorumluluk ve Bağımsızlık
Küresel Bağlantılar	Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Saygı

(MEB, 2018).

Tablo 2.8.'e göre 4. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Sosyal Bilgiler dersine ait değerlerin öğrenme alanlarına dağılımı şu şekildedir; birey ve toplum, kültür ve miras, insanlar yerler ve çevreler, bilim teknoloji ve toplum, üretim dağıtım ve tüketim, etkin vatandaşlık ve küresel bağlantılar şeklindedir. Her öğrenme alanında öğrencilere Sosyal Bilgiler dersine ait değerlerin kazandırılması amaçlanmaktadır. Birey ve toplum öğrenme alanında saygı ve sorumluluk, kültür ve miras öğrenme alanında aile birliğine önem verme, kültürel mirasa duyarlılık ve vatanseverlik, insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanında doğal çevreye duyarlılık ; bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanında bilimsellik ve doğal çevreye duyarlılık, üretim dağıtım ve tüketim öğrenme alanında, sorumluluk ve tasarruf ; etkin vatandaşlık öğrenme alanında sorumluluk ve bağımsızlık; küresel bağlantılar öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık ve saygı değerleri öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan duyarlılık değeri 4. sınıf Sosyal Bilgiler

dersi öğrenme alanlarında, kültürel mirasa duyarlılık ve doğal çevreye duyarlılık şeklinde yer almıştır.

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7 öğrenme alanında 12 farklı değer olmak üzere toplam 14 değere yer verilmiştir. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan öğrenme alanı ve değerler Tablo 2.9.'da gösterilmiştir.

Tablo 2.9. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler

Öğrenme Alanı	Değer
Birey ve Toplum	Bilimsellik, Aile Birliğine Önem Verme ve Sorumluluk
Kültür ve Miras	Estetik ve Kültürel Mirasa Duyarlılık
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğal Çevreye Duyarlılık ve Dayanışma
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Dürüstlük, Çalışkanlık ve Bilim Etiği
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Sorumluluk
Etkin Vatandaşlık	Özgürlük ve Bağımsızlık
Küresel Bağlantılar	Kültürel Mirasa Duyarlılık

(MEB, 2018).

Tablo 2.9.'a göre 5. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Sosyal Bilgiler dersine ait değerlerin öğrenme alanlarına dağılımı şu şekildedir: birey ve toplum öğrenme alanında bilimsellik, aile birliğine önem verme ve sorumluluk, kültür ve miras öğrenme alanında estetik ve kültürel mirasa duyarlılık, insanlar, yerler ve çevreler öğrenme alanında doğal çevreye duyarlılık ve dayanışma, bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanında dürüstlük, çalışkanlık ve bilim etiği, üretim dağıtım ve tüketim öğrenme alanında sorumluluk, etkin vatandaşlık öğrenme alanında özgürlük ve bağımsızlık, küresel bağlantılar öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık değerlerine yer verilmiştir.

6. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7 öğrenme alanında 8 farklı değer olmak üzere toplam 11 değere yer verilmiştir. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan öğrenme alanı ve değerler Tablo 2.10.'da gösterilmiştir.

Tablo 2.10. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler

Öğrenme Alanı	Değer
Birey ve Toplum	Dayanışma ve Yardımseverlik
Kültür ve Miras	Kültürel Mirasa Duyarlılık
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Vatanseverlik ve Doğal Çevreye Duyarlılık
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Vatanseverlik, Doğal Çevreye Duyarlılık ve Sorumluluk
Etkin Vatandaşlık	Eşitlik
Küresel Bağlantılar	Kültürel Mirasa Duyarlılık

(MEB, 2018).

Tablo 2.10'a göre 6. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Sosyal Bilgiler dersine ait değerlerin öğrenme alanlarına dağılımı şu şekildedir; birey ve toplum öğrenme alanında dayanışma ve yardımseverlik; kültür ve miras öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık; insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanında vatanseverlik ve doğal çevreye duyarlılık, bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanında vatanseverlik, doğal çevreye duyarlılık ve sorumluluk, etkin vatandaşlık öğrenme alanında eşitlik, küresel bağlantılar öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık değerlerine yer verilmiştir.

7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7 öğrenme alanında 10 farklı değer olmak üzere toplam 13 değere yer verilmiştir. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan öğrenme alanı ve değerler Tablo 2.11.'de gösterilmiştir.

Tablo 2.11. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları ve Değerler

Öğrenme Alanı	Değer
Birey ve Toplum	Özgürlük ve Sorumluluk
Kültür ve Miras	Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Estetik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Özgürlük
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik ve Özgürlük
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Dayanışma, Dürüstlük ve Çalışkanlık
Etkin Vatandaşlık	Barış
Küresel Bağlantılar	Barış ve Saygı

(MEB, 2018).

Tablo 2.11'e göre 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Sosyal Bilgiler dersine ait değerlerin öğrenme alanlarına dağılımı şu şekildedir; birey ve toplum öğrenme alanında özgürlük ve sorumluluk; kültür ve miras öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık ve estetik; insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanında özgürlük; bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanında bilimsellik ve özgürlük; üretim dağıtım ve tüketim öğrenme alanında dayanışma, dürüstlük ve çalışkanlık, etkin vatandaşlık öğrenme alanında barış, küresel bağlantılar öğrenme alanında barış ve saygı değerlerine yer verilmiştir.

2.5. İlgili Araştırmalar

Cihan (2002) "*Orhon Yazıtlarındaki Bilge Terimi Üzerine*" isimli çalışmasında, bilge kelimesinin kavramsal açıdan incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmasında bilge kavramını "Özü ve mahiyeti bakımından Bilge" ve "Başarıları bakımından Bilge" başlıkları altında incelemiştir. Çalışmanın sonucunda abidelerde bilgelik kavramına yer verildiği, kağanların ve devlet yönetiminde görev alacak kişilerin bilgelik özelliğine sahip olmaları gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Sever (2010), “Orhon Yazıtlarındaki Bazı Kavramları Yeniden Okumak” isimli çalışmasında milletlerin sahip oldukları değerlerin dillerinde anlaşılabileceğinin ifade ederek anıtlarda bulunan Ötüken yış, Bengü il, Bengü taş ve Idık yir kavramlarını açıklamayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, Türk milletinin yabancı bir kültüre ihtiyacı olmadığının ve özgün bir kültüre sahip olduğunun anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Pamir (2010) “Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı” isimli çalışmasında törenin oluşumunu etkileyen faktörleri açıklamayı amaçlamıştır. Türk yaşam tarzından yola çıkarak törenin oluşumunda; göçebe yaşam tarzının benimsenmesi, kurultayda alınan kararlar ve zamanla toplum içinde kendiliğinden oluşmasının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Köksel (2011) “*Orhun Yazıtlarında Kadın*” isimli çalışmasında Göktür Devleti zamanının da kadının Türk toplumu içindeki önemini belirtmeyi amaçlamıştır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma da; kadının devlet yönetiminde, toplumda ve aile kurumunda önemli bir konuma sahip olduğu ve kağanın devlet yönetiminde yapılan hatalardan tarafsız bir şekilde bahsederek bu hatalardan ders çıkarılması gerektiği, Bilge Kağanın kardeşi Kül Tigin’in ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü abidelerde ifade edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Orhan, Gedik, & Bulut (2012) “*Orhun Abideleri ile Gençliğe Hitabe’nin Sundukları Mesajlar Açısından Mukayesesi Üzerine Bir İnceleme*” isimli çalışmada Orhun Abideleri ve Gençliğe Hitabede yer alan öğütleri inceleyerek bu öğütlere dikkat çekmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda milli birlik ve beraberliği vurgulayan bu eserlerin ilköğretim kademesinden başlayarak çeşitli yöntemlerle eğitim kademelerinde yer verilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkmen (2013). “*Kök-Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti*” isimli çalışmasında Abidelerde milli kimlikte üzerinde durulan esasları belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda abidelerde milli kimlikte üzerinde durulan esasları;

Milli bir Tanrı yani Türklerin tanrısı, bilgili ve cesur kağan, ile ve töreye saygı, entrikalara kanmama, ana yurdu hiçbir şekilde terk etmeme şeklinde belirlemiş ve Orhun Abidelerinde Türk milletinin günümüzde de dikkate alması gereken öğütlerin yer aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Sönmez (2014), *“Atasözlerinin Sosyal Bilgiler Programındaki Değerler Açısından İncelenmesi”* isimli çalışmada 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan değerlerin tespit edilmesi amaçlandığı için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda dördüncü sınıftan yedinci sınıfa kadar devam eden 8 öğrenme alanını ve 20 değeri kapsayan toplam 516 atasözü tespit edilmiştir.

(Alyap, 2014), *“Köl Tigin Anıtının Batı Yüzü Üzerine Görsel Bir Çalışma”* isimli çalışmasında Kül Tigin Abidesi’nin batı yüzü ile ilgili deneme amaçlı çizimler gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Çalışma da çeşitli tasarımlara yer verilirken saygı gösterilen Göktürk Devleti hükümdarları adına anıtların inşa edildiği ifade edilmiştir.

Ayan (2015), *“Orhun Abidelerindeki Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi”* isimli çalışmada Orhun Abideleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı Orhun Abidelerinde dönemin yöneticilerinin sergiledikleri liderlik tarzlarını belirleyebilmektir. Araştırma sonucunda Göktürk Devleti dönemi yöneticilerinin hizmetkar liderlik tarzı, stratejik liderlik tarzı, vizyoner liderlik tarzı ve otoriter liderlik tarzı olarak dört temel liderlik tarzı sergiledikleri görülmüştür.

Kardaş (2015), *“Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından Önemi III: Bilge Kağan Abidesi”* isimli çalışmada doküman taraması yönetimi kullanılmıştır. Çalışma bulgularının analizinde, nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada Orhun Abidelerinden Bilge Kağan Abidesi’nin Türkçe öğretimi değer aktarımı bakımından önemi ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca Bilge Kağan Abidesi’nin Türkçe değer eğitimi etkinliklerinde kullanılması gereken önemli bir eser olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elban (2015), “*Orta Öğretim Öğrencilerinin Vatanseverlik Tutumları: Ankara İli Kazan İlçesi Örneği*” isimli çalışmanın amacı, ortaöğretim 11. Sınıf öğrencilerinin kör ve yapıcı vatanseverlik tutumlarını incelemektir. Araştırmada ölçme aracı olarak Yurtseverlik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada uygulamaya katılan öğrencilerin yüksek düzeyde yapıcı vatansever tutumlara, orta düzeyde kör vatansever tutumlara sahip olduğu ve okul türlerinin öğrencilerin yapıcı vatanseverlik tutumlarında anlamlı düzeyde farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kardaş (2015), “*Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi II: Kül Tigin Abidesi*” isimli çalışmasında Kül Tigin Abidesi’nin Türkçe değer aktarımı açısından öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden betimsel analizin tekniği kullanılmıştır. Çalışmada uzman görüşü alınarak oluşturulan değerler formu ile Kül Tigin Abidesi’nde yer verilen değer örnekleri metinden alıntılarla gösterilmiştir. Çalışmanın sonucunda 26 farklı değere ait 155 değer ifadesi tespit edilmiştir. Abide de yer alan değerlerin %75’inin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer verilen değerlerle paralellik gösterdiği belirtilmiştir.

Kardaş (2015), “*Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi III: Bilge Kağan Abidesi*” isimli çalışmasında Kül Bilge Kağan Abidesi’nin Türkçe değer aktarımı açısından öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada uzman görüşü alınarak oluşturulan değerler formu ile Bilge Kağan Abidesi’nde yer verilen değer ve değer unsurları tespit edilerek yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda açık ve örtülü olarak 28 farklı değerden 177 değer unsuru belirlenmiştir ve işlenen değerlerin %85’inin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer verilen değerlerle paralellik gösterdiği belirtilmiştir.

Ustaoglu Çelik (2016), “*Orhun Yazıtlarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Çerçevesinde İncelenmesi*” isimli çalışmada doküman incelemesi yöntemi ile Orhun abidelerini 2015 Sosyal Bilgiler Öğretim programında yer alan değerler açısından incelenmiştir. Orhun Abidelerinde yer alan değerler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Araştırmanın temel amacı; Orhun Abidelerinde yer alan değerleri belirlemektir. Araştırma sonucunda Orhun

Abidelerinde Sosyal Bilgiler Öğretim Programında kazandırılmaya çalışılan adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerlerine yer verildiği görülmüştür.

Çetin (2016), *“Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Değer Algılarının İncelenmesi”* isimli çalışmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin toplumsal algılarını belirlemek ve değer algılarını farklı değişkenler açısından incelemek amacını gerçekleştirmek için tarama modelinde betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonucunda toplumsal değer algılarının kardeş sayısı, baba eğitim düzeyi, aile gelir düzeyi ve yaşanan yer değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Ertürk (2017), *“Edip Ahmet YÜKNEKİ’nin Atabetül Hakayık adlı eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi”* isimli çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, Atabetül Hakayık adı eserin 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler açısından incelenmesidir. Çalışma sonucunda Atabetül Hakayık adlı eserde, Sosyal Bilgiler dersinde kazandırılması amaçlanan değerlere yer verildiği sonucunda ulaşılmıştır.

Durmuş (2017) *“Eski Türk Devletlerinin Ana Unsurları Yönetimi ve Yöneticileri”* isimli çalışmasında, eski Türk devletlerinin oluşumunu halk, istiklal, ülke ve töre temel kavramları üzerinde açıklamayı amaçlamıştır. Çalışmada halkın, devletin istiklali için mücadele ettiği, törenin eşitlik ve adalet ilkeleri gözetilerek uygulandığı ve halk, istiklal, ülke ve töre unsurlarının bir araya gelerek devletin kurulmasında belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İbret, Karasu Avcı, Karabıyık, Güleş & Demirci (2017) *“Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlerin Öğretiminde Edebi Ürünlerin Kullanımı”* isimli çalışmada Sosyal Bilgiler dersinde değerler öğretiminde edebi ürünlerin kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel veri toplama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubunu, 205-2016 eğitim dönemi Kastamonu il merkezinde görev yapmakta olan 20 Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada Sosyal Bilgiler dersi kapsamı içerisinde edebi ürünlerin

kullanılmasının değerlerin aktarımını kolaylaştırması, bilgilerin kalıcılığını artırması, kültürel öğeleri öğretmesi ve öğrencilerin derse ilgisini artırmasında etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Akdeniz (2018), *“Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerinin Yurtseverlik Tutumları İle Temel Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki”* isimli çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu MEB’da çalışan 137 Sosyal Bilgiler ve 100 Tarih öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmenlerinin yurtseverlik tutumları ile temel değerler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Yazıcı (2013) tarafından geliştirilen “Yurtseverlik Ölçeği” ile Kuşdil ve Kağıtcıbaşı (2000) tarafından Türkçeye çevrilen “Schwartz Değerler Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucundan Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmenlerinin Yurtseverlik Ölçeğine verdikleri puanların ortalamasının 5’li likert tipinde 4,79 olarak hesaplanmıştır.

Literatür taraması sonucunda, çeşitli edebi ürünlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler açısından incelendiği belirlenmiştir. Elban (2015), Çetin (2016), İbret, Karasu Avcı, Karabıyık, Güleş & Demirci (2017) ve Akdeniz (2018) çalışmalarında nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Bu çalışmalar dışında araştırmacılar, nitel araştırma yöntemlerini kullanarak edebi ürünlerde yer alan değerler belirlenerek Sosyal Bilgiler dersi kapsamı içinde öğrencilere kazandırılması planlanan değerler ile eşleştirmeyi amaçlamışlardır. Literatürdeki çalışmalarda değerler eğitiminde Orhun Abidelerinin ders materyali olarak kullanılmasının öğrencinin değer kazanmadaki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışmanın olmaması Sosyal Bilgiler eğitiminde eksiklik oluşturmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi ve uygulama süreci hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan değerler ile Orhun Abidelerinde yer alan değerlerin benzerliklerini belirlemek amacıyla nitel veri toplama tekniklerinin, Orhun abideleri ile değerler eğitimi programının öğrencilere değer kazandırmadaki etkisini belirlemek amacıyla da nicel veri toplama tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem yaklaşımına göre tasarlanmıştır. Karma yöntemi şu başlıklar altında açıklanmıştır. Karma yöntem çalışmalarını Hollstein (2014) sıralı (sequential designs), paralel (parallel designs), tam entegre (fully integrated design), gömülü-içiçe (embedded design) ve dönüşüm (conversion designs) olmak üzere 5 grupta incelerken Creswell ve Clark (2006) ise çeşitleme (triangulation), gömülü-içiçe (embedded), açıklayıcı (explanatory) ve keşfedici (exploratory) olmak üzere 4 grupta incelemektedir (Keskin, 2008, s. 59). Bu çalışmada ise karma araştırma desenlerinden keşfedici sıralı desen kullanılmıştır. Keşfedici sıralı desen, açıklayıcı sıralı karma yöntemlerin tersine çevrilmiş şeklidir. Keşfedici sıralı yöntemlerde araştırmacı nitel araştırma ile çalışmasına başlar ve katılımcıların bakış açılarını keşfeder. Veri analizi sonrasında elde edilen bilgiler nicel aşamayı oluşturmada kullanılır. Nitel aşama, çalışmada kullanılabilecek en uygun ölçme aracını belirlemede kullanılır (Hacıömeroğlu, 2017). Bu çalışmada ise önce nitel veri toplama teknikleri kullanılarak Orhun Abideleri metinlerindeki değer unsurları tespit edilmiştir. Abidelerdeki değer unsurlarının oldukça fazla sayıda olduğu ve pek çok değere yönelik ifadelerin bulunduğu belirlenmesinden sonra abidelerin değerler eğitimi kapsamında kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda abidelerin değerler eğitiminde kullanılmasının öğrencilerin değer kazanma düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla çalışmanın nicel bölümünü oluşturan deneysel işleme başvurulmuştur.

Çalışmanın nitel boyutunda doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi tekniği her türlü belgenin derinlemesine sistematik bir şekilde incelenmesidir (Sönmez & Alacapınar, 2017).

Çalışmanın nicel boyutunca ise yarı deneysel desenlerden, ön test / son test eşitlenmemiş kontrol gruplu model kullanılmıştır. Ön test / son test eşitlenmemiş kontrol gruplu modelde deneme ve kontrol grupları yansız bir şekilde oluşturulur ve gruplara ön test uygulanır daha sonra deney grubuna müdahalede bulunurken kontrol grubuna özel bir müdahalede bulunulmaz ve her iki gruba da son test uygulanır Eğitim araştırmalarında okulların ve sınıfların daha önceden oluşturulmuş olması nedeniyle araştırmacının öğrencileri tarafsız olarak gruplara ataması çoğunlukla mümkün olmadığından var olan gruplar üzerinden yürütülen yarı deneysel desenlere başvurulur (Özmen, 2016).

3.2. Çalışma Grubu

Karma yöntem yaklaşımı benimsenerek hazırlanmış olan bu çalışmanın nitel boyutunda Muharrem Ergin'in Orhun abideleri kitabı araştırmanın materyalini oluşturmaktadır. Çalışmanın nicel boyutunda ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun durum örnekleme kullanılarak belirlenen Ağrı ili Taşlıçay ilçesinde öğrenim görmekte olan 10 6. sınıf öğrencisi kontrol grubunda, Ağrı ili Taşlıçay ilçesinde öğrenim görmekte olan 10 6. sınıf öğrencisi de deney grubunda olmak üzere toplam 20 öğrenci araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın nitel boyutunda doküman analizi yapmak için kullanılacak kaynak kitabın belirlenmesi için öncelikle günümüz Türkçesi'yle yazılmış 4 adet (Tekin, 2017, Aydın, 2018, Sami, 2012) Orhun Abideleri kitabı incelenmiş ve içlerinden günümüz Türkçesine en yakın olduğu ve an sade dille yazıldığını düşündüğümüz Muharrem Ergin'e ait Orhun Abideleri kitabının veri toplama aracı olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışmanın nicel boyutunda ise öğrencilerin yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, misafirperverlik, hoşgörü, adil olma, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk ve vatanseverlik değerlerine sahip olma düzeylerini belirlemek için Keskin (2008) tarafından geliştirilmiş “*Değerler Eğitimi Ölçeği*” veri toplama aracı kullanılmıştır. Bahsi geçen ölçek her bir boyutta 6 madde olacak şekilde 10 alt boyuttan oluşmakta olup toplam 60 madde bulunmaktadır. Ölçeğin pilot çalışmasında 80 madde bulunurken yapı geçerliliğini test etmek amacıyla uygulanan faktör analizi

sonucunda faktör yükü 0,3'ün altında olan 20 madde ölçekten atılmıştır. Ölçeğin geçerlilik güvenirlik çalışması 354 öğrenci üzerinde yapılmış olup boyutlar bazında Cronbach Alpha katsayısı .693 (Vatanseverlik) ile .822 (Yardımseverlik) arasında değişmektedir. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ise .89 olarak tespit edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın nitel boyutunda doküman analizi tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler çözümlenip grafik haline getirilerek frekans değerleriyle sunulmuştur. Doküman analizi Sönmez ve Alacapınar (2017)'ye göre; "Belgeler üzerinde sistematik olarak derinlemesine yapılan bir araştırmadır. Her türlü belge inceleme konusu olabilir. Bu belgelerdeki veriler sayısal olarak da saptanabilir."(s. 274). Bu çalışmada ise Muharrem Ergin'e ait Orhun Abideleri kitabı el alınmış metinlerde yer alan değer unsurları tespit edilerek frekans değerlerine ilişkin veriler grafikler halinde sunulmuştur.

Çalışmanın nicel boyutunda ise istatistik paket programları kullanılarak öğrencilerin ölçme aracından almış oldukları puanların karşılaştırılması için öncelikle verilere Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmış ve test sonuçları tablo 3.1. verilmiştir.

Tablo 3.1. Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları

	Ön test			Son test		
	Shapiro-Wilk	Sd	p	Shapiro-Wilk	Sd	p
Yardımseverlik	,765	20	,060	,950	20	,367
Dayanışma	,851	20	,056	,791	20	,071
Tarihsel mirasa duyarlılık	,984	20	,978	,869	20	,111
Misafirperverlik	,924	20	,119	,838	20	,123
Hoşgörü	,968	20	,702	,968	20	,720
Adillik	,904	20	,059	,899	20	,060
Çalışkanlık	,941	20	,250	,860	20	,058
Doğal çevreye duyarlılık	,944	20	,285	,900	20	,072
Sorumluluk	,932	20	,166	,878	20	,077
Vatanseverlik	,936	20	,204	,878	20	,077
Ortalama	,865	20	,070	,943	20	,270

Tablo 3.1 incelendiğinde öntest puanlarının Shapiro-Wilk normallik testi sonucu ,070 ($p>,05$), son test puanlarının Shapiro-Wilk normallik testi sonucu ise ,270 ($p>,05$) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca alt boyutlar bazında da test sonuçları verilerin normal dağıldığını göstermektedir($p>.05$). Bu sonuçlar verilerin normal dağıldığı gösterdiği için, parametrik testlerden bağımsız örneklem t testi ve eşleştirilmiş örneklem t testi uygulanmıştır. Ayrıca yapılan güvenirlik analizi sonucunda ön testin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ,903 , son testin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ise ,873 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerler ölçme aracının güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Uygulama Süreci

Araştırma 2018-2019 eğitim ve öğretim yılının 2. döneminde Ağrı ili Taşlıçay ilçesinde yer alan, iki ortaokulun 6. sınıf öğrencilerinde uygulanmıştır. Araştırmaya başlanmadan önce Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli araştırma izinleri alınmıştır. (Ek-2) Araştırmadan önce okul idareleri ve öğrenciler uygulama süreci hakkında bilgilendirilmiştir.

Araştırmanın kontrol grubunu 6/A sınıfından 10, deney grubunu farklı bir okulun 6/A sınıfından 10 öğrenci oluşturmaktadır. Kontrol grubuna müfredatta yer alan öğrenme alanlarıyla uygun olarak ders işlenmiş ayrıca Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin kazandırılması için etkinlikler yapılmıştır. Deney grubuna ise müfredatta yer alan öğrenme alanlarına uygun olarak ders işlenmiş ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerin kazandırılması için Orhun Abideleri ders materyali olarak kullanılmıştır.

Uygulama sürecinden bir hafta önce kontrol ve deney grup öğrencilerine ön test olarak (Keskin, 2008). tarafından geliştirilen “değerler eğitimi ölçeği” uygulanmış ve sonraki hafta uygulama sürecine başlanmıştır. Kontrol grubunda Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan kazanım ve değerlere uygun ders işlenmiştir. Deney grubunda ise kontrol grubundan farklı olarak Orhun Abideleri ders materyali olarak kullanılmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan kazanımların öğretilmesine ilaveten değerlerin öğrencilere kazandırılmasında da Orhun Abideleri ders materyali olarak kullanılmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan öğrenme alanı ve kazanımlar ile programda yer alan değerler 7 hafta süresince işlenmiştir.

1. Hafta

Göktürk Devleti'nin bayrağı ve Orhun Abidelerinin fotoğraflarını Öğrencilere göstererek bayrağın hangi devlete ait olduğu sorularak öğrencilerin derse dikkati çekilmiştir. Öğrencilerin fikirleri alındıktan sonra eski Türk devletlerinin tarihi ve milli değerlerinin öğrenilmesinin günümüz değerlerinin benimsenmesini kolaylaştıracağı ifade edilerek öğrenciler derse güdülmüştür. Orhun Abidelerinin içeriği hakkında öğrenciler bilgilendirilmiştir. Daha sonra Orhun Abideler ile ilgili yazılmış materyalleri öğrencilerin incelemesi sağlanmıştır. Materyalleri inceleyen öğrenciler dikkatlerini çeken bilgileri ifade etmişlerdir. Uygulama sürecinin ilk haftasında yapılan çalışmalar fotoğraf 3.1.'de gösterilmiştir.

Fotoğraf 3.1. Öğrencilerin Orhun Abideleri ile İlgili Yazılan Eserleri İncelemesi.

2. Hafta

Öğrencilere “Evrensel değerler nelerdir ?” sorusunu yönelterek öğrencilerin derse dikkati çekilmiştir. Öğrencilerin verdiği cevaplar tahtaya sırasıyla yazılmıştır. Daha sonra öğrencilere Milli ve evrensel değeri öğrenmek toplum içerisinde var olmamızı ve toplumsal değerlerimizi benimsememizi daha da kolaylaştıracağı ifade edilmiştir. Dersin geliştirme etkinlikleri bölümünde Orhun Abidelerinde yer alan

ifadeleri akıllı tahtada öğrencilere gösterilmiştir. İfadeler öğrencilerin anlayabilecekleri seviyelere uygun olarak öğrencilere aktarılmıştır. Öğrencilerin değer ifadeleri ile evrensel değerleri eşleştirmeleri sağlanmıştır. Bu süreçle ilgili görseller fotoğraf 3.2.’de gösterilmiştir.

Fotoğraf 3.2. Değerler Eğitimi Süreci

3. Hafta

Öğrencilerin derse dikkatini çekmek için “yardımseverlik ve dayanışma değerlerine sahip bireylerin özellikleri nelerdir ?” sorusu öğrencilere yöneltilmiştir. Öğrencilere, toplumda etkin birer vatandaş olunması için yardımseverlik ve dayanışma değerlerinin benimsenmesinin önemli olduğu ifade edilerek derse güdülenmeleri sağlanmıştır. Yardımseverlik ve dayanışma değerlerine ait ifadeler akıllı tahta da öğrencilere gösterilmiştir. Öğrencilerden ifadelerde nelerin anlatılmak istendiği ve hangi değerlerin olduğunun açıklanması istenmiştir. Ders süreci ile ilgili görseller fotoğraf 3.3’de gösterilmiştir.

Fotoğraf 3.3. Değerler Eğitimi Süreci

4. Hafta

Öğrencilere misafirperverlik ve sorumluluk değerlerine sahip bireylerin özelliklerinin neler olduğu sorularak öğrencilerin derse dikkati çekilerek derse başlanmıştır. Öğrencilere toplumda etkin birer vatandaş olabilmeleri için misafirperverlik ve sorumluluk değerlerinin benimsenmesinin önemli olduğu ifade edilerek derse güdülenmeleri sağlanmıştır. Misafirperverlik ve sorumluluk değerlerine ait ifadeler akıllı tahta da öğrencilere gösterilmiştir. Öğrencilerden ifadelerde nelerin anlatılmak istendiğini ve hangi değerlerin olduğunun açıklanması istenmiştir. Daha sonra öğrenciler gruplara ayrılarak öğrendikleri değerlere ait yeni ifadeler bulmak için Orhun Abidelerini incelemişlerdir. Öğrenciler yeni ifadeleri açıklayarak sınıf arkadaşları ile paylaşmışlardır.

5. Hafta

Öğrencilere çalışkanlık, adil olma ve vatanseverlik değerine sahip bireylerin özelliklerinin neler olduğu sorularak derse dikkatleri derse başlanmıştır. Adil olma ve vatanseverlik değerlerinin kazanılmasının Sosyal Bilgiler dersinin en önemli amaçlarından olan etkin vatandaşın özelliklerinin daha kolay kişilik haline getirilmesine katkı sağlayacağı ifade edilerek öğrencilerin derse güdülenmesi sağlanmıştır. Öğrencilere, adil olma ve vatanseverlik değerine sahip bireylerin özelliklerinin neler olduğu sorulmuştur. Daha sonra Orhun Abidelerinde adil olma ve

vatanseverlik değerlerine ait ifadeler akıllı tahta da öğrencilere gösterilmiştir. Öğrencilerden ifadelerde nelerin anlatılmak istendiği ve hangi değerlerin olduğunun açıklanması istenmiştir. Daha sonra ifadeler ile değerlerin eşleştirilmesi sağlanmıştır. Değerlerin daha iyi benimsenmesi için öğrenciler gruplara ayrılarak Orhun Abidelerinde adil olma ve vatanseverlik değerlerine ait yeni ifadeleri bulmaları sağlanmıştır. Bulunan yeni ifadeler sınıf için tartışılmıştır.

6. Hafta

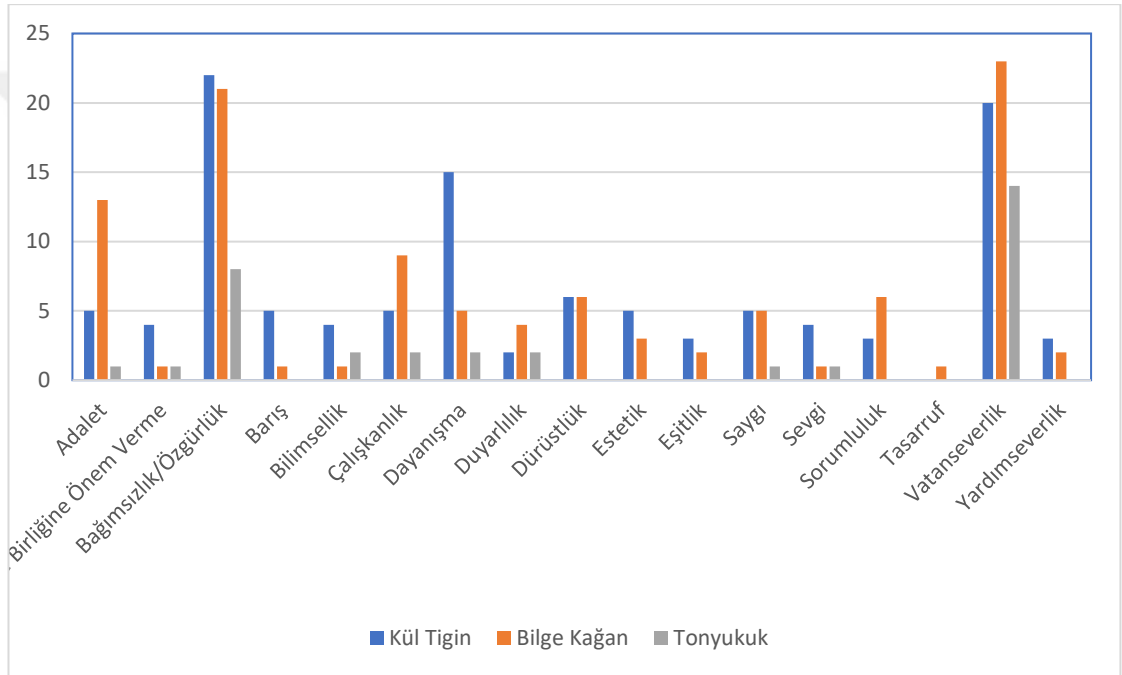
Öğrencilere, alışkanlık, doğal mirasa karşı ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerine sahip bireylerin özelliklerinin neler olduğu sorularak öğrencilerin derse dikkatleri çekilmiştir. Çalışkanlık, doğal mirasa karşı ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerine örnek davranışların fark edilmesinin bu değerlerin daha kolay benimseneceğini ifade edilerek öğrencilerin derse güdülenmesi sağlanmıştır. Öğrencilere, alışkanlık, doğal mirasa karşı ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerine sahip bireylerin özelliklerinin neler olduğu sorulmuştur. Daha sonra Orhun Abidelerinde alışkanlık, doğal mirasa karşı ve tarihsel mirasa duyarlılık ait ifadeler akıllı tahta da öğrencilere gösterilmiştir. Öğrencilerden ifadelerde nelerin anlatılmak istendiği ve hangi değerlerin olduğunun açıklanması istenmiştir. Daha sonra ifadeler ile değerlerin eşleştirilmesi sağlanmıştır. Değerlerin daha iyi benimsenmesi için öğrenciler gruplara ayrılarak Orhun Abidelerinde alışkanlık, doğal mirasa karşı ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerine ait yeni ifadeleri bulmaları sağlanmıştır. Bulunan yeni ifadeler sınıfta tartışılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın problem durumlarına yönelik bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

4.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Bu bölümde çalışmanın nitel boyutunda doküman analizi incelemesi sonucunda elde edilen veriler frekans değerleriyle sunulmuştur. Grafik 4.1.'de Orhun Abidelerinde yer alan değerler ve bu değerlerin Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerindeki dağılımlarına yer verilmiştir.

Grafik 4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlerin Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerine Göre Dağılımı

Grafik 4.1.'e göre Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerinde 18 farklı değere ait toplam 255 ifade yer almaktadır. 18 değer içinde 57 ifade ile en fazla vatanseverlik değerine yer verilmiştir. Vatanseverlik değerine ait ifadeler Kül Tigin Abidesinde 20, Bilge Kağan Abidesinde 23 ve Tonyukuk Abidesinde 14 ifade olarak tespit edilmiştir. Abidelerde en fazla yer verilen ikinci değer 51 ifade ile bağımsızlık/özgürlük değeri olduğu tespit edilmiştir. Bağımsızlık/özgürlük değerine ait ifadeler, Kül Tigin Abidesinde 22, Bilge Kağan Abidelerinde 21 ve Tonyukuk Abidesinde ise 8 ifade olarak tespit edilmiştir. Abidelerde en fazla yer verilen üçüncü

değer olarak da 19 ifade ile adalet değeri tespit edilmiştir. Adalet değerine Kül Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 13 ve Tonyukuk Abidesinde 1 ifadeye yer verildiği tespit edilmiştir. Abidelerde en az yer verilen değerler olarak 1 ifade ile tasarruf ve 5 ifade ile yardımseverlik değeri tespit edilmiştir.

Abideler arasında 115 değer ifadesi ile değerlere en fazla yer verilen abide olarak Kül Tigin Abidesi tespit edilmiştir. İkinci olarak Bilge Kağan Abidesinde 106 değer ifadesi, üçüncü olarak da Tonyukuk abidesinde 34 değer ifadesi tespit edilmiştir. Kül Tigin Abidesinde 22 ifade ile en fazla bağımsızlık değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Daha sonra ise 20 ifade ile vatanseverlik, 15 ifade ile dayanışma değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Kül Tigin Abidesinde ise 2 ifade ile en az duyarlılık değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Sorumluluk, eşitlik ve yardımseverlik değerleri ise üçer ifade ile en az yer alan değerler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bilge Kağan Abidesinde 23 ifade ile en fazla vatanseverlik değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Vatanseverlik değerinden sonra 21 ifade ile bağımsızlık değeri, 13 ifade ile adalet değeri abide de en fazla yer verilen değerler olarak tespit edilmiştir. Bilge Kağan Abidesinde; tasarruf, sevgi, bilimsellik ve barış değerleri birer ifade ile abide de en az yer alan değerler olarak tespit edilmiştir. Tonyukuk Abidesinde 14 ifade ile en fazla vatanseverlik değerine yer verildiği tespit edilmiştir. İkinci olarak da 8 ifade ile bağımsızlık değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Tonyukuk Abidesinde; saygı, sevgi, adalet ve aile birliğine önem verme değerleri birer ifade ile abidelerde en az yer verilen değerler olarak tespit edilmiştir.

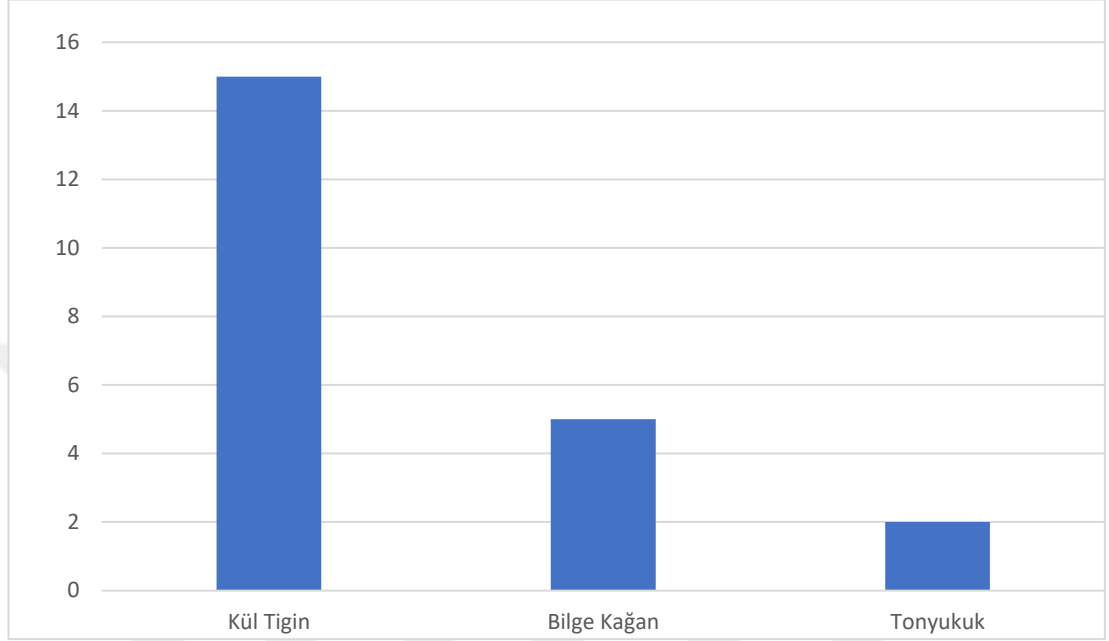
Bilge Kağan Abidesinde, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan 18 değer tamamının yer aldığı tespit edilmiştir. Kül Tigin Abidesinde; tasarruf değerlerine, Tonyukuk Abidesinde; barış, dürüstlük, estetik, eşitlik, sorumluluk, tasarruf, misafirperverlik ve yardımseverlik değerlerine yer verilmediği tespit edilmiştir.

4.1.1. Dayanışma Değerine Ait İfadeler

Dayanışma değeri Sosyal Bilgiler Öğretim Programında; 5. sınıf İnsanlar, Yerler ve Çevreler; 6. sınıf Birey ve Toplum; 7. sınıf Üretim, Tüketim ve Dağıtım öğrenme alanları içerisinde yer verilmiştir. TDK (2019)'na göre dayanışma," Bir

topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine bağlanması” şeklinde tanımlanmaktadır.

Dayanışma değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.2.’de sunulmuştur.

Grafik 4.2. Dayanışma Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.2.’de göre abidelerde Dayanışma değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 15, Bilge Kağan Abidesinde 5 ve Tonyukuk Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 22 ifade tespit edilmiştir.

Abidelerde yer alan dayanışma değerine ait ifadeler aşağıda verilmiştir.

“KT D 11-13 Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. **Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış.** Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, **toplanıp yetmiş er olmuş.** Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. **Hepsi yedi yüz er olmuş Yedi yüz er olup** ilsizleşmiş kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdanımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.” (Ergin, 2016, s. 45).

Kül Tigin abidesinin bu kısmında Bilge Kağan ve Kül Tigin'in babası İlteriş Kağan'ın Türk milletinin bağımsızlığını sağlamak için askerlerle dayanışma içinde hareket ettiği ifade edilmektedir. Zamanla bağımsızlık mücadelesine katılan asker sayısı artmış ve devlet yeniden düzene sahip olmuştur.

“KT D 17 Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. **Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.** Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.” (Ergin, 2016, s. 47).

Kül Tigin abidesinin doğu yüzünün 17. paragrafında Kül Tigin'in amcasının kağan olduğu sırada Kül Tigin'in Tarduş milleti üzerinde şad olması ve savaş zamanı beraber ordu sevk etmeleri devlet işlerinde dayanışmanın olduğunu kanıtlamaktadır.

“KT D 18 **Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik,** on üç defa savaştık. İlliye ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği” (Ergin, 2016, s. 47).

Kül Tigin abidesinin bu kısmında ise Kül Tigin yekun yani hep beraber savaştıklarını dile getirmiştir.

“KT D 26 kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii. Varlıklı zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millete oturdum. **Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın.**” (Ergin, 2016, s. 51).

“KT D 27 diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. **Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım.** Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumda, her yere” (Ergin, 2016, s. 51).

"KT D 32 Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın biraderini, silahlı, elle tuttu, silahlı olarak kağana takdim etti. **O orduyu orda yok ettik. Yirmi bir yaşında iken, Çaça generale karşı savaştık.** En önce Tadırgın, Çorum boz atına binip hücum etti. O at orda” (Ergin, 2016, s. 53).

"KT D 34 -39 Hücüm ettiğini, Türk beyleri, hep bilirsiniz. **O orduyu orda yok ettik.** Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ İrkin düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölünde bozduk. Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti. **Kül Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik.** Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına binip hücum etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak, İrtiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaştık. Kül Tigin alını beyaz boz ata binip hücum etti. Alını beyaz boz ... tutturdu. İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruğu Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, ilini aldık. Türgiş avam halkı hep tabi oldu. O kavmi Tabarda kondurduk... Soğd milletini düzene sokayım diye inci nehrini geçerek **Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik.** Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengerise doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse er ... “ (Ergin, 2016, s. 53-55).

Abidenin bu kısmında Kül Tigin ile Bilge Kağan'ın Türk milletinin bulunduğu durum ve geleceği için konuşarak kararlar aldıkları ve düşman devletlerle birlikte savaştıkları ifade edildiği için dayanışma değeri tespit edilmiştir.

“KT K 8 Az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk **baharında Oğuzla doğru ordu çıkardık. Kül Tigin evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin**” (Ergin, 2016, s. 59).

Kül Tigin abidesinin bu kısmında da Bilge Kağan ile Kül Tigin'in savaş zamanında görev dağılımı yaparak düşman ile beraber savaştıkları ifade edilmektedir.

“BK D 11 imiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt imiş, düşmanı koyun gibi imiş. **Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş.** Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış” (Ergin, 2016, s. 69).

Bilge Kağan abidesinin doğu yüzünün 11. Paragrafında Bilge Kağan ve Kül Tigin kağan’ın babası ve askerlerinin birlik içerisinde düşman ile savaşarak bağımsızlığını kaybetmiş Türk milletine tekrar bağımsızlık kazandırdıkları ifade edilmektedir.

“BK D 15 on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. **Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapiya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.** Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye” (Ergin, 2016, s. 71).

Abidenin bu kısmında. Bilge Kağan’ın amcası ile beraber Kırgız ülkesiyle savaştıkları ve savaşta beraber hareket ettikleri için Bilge Kağan ile amcası arasında dayanışma değeri tespit edilmiştir.

“BK D 21-22 annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte açsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. **Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın,** amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. **Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım.** Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri” (Ergin, 2016, s. 75).

“BK D 33 dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. **Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.** Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi göndermeden, diye ordu sevk ettim.” (Ergin, 2016, s. 81).

Abidenin bu kısmında Kül Tigin ile Bilge Kağan’ın devlet meselelerinde beraber hareket ettikleri, Türk milleti için gece gündüz çalıştıkları ve mücadeleleri sonucunda Türk milletinin yok olmasını engelledikleri ifade edilmiştir. Bilge Kağan ile Kül Tigin’in devlet yönetimi konusunda birbirlerine destek oldukları vurgusu yapıldığı için dayanışma değeri tespit edilmiştir.

“T1 B 6-7 tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi vermediği için kendim bizzat kağan kıldım. **Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde** Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk.” (Ergin, 2016, s. 99).

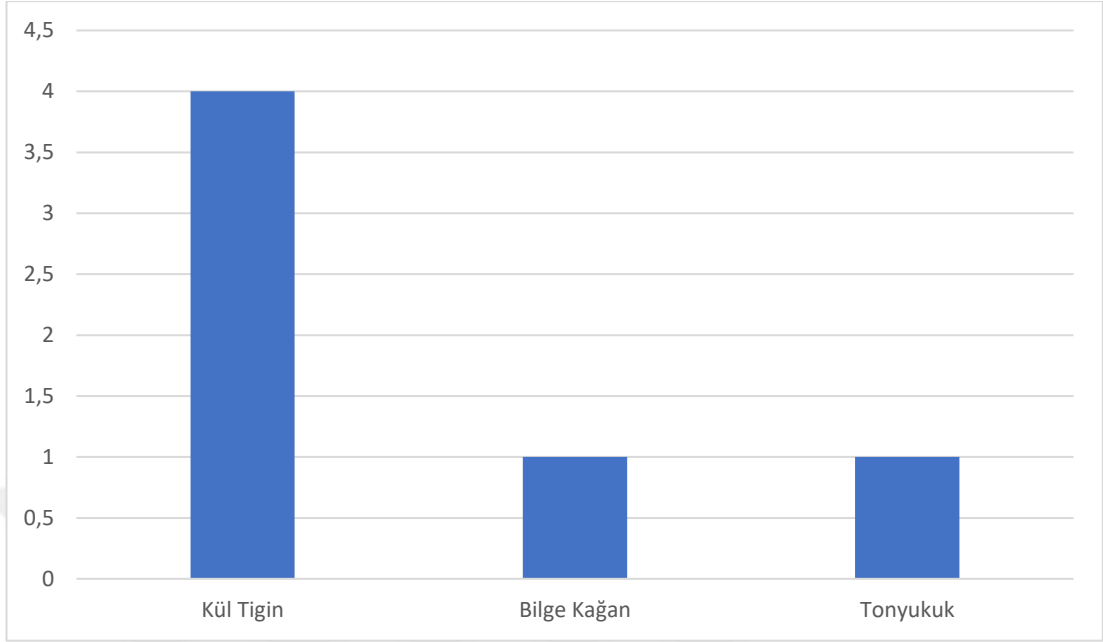
Tonyukuk abidesinin bu kısmında Tonyukuk’un İltiriş Kağan’ın Göktürk devleti için verdiği bağımsızlık mücadelesinde yanında bulunduğu de destek olduğu anlatılmaktadır.

İfadelere göre genel olarak; Göktürk Devletinin Çin esaretinden kurtuluşu sırasında verilen bağımsızlık mücadelesinin birlik ve beraberlik içerisinde yürütüldüğü, özellikle Kül Tigin ile Bilge Kağan’ın devlet yönetiminde beraber hareket ederek birbirlerine destek oldukları anlatılmaktadır. Savaşlarda Bilge Kağan, Kül Tigin ve Türk halkının birlik ve beraberlik içinde olması devlet ve milletin dayanışma içinde bulunarak mücadele ettiği kanıtlanmaktadır.

4.1.2. Sevgi Değerine Ait İfadeler

TDK (2019)’na göre sevgi “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu.” şeklinde tanımlanmaktadır.

Sevgi değerinin abidelere göre dağılımını Grafik 4.3.'te sunulmuştur.

Grafik 4.3. Sevgi Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.3.'e göre abidelerde Sevgi değeri ile ilgili; Kl Tigin Abidesinde 4, Bilge Kağan Abidesinde 1 ve Tonyukuk Abidesinde 1 ifade olmak üzere toplam 6 ifade tespit edilmiştir.

Kl Tigin hayatı sürecince Bilge Kağan'ın ordularına komutanlık yapmış, pek çok savaştta başıarılar elde ederek nlenmiştir ve bu sebeple essiz, cesaretli bir başbuğun lm Bilge Kağan'ın derin bir üzüntü duymasına sebep olmuştur (Durmuş, 2007).

"KT D 4 Vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli ll halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız,  Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, **bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuşt.** yle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan" (Ergin, 2016, s. 41).

"BK D 5 Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli ll halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız,  Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, **bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuşt.** yle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuşt tabii, oğulları kağan olmuşt tabii, Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi"

Kül Tigin abidesinin doğu yüzünün 4. paragrafında ve Bilge Kağan abidesinin doğu yüzünün 5. paragrafında Kül Tigin’in vefatı üzerine Çin, Bizans, Kırgız gibi farklı milletlerin ağlayarak yas tutmaları Kül Tigin’e duyulan sevginin göstergesidir.

“KT K 9 öksüz adına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. **Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurttan yolda yatıp kalacaksınız.**” (Ergin, 2016, s. 59).

Kül Tigin abidesinin kuzey yüzünün 9. paragrafında aile bireylerinin zarar görmesinde duyulan edişe aile bireyleri arasında sevginin var olduğunu kanıtlamaktadır.

“KT K 10-11 Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. **Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez oldu. Kendim düşünceye daldım.** Zamanı tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş. **Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım.** İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım., ağlayıcı Kıtay, Tatabı milletinden başka” (Ergin, 2016, s. 59-61).

Kül Tigin Abidesinin kuzey yüzünün 10. ve 11. paragrafında Bilge Kağan kardeşi Kül Tigin’in ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır. Bilge Kağan’ın kardeşi için üzülməsi ve onun adına abide inşa ettirmesi kardeşine duyduğu sevginin kanıtı niteliğindedir.

“T K 7 Hatun yok olmuştu. **Ona yas töreni yaptırayım dedi.** Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi:” (Ergin, 2016, s. 107).

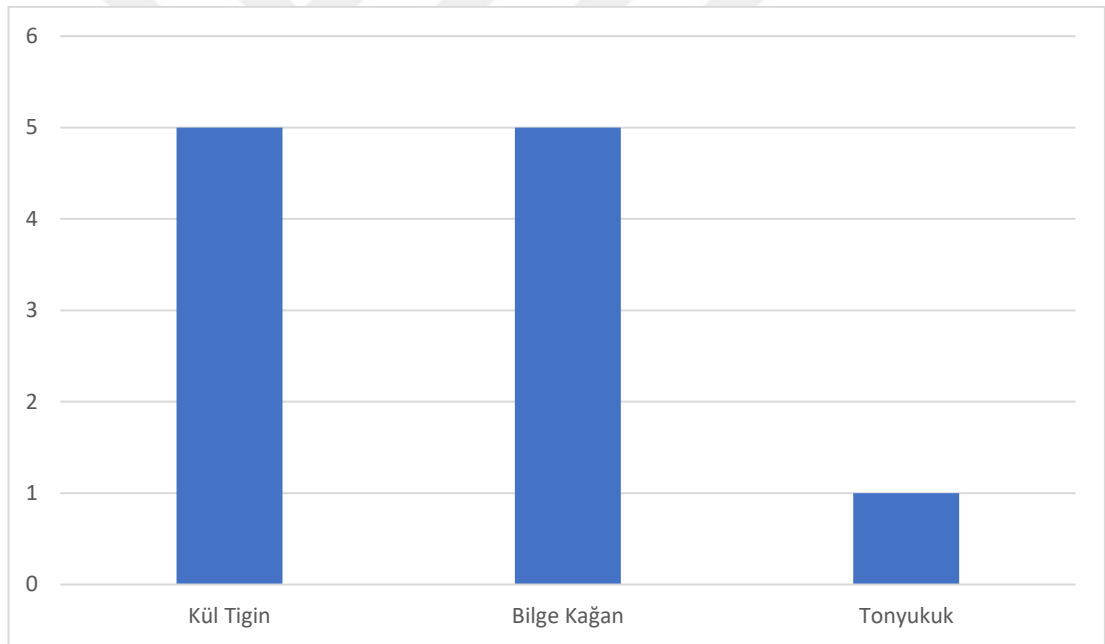
Yas törenleri, ölen kişiye duyulan sevgi ve saygının ifadesi niteliğindedir. Türk devletlerinde de ölen kişiler arkadaşından yas törenleri düzenlenmiştir. Tonyukuk Abidesinin kuzey yüzünün 7. paragrafında ölen bir yakına yas törenin düzenlenmesi o kişiye duyulan sevgiyi kanıtlamaktadır.

İfadelere göre genel olarak; Bilge Kağan'ın, kardeşi Kül Tigin'in ölümü üzerine duyduğu üzüntü, Çin ve diğer Türk devletlerinin yas tuttuğu belirtilmiştir. Ayrıca devletin yıkılması ile aile bireylerinin de zarar görmesi konusundaki endişe aile bireylerine duyulan sevgiyi ifade etmektedir.

4.1.3. Saygı Değerine Ait İfadeler

Saygı değeri, TDK (2019)'na göre “üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram.” şeklinde tanımlanmaktadır. Saygı değerinin, Sosyal Bilgiler 4. sınıf birey ve toplum, küresel bağlantılar öğrenme alanı ile 7. sınıf küresel bağlantılar öğrenme alanında öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır.

Saygı değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.4.'te sunulmuştur.

Grafik 4.4. Saygı Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.4.'e göre abidelerde saygı değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 5 ve Tonyukuk Abidesinde 1 ifade olmak üzere toplam 11 ifade tespit edilmiştir.

“Köl Tigin’in yaşadığı dönemde birçok ulusun saygı duyduğu değerli bir devlet adamı ve komutan olduğu kendisi için düzenlenen cenaze merasiminden anlaşılmıştır “(Alyap, 2014 , s. 2).

"KT D 4 Vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tataı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşı kağan” (Ergin, 2016, s. 41).

“KT K 12-13 Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi. On Ok oğlum Türkiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kızgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.” (Ergin, 2016, s. 45).

“KT KD 1 Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resmini kitabe taşına maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.” (Ergin, 2016, s. 61).

“BK D 5 Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tataı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşı kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii, Ondan sonra küçük kardeşı büyük kardeşı gibi” (Ergin, 2016, s. 67).

“BK G 11 babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk ... altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz...” (Ergin, 2016, s. 87).

Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinin bu kısmında Kül Tigin’in vefatından sonra farklı milletlerin cenaze törenine katılması, Kül Tigin için Çinden usta türbe

yapıcıların getirilmesi ve anıt mezarın yapılması Kül Tigin'e duyulan saygının göstergesidir.

“KT D 21 geri verdik. Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. **Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.**” (Ergin, 2016, s. 49).

Abidenin bu kısmında Türklerin bağımsızlığını kaybetmesi ile düzenin bozulduğu; babaya, büyük kardeşe saygının azaldığı ve bu durumdan kurtulma çabaları anlatılmaktadır.

“BK G 13-15 **Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri: önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu ... Tamam Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk ... iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti ... Türk beylerini, milletini fevkaledede çok yüceltti, övdü ... babam kağan ... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti ... kendime bunca ...**” (Ergin, 2016, s. 87).

Bilge Kağan Abidesinin bu kısmında Türk kağanının başa geçmesi üzerine diğer beylerin Türk kağanının beyliğini kabul ederek yüceltmeleri kağana saygı duyulduğunu göstermektedir.

“T K 7 Hatun yok olmuştu. **Ona yas töreni yaptırayım dedi.** Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi:” (Ergin, 2016, s. 107).

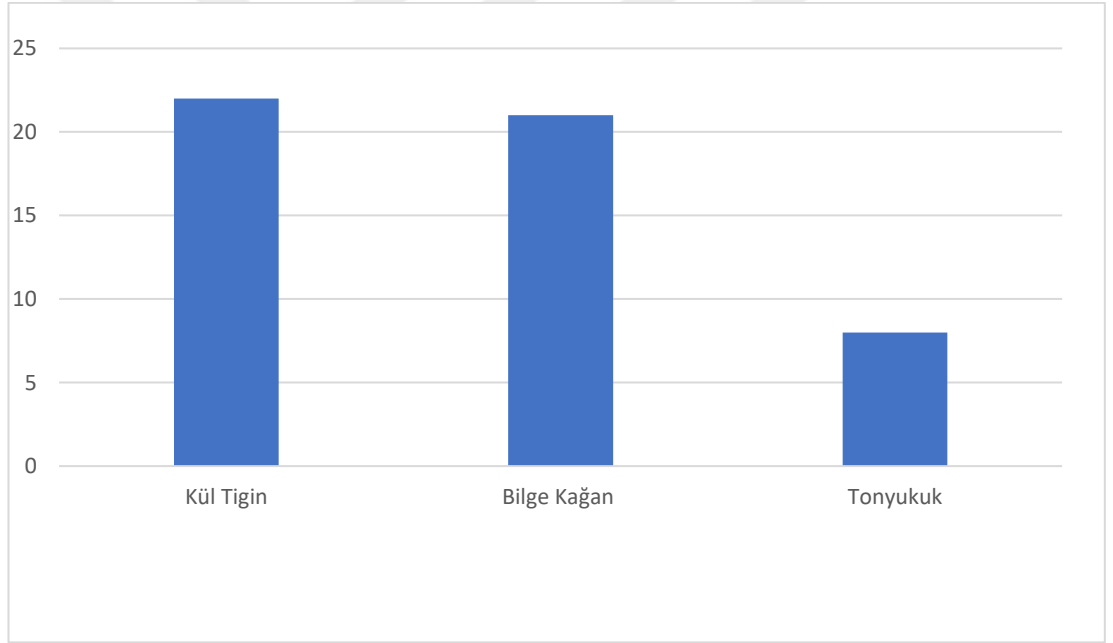
Tonyukuk Abidesinin bu kısmında hatunun vefat etmesi üzerine yas töreninin düzenlendiği belirtilmiştir. Törenin düzenlenmesi vefat eden kişiye saygı duyulduğunu göstermektedir.

İfadelere göre genel olarak; vefat eden Kültigin'in cenaze törenine diğer Türk boyları, Bizans ve Çin Devletinin Kültigin'e duydukları saygıdan dolayı katıldıkları ve Bilge Kağan'ın Kültigin anısını yaşatmak, ona duyduğu minnettarlığı ve saygıyı belirtmek için abideyi yazdırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca abidede Bilge Kağanın ailesinin saygınlığını korumak için verdiği mücadelelerde yer almaktadır.

4.1.4. Bağımsızlık Değerine Ait İfadeler

Bağımsızlık değeri, Sosyal Bilgiler 5. sınıfta bulunan etkin vatandaşlık öğrenme alanında öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. TDK (2019)'na göre Bağımsızlık, “ Bağımsız olma durumu, istiklal” olarak tanımlanmaktadır.

Bağımsızlık değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.5.'te sunulmuştur.

Grafik 4.5. Bağımsızlık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.5.'e göre abidelerde bağımsızlık değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 22, Bilge Kağan Abidesinde 21 ve Tonyukuk Abidesinde 8 ifade olmak üzere toplam 50 ifade tespit edilmiştir.

Orhun Abidelerinde Türk milletinin, bağımsızlık değerine verdiği önem ve bağımsızlığı korumak için yapılan fedakarlıklar gerçekçi bir anlatım tarzıyla ifade edilmiştir (Orhan, Gedik ve Bulut, 2012). Durmuş (2017) Orhun Abidelerinde

bağımsızlık kavramına uygun ifadelerin bulunduğunu, “Gök Türk döneminde istiklal anlayışı belirgin bir şekilde görülmektedir. Orhun Yazıtlarında, Türklerde istiklal anlayışını açık olarak gösteren ifadeler bulunmaktadır.” (s. 20) şeklinde belirtmiştir.

Bağımsızlık değeri, Türk milletinin var olduğu günden günümüze kadar önemini koruyarak gelen en önemli değerlerden bir tanesidir. Türkler zaman zaman bağımsızlıklarını kaybetse de hiçbir zaman başka devletlerin egemenliği altında yaşamayı kabul etmemişlerdir ve bağımsızlıklarını kazanmak için pek çok savaş yapmışlardır. Bağımsızlık için verilen savaşlara en eski örnek ise Kutluk kağanın Göktürkleri Çin egemenliğinden kurtarmak için verdiği mücadeledir. Kutluk kağan başlatmış olduğu bağımsızlık mücadelesi ile Göktürkler üzerindeki Çin egemenliğine son vererek Göktürk Devletine bağımsızlığını kazandırmıştır. Orhun Abidelerinde de bağımsızlığını kaybeden Türk milletinin yeniden bağımsızlığını kazanmak için verdiği mücadelelerden, kağanların devletin bağımsızlığını korumak için yaptığı savaşlardan, Türk milletinin adının yok olmaması için verilen çabalardan bahsedilmektedir. (Ergin, 2016).

" KT G 2 Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, **onun içindeki millet hep bana tabidir**. Bunca milleti “ (Ergin, 2016, s. 35).

Kül Tigin abidesinin güney yüzünün 2. paragrafında diğer milletlerin Göktürk Devletine bağlı olduğu ve Göktürk Devletinin hiçbir devlete tabi olmayarak bağımsız bir devlet olduğu ifade edilmektedir.

“KT G 6 iyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, **Türk milleti, öldün; Türk milleti öleceksin!** Güneyde Çogay ormanına, Tögültün” (Ergin, 2016, s. 37).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzünün 6. paragrafında Türk milletinin, Çinlilerin oyunlarına gelerek bağımsızlığını kaybettiğini ve Çinlilerin oyunlarına inanarak yine yok olacakları ifade edilmektedir. Abidenin bu kısmında Kül Tigin, Türk

milletinin geçmişte neden bağımsızlığını kaybettiğini anlatarak Türk milletine uyarılarda bulunmuştur. Kül Tigin'in uyarıları bağımsızlık değerinin Türk milleti için önemini kanıtlar niteliktedir.

“KT G 9-10 için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda **mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölürek yürüyordun.** Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı ? Türk beyleri, milleti, bunu işitin ! **Türk milleti toplayıp il tutacağını burda vurdum.** Yanılıp öleceğini yine” (Ergin, 2016, s. 39).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzünün 9. ve 10. paragrafında Türk milletinin kağanını dinlemeyerek bağımsızlığını kaybettiği ve daha sonra kağanın üstün gayretleri ile dağılmış olan Türk milletinin tekrardan toplandığı ifade edilmektedir. Ayrıca bağımsızlık için verilen mücadelelerin abideye yazıldığı vurgusu yapılmıştır.

"KT D 2- Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki **milleti hep almış, hep tabi kılmış.** Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında” (Ergin, 2016, s. 41).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 2. paragrafında Türk devletinin sınırlarının düşmanlarla çevrili olduğu ve bağımsızlığını korumak için bu devletleri kendisine tabi kıldığı anlatılmaktadır. Kısacası Türk devletinin, bağımsızlığına tehdit oluşturan devletlerin bağımsızlıklarına son vererek kendi bağımsızlığını koruduğu anlatılmaktadır.

“KT D 6 – 10 Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, **Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanı kaybedi vermiş.** Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariyeye oldu. **Türk beyler Türk adını bıraktı.** Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda

gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: **İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş.** Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini **tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş.** Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş.” (Ergin, 2016, s. 43).

Kül Tigin abidesinin 6. ile 10. paragrafları arasında Türk milletinin devletini kaybettiği, bağımsızlığını kaybeden kağanların Türk adını kullanamadıkları ve bağımsızlığın kaybedilmesinden duyulan üzüntü dile getirilmiştir.

"KT D 11 Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. **Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı**" (Ergin, 2016, s. 45).

Kül Tigin abidesinin doğu yüzünün 11. paragrafında Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın babası İltiş Kağan'ın Türk milletinin bağımsızlığını kaybetmemesi için verdiği mücadele anlatılmaktadır.

"KT D 12-13 yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. **Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.** " (Ergin, 2016, s. 45).

Kül Tigin abidesinin doğu yüzünün 12. ve 13. paragrafında bağımsızlığını kaybetmiş Türk milletinin bağımsızlığını kazanmak için gösterdiği gayret anlatılmaktadır.

“KT D 15 Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, **düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş.** Babam kağan öylece ili,” (Ergin, 2016, s. 45).

Kül Tigin Abidesinin 15. paragrafında Türk milletinin bağımsızlığına tehdit oluşturacak düşmanları yenerek kendisine bağladığı ve bağımsızlığını koruduğu ifade edilmektedir.

"KT D 22 – 26 Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, **Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti ?** Türk milleti vazgeç, pişman ol ! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun. Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi ? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken ormanının milleti gittin. Doğuya gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. **Beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu. Bilmediğin için kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.** Önce Kızgız kağanını balbal olarak diktim. **Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,** babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi. Varlıklı zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. **Babamızın amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın”** (Ergin, 2016, s. 49-51).

Kül Tigin Abidesinin 22.-26. Paragrafları arasında Türk milletinin bağımsızlığını kaybetmesinden duyulan üzüntü, bağımsızlığın kaybedilmesinin nedenleri ve bağımsızlığı yeniden kazanıp korumak için verilen mücadelelerden bahsedilmektedir. Ayrıca 22. paragrafta “**Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti ?**” sözüyle Türk milletinin bağımsızlığını kaybetmesinin zor olduğu ve bağımsızlığın kaybedilme nedenin dış sebeplerden çok iç karışıklıklar olduğu vurgulanmıştır.

"KT D 29-30 sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltip besledim.** Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi

kıldım. **Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım.** Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı...” (Ergin, 2016, s. 51).

Kül Tigin Abidesinin 29. ve 30. paragrafında kağanın bağımsızlığını kaybedip yok olacak Türk milletine sahip çıktığı, bağımsızlığına göz diken düşmanları yok ettiği ve bu sayede Türk milletinin bağımsızlığını koruduğu anlatılmaktadır.

“KT K 9 öksüz adına binip dokuz eri mızrakladı, **merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar carie olacaktı, ölenler yurttta yolda yatıp kalacaksınız.**” (Ergin, 2016, s. 59).

Kül Tigin Abidesinin kuzey yüzünün 9. paragrafında devletin başkentinin düşmanlara verilmeyerek bağımsızlığın korunduğu ve bu sayede Türk halkının hür bir şekilde yaşamaya devam ettiği anlatılmaktadır.

“BK D 3 İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. **Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış.** Başlıya baş eğdirmiş, dizliyi diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda” (Ergin, 2016, s. 65).

Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 3. paragrafında Türk milletinin bağımsızlığını tehdit eden düşmanların yok edilerek bağımsızlığın korunduğu ifade edilmektedir.

“BK D 7-13 karşılıklı çekiştirdiği için, **Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanı kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını carie kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş.** Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batı da Demir Kapıya ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: **İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazandırıyorum der imiş.** Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü yeriyorum der imiş. Öyle

diyip Çin kağanına düşman olmuş. **Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden, yine tabi olmuş.** Bunca işi, gücü vermediğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. **Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye,** babam İlteriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki imiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, **cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.** Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otu Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca ... kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. **Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp,** uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikilmiş. Babam” (Ergin, 2016, s. 67-69-71).

Bilge Kağan Abidesinin 7. ve 13. paragrafları arasında Türk milletinin devletini kaybederek bağımsız bir millet olmaktan çıktığı, bağımsızlığını kaybetmesi ile oluşan olumsuz durumlardan ve bağımsızlığın yeniden sağlanması için verilen mücadelelerden bahsedilmektedir.

“BK D 15-16 on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. **İllyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliyi diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik.** Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milleti tanzim ve tertip edip ... Bars bey” (Ergin, 2016, s. 71).

Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 15. ve 16. Paragraflarında Türk devletinin diğer devletlerle savaştığı ve diğer devletleri egemenlik altına alarak kendi bağımsızlıklarını tehdit edebilecek bir güç bırakmadığı anlatılmaktadır.

“BK D 20-22 giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladını kul kıldın. Hanımlık kız evladını cariye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. **Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye**, babam kağanı annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, **Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye**, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte açsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. **Babamızın ...amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye** Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri” (Ergin, 2016, s. 73-75).

Bilge Kağan Abidesinin 20. ile 22. paragrafları arasında Türk milletinin yok olarak bağımsızlığını kaybetmemesi için verilen mücadelelerden bahsedilmektedir.

“BK D 24-27 Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. **Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.** On yedi yaşında Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım. O sekiz yaşında Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. İduk Başta savaştım. O orduyu orda yok ettim. Yirmi yaşında, Basmıl İduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K ... m **tabi kıldım**, malımı çevirip getirdim. Yirmi iki yaşında Çine doğru ordu sevk ettim. Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orda öldürdüm. Yirmi altı yaşında Çik kavmi Kırgız ile beraber düşman oldu. Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim. Örpemde savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım... **tabi kıldım**. Yirmi yedi yaşında Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. **Kağanını**

öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi.” (Ergin, 2016, s. 75-77).

“BK D 33 dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam **Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.** Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi göndermeden, diye ordu sevk ettim.” (Ergin, 2016, s. 81).

“BK K 2 doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, **onun içindeki millet hep bana tabidir.** Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz” (Ergin, 2016, s. 89).

Bilge Kağan Abidesinin bu kısmında genel olarak Türk milletinin bağımsızlığını tehdit eden düşmanlarla mücadele edildiği ve düşmanların Türk devletine tabi kılındığı anlatılmaktadır.

“BK K 5 imiş. **Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin!** Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi” (Ergin, 2016, s. 91).

“BK K 7 sözünü almadan her yere gittin. **Hep orda mahvoldun, yok edildin.** Orda geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölerək yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu” (Ergin, 2016, s. 91).

Bilge Kağan Abidesinin bu kısmında genel olarak; Türk milletinin Çinlilerin sözlerine kandiğı ve bağımsızlığını kaybettiğı anlatılmaktadır. Daha sonra kağanın çalışmaları ile Türk milletinin tekrardan bir araya getirdiğı ifade edilmektedir. Paragraflar, Türk milletinin bağımsızlığını kaybetmesinden duyulan üzüntü ve

endişenin bağımsızlık değerinin günümüzden binlerce yıl önce bile var olduğu anlaşılmaktadır.

“T B 1-3 Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kıldım. **Türk milleti Çine tabi idi.** Türk milleti hanını bulmayıp **Çin’den ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çin’e tekrar teslim oldu.** Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, **hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu.** Türk Sir milletinin yerinde” (Ergin, 2016, s. 97).

Tonyukuk Abidesinin 1. ile 3. paragrafları arasında Türk milletinin Çine bağlı olduğu daha sonra bağımsızlığını kazandığı ve kağanını bırakarak tekrardan bağımsızlığını kaybettiği anlatılmaktadır.

“T 2 D 5-6 ve ben kendim kazanmasam, **il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu.** Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Her hangi bir yerdeki kağanlı millete” (Ergin, 2016, s. 113).

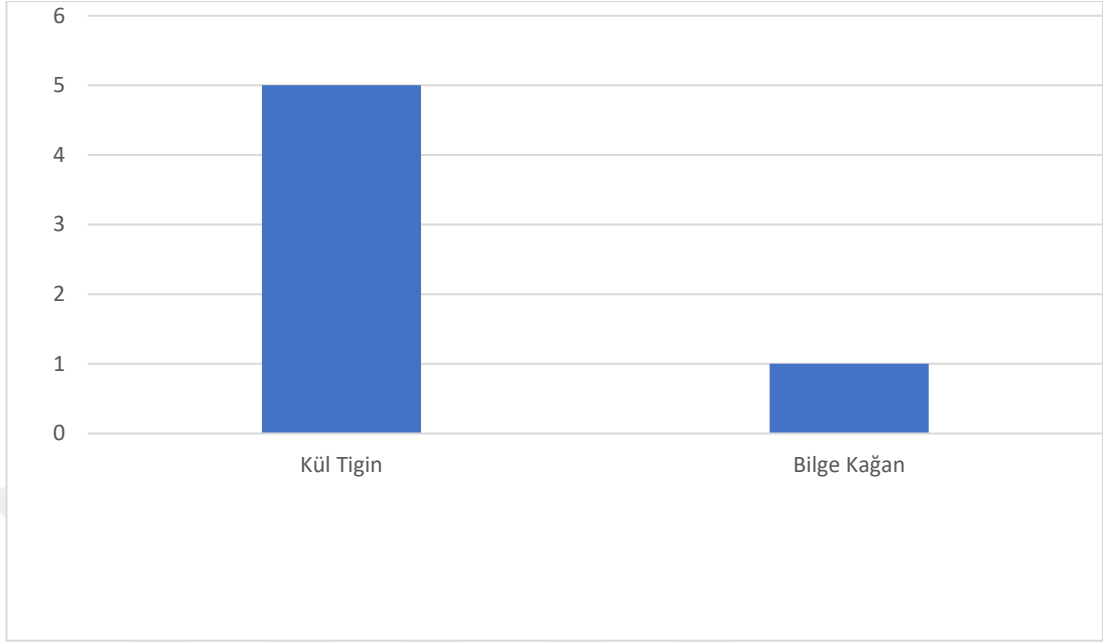
“T 2 K 1-3 **İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim, Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.** İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu” (Ergin, 2016, s. 113).

Tonyukuk Abidesinin bu kısmında Tonyukuk, Türk milletinin yok olup bağımsızlığını kaybetmemesi için yaptığı çalışmalardan bahsetmiştir. Kağanların ve kendisinin verdiği mücadelenin amacının, Türk milletinin bağımsızlığını sağlamak ve korumak olduğunu vurgulamıştır.

4.1.5. Barış Değerine Ait İfadeler

Sosyal Bilgiler 7. sınıf etkin vatandaş ve küresel bağlantılar öğrenme alanlarında barış değeri öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. TDK (2019)’na göre barış, “uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam” olarak tanımlanmaktadır.

Barış değerinin abidelere göre dağılımını Grafik 4.6.'te sunulmuştur.

Grafik 4.6. Barış Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.6.'ya göre abidelerde barış değeri ile ilgili; Kl Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 1 ifade olmak üzere toplam 6 ifade tespit edilmiştir.

“KT G 4-5 Demir Kapiya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. **Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuşt. İl tutacak yer Ötüken ormanı imişt. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım.** Altını, gmşt, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imişt. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman dştnrmşt.” (Ergin, 2016, s. 37).

Kl Tigin Abidesinin Güney yüzünün 4. ve 5. Paragrafında Bilge Kağan ile Kl Tigin'in Türk milleti için en güzel vatan toprağının Ötüken olarak belirlenerek buranın yurt bilindiği ve Ötüken'de huzur içinde yaşamak için Çin milleti ile anlaştarak barış sağlandığı vurgulanmıştır.

“KT D 20-21 Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Kk kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. **Kgmenin yeri,**

suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaşık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırgan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.” (Ergin, 2016, s. 47-49).

Kül Tigin abidesinin 20. ve 21. Paragraflarında Göktürk Devletinin, diğer Türk kavimlerinin düzeni ve barış ortamı bozulduğunda müdahale ettiği ve o bölgede barışı sağlamak için savaşıldığı anlatılmaktadır.

“KT D 30 milleti hep tabi kıldım, **düşmansız kıldım**. Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yaşında kaldı.” (Ergin, 2016, s. 51).

“BK D 24 Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, **düşmansız kıldım**. Hep bana itaat etti. On yedi yaşında Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım. O sekiz yaşında Altı Çub Soğdaka” (Ergin, 2016, s. 75).

Abidenin bu kısımlarında Göktürk Devletinin düşmanlarını yok ederek devleti “düşmansız kıldım.” şeklinde vurgu yapılmasından barış ortamına engel olacak herhangi bir gücün bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

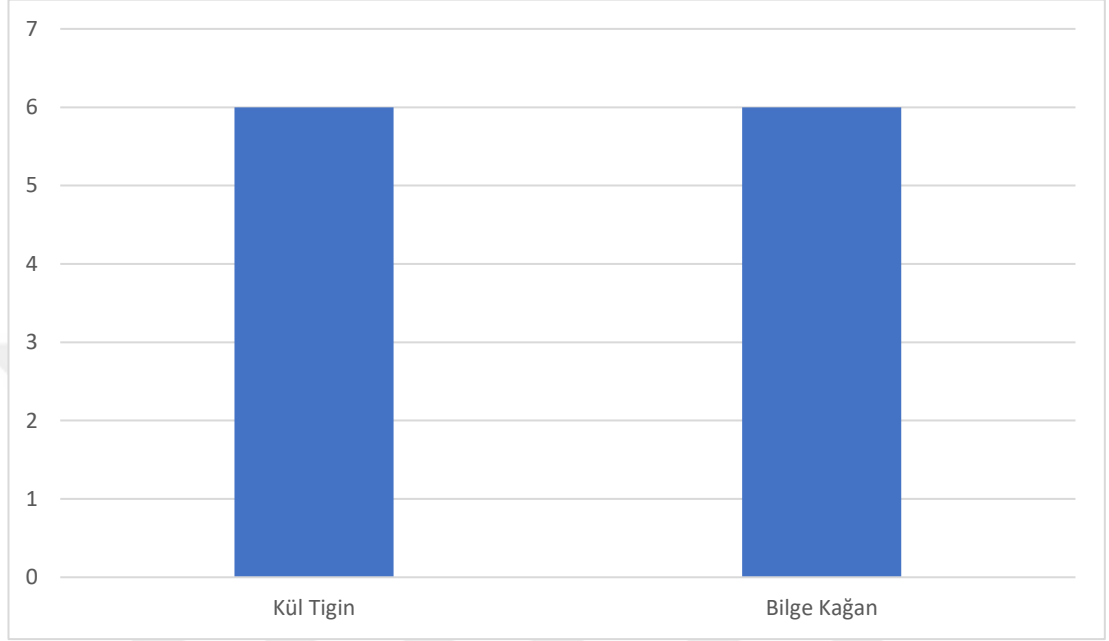
İfadelere göre genel olarak; Göktürk Kağanlarının Çin Devleti ile iyi ilişkiler kurma çabaları, düşmanlık eden milletleri kendi egemenliği altına alarak düşmanlıklarına son verme istekleri ve diğer egemenlikleri altında yaşayan vatandaşlara huzurlu bir şekilde yaşama imkanı sunmaya çalışmaları şeklinde yer almaktadır.

4.1.6. Dürüstlük Değerine Ait İfadeler

Sosyal Bilgiler 5. sınıf bilim teknoloji ve toplum; 7. Sınıf üretim, dağıtım ve tüketim öğrenme alanlarında dürüstlük değerine yer verilmiştir. TDK (2019)’na göre

Dürüst kelimesi “Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru (kimse)” olarak tanımlanmaktadır.

Dürüstlük değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.7.’te sunulmuştur.

Grafik 4.7. Dürüstlük Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.7.’ye göre abidelerde Dürüstlük değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 6, Bilge Kağan Abidesinde 6 olmak üzere toplam 12 ifade tespit edilmiştir.

“KT G 5-7 anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. **Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.** Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. **Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin!** Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına koyayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: **Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.** Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün!” (Ergin, 2016, s. 37).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzünün 5. ile 7. Paragrafları arasında Çin milletinin dürüstlükten yoksun olduğu çeşitli oyunlarla ve hediyelerle Türkleri kandırmaya çalıştığı anlatılarak Türk milletinin oyunlara kanmaması için uyarılarda bulunmaktadır.

"KT G 10 aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. **Yoksa bu sözümde yalan var mıdır ?** Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine" (Ergin, 2016, s. 39).

"BK K 8 **sözümde yalan var mı ?** Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa edebi taş a vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız ? Babam " (Ergin, 2016, s. 91).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzünün 10. paragrafında ve Bilge Kağan abidesinin kuzey yüzünün 8. paragrafında Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın Türk milleti için yaptığı çalışmalar anlatılmış ve sözlerinin doğruluğuna vurgu yaparak olayların dürüst bir şekilde taş a yazdırıldığı ifade edilmiştir.

"KT D 3 pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş, Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabi. **Beyleri de milleti de doğru imiş.** Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece" (Ergin, 2016, s. 41).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 3. paragrafında Türk milletinin ve Türk beylerinin dürüst olduğu ifade edilmiştir.

"KT D 6 Beyler, milleti ahenksiz olduğu için, **Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için,** bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış." (Ergin, 2016, s. 43).

“BK D 6 kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabi, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, **aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için,** bey ve milleti” (Ergin, 2016, s. 67).

“BK D 16 diz çöktürdük, baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için bize karşı yanlış hareket ettiği, **ihamet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü.** On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdanımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ... Bars bey” (Ergin, 2016, s. 71).

“BK D 35 **beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti.** Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin ... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp ... millet ...” (Ergin, 2016, s. 81).

“BK K 4-5 ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. **Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş.** Bir insan yanılrsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz **imiş Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin!** Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi” (Ergin, 2016, s. 89-91).

Abidelerin bu kısımlarında Çinlilerin, Türk milletine karşı dürüst davranmadığı çeşitli oyunlarla kardeşleri birbirine düşürdüğü bunun sonucunda da Türk milletinin güç kaybettiği ve kağanlara ihanet edildiği zaman milletin yok olacağı anlatılmaktadır.

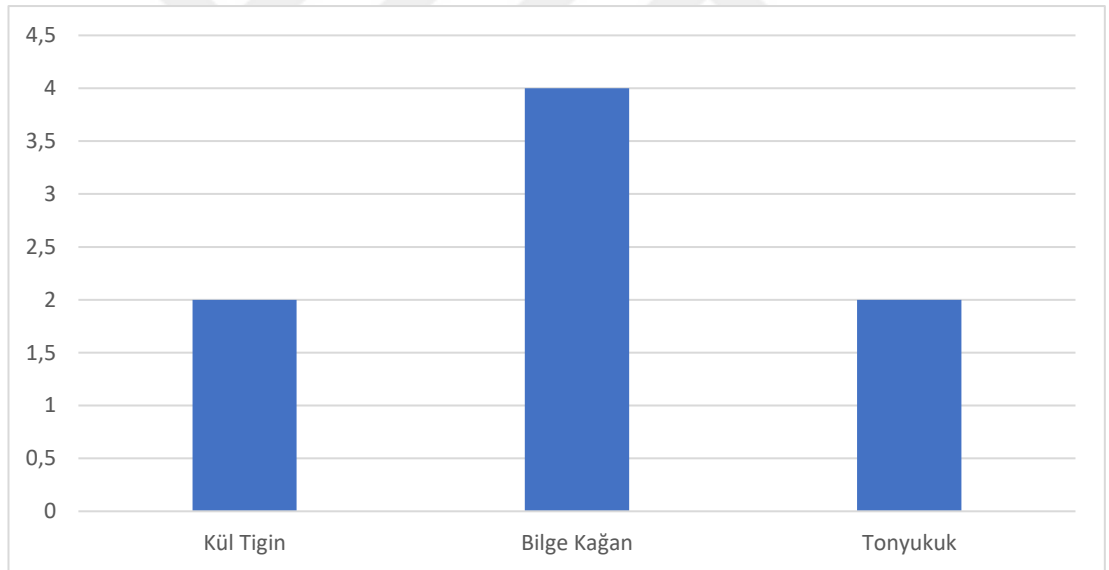
İfadelere göre genel olarak: Çin milletinin, Türk milletine karşı aldatıcı hareketlerde bulunduğu, tatlı sözler ve yumuşak ipek kumaşları ile Türk milletini kandırarak çökertmeye çalıştığı ve ticarete hilekarlık yaptığı belirtilmiştir. Abidelerde

Çin milletinin dürüstlük değerine uygun davranmadığı vurgulanarak Türk milletine Çinlilere güvenilmemesi ve her konuda dikkatli olunmasının gerekliliği hakkında uyarılar yapıldığı belirlenmiştir. Kağanın, döneminde yaşanan olayları doğru bir şekilde yazdığını ifade ederek tarihi olayların aktarılmasında dürüstlük vurgusu yapılmıştır.

4.1.7. Duyarlılık Değerine Ait İfadeler

Duyarlılık değeri, Sosyal Bilgiler Öğretim Programında; kültürel mirasa duyarlılık ve doğal çevreye duyarlılık şeklinde yer almaktadır. 4. ve 6. sınıflarda 4 farklı öğrenme alanında, 5. sınıfta 3 farklı öğrenme alanında ve 7. sınıfta 1 öğrenme alanında yer almaktadır. TDK (2019)'na göre duyarlılık “*Duyarlı olma durumu, hassaslık*” olarak tanımlanmaktadır.

Duyarlılık değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.8.'te sunulmuştur.

Grafik 4.8. Duyarlılık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.8.'e göre abidelerde duyarlılık değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 2, Bilge Kağan Abidesinde 4 ve Tonyukuk Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 8 ifade tespit edilmiştir.

"KT D 26 kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi. Varlıklı zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük

kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. **Babamızın amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın.**” (Ergin, 2016, s. 51).

“KT K 11 **Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım.** Yasçı, ağlayıcı Kıtay, Tatabı milletinden başka” (Ergin, 2016, s. 61).

“BK D 20-22 giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladını kul kıldın. Hanımlık kız evladını cariyeye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. **Türk milletin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı** annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, **Türk milletin adı sanı yok olmasın diye**, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmam. İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın **...amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın** diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmam. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri “ (Ergin, 2016, s. 73-75).

Devlet ve devlet kurma geleneği Türk milleti için kültürel bir miras niteliğindedir ve bu mirası korumak için verilen mücadelelere bir örnekte Orhun abidelerinde anlatılmaktadır. Abidenin bu kısımlarında atalardan miras olan devletin yok olmaması için verilen mücadelelerden ve devletin içinde bulunduğu olumsuz durumlara çözüm arayışlarından bahsedilmesi kağanların devlet meselelerine duyarlı davrandığı göstermektedir.

“BK D 38 ... **Türk milleti aç idi.** O at sürüsünü alıp besledim. Otuz dört yaşında Oğuz kaçıp Çine girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle ... oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet...” (Ergin, 2016, s. 83).

Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 38. paragrafında Türk milletinin aç olduğu ve Bilge Kağan'ın bu duruma duyarsız kalmayarak milleti için mücadele ettiği anlaşılmaktadır.

“T G 5 O sözü işitip gece uyuyacağı gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim: Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse” (Ergin, 2016, s. 101).

“T D 5 Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş, Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşündüm.” (Ergin, 2016, s. 103).

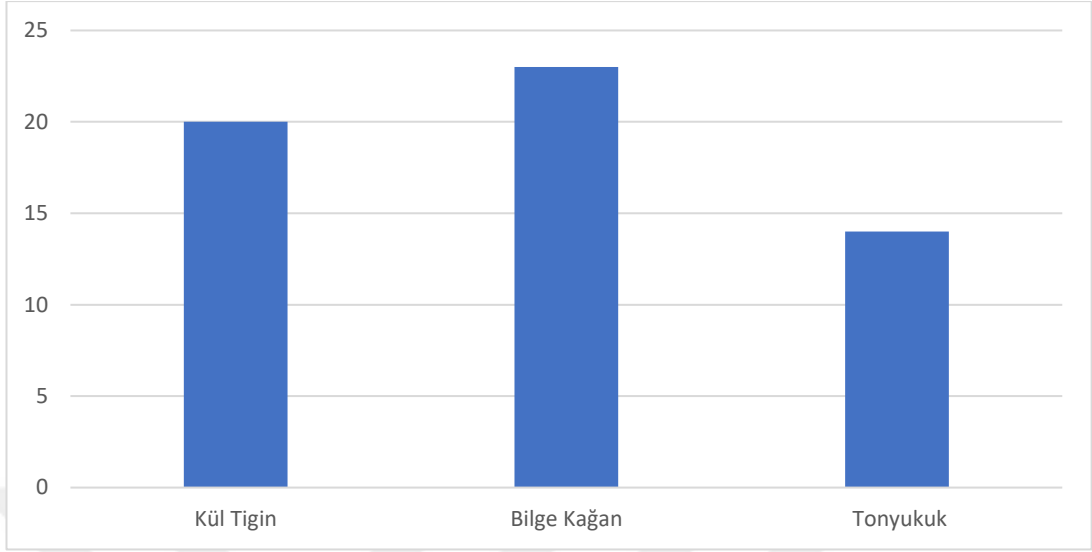
Tonyukuk Abidesinde Tonyukuk'un, devletin geleceğinden ve düşmanların planlarını öğrenince milletin düşeceği durumdan endişe etmesi ve bunları engellemek için çalışması devlet meselelerine karşı duyarlı olduğunu kanıtlamaktadır.

İfadelere göre genel olarak; Kağanların devletlin yıkılmasından, Türk milletinin yok olmasından duydukları endişelerden, Çin milletinin kardeşleri birbirine düşürerek devleti zayıflatma çalışmaları konusunda millete uyarılarda bulunmaları ülke meselelerine duyarlı olduklarını kanıtlamaktadır. Ayrıca vatandaşların yaşam şartlarının iyi olmamasının Kağanları huzursuz ettiği, Türk milletini tok ve bağımsız bir şekilde yaşatma konusunda duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

4.1.8. Vatanseverlik Değerine Ait İfadeler

Sosyal Bilgiler 4. sınıf kültür ve miras, 6. sınıf üretim, dağıtım ve tüketim öğrenme alanlarında vatanseverlik değeri öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. TDK (2019)'na göre Vatanseverlik, “Yurtseverlik” olarak tanımlanmaktadır.

Vatanseverlik değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.9.'te sunulmuştur.

Grafik 4.9. Vatanseverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.9.'da göre abidelerde vatanseverlik değeri ile ilgili; Kl Tigin Abidesinde 20, Bilge Kağan Abidesinde 23 ve Tonyukuk Abidesinde 14 ifade olmak üzere toplam 57 ifade tespit edilmiştir.

Kl Tigin Abidesinde en fazla yer verilen vatanseverlik değeri, ilk Türk devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar önemini koruyarak gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de vatansever bireyler yetiştirmeye amacı, örgün ve yaygın eğitim kurumlarının programlarında yer alan çeşitli dersler aracılığıyla yerine getirmeye çalışmaktadır. İlk ve Orta ğretim Programlarında yer alan Sosyal Bilgiler dersinin de en önemli amacı etkin vatandaşlar yetiştirmektir (MEB, 2018). Bu amaç doğrultusunda hak ve sorumluluklarının farkında olan ve gerektiğinde haklarını kullanan, sorumluluklarını yerine getiren vatansever bireyler yetiştirilmeye çalışılmaktadır.

"KT G 9-10 için, beslemiş olan kağanın sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum n, kağan oturdum. **Kağan oturup a, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.** Yoksa bu sözümde yalan var mıdır ? Türk beyleri, milleti, bunu

işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine” (Ergin, 2016, s. 39).

“KT D 7- 9 Kağan yaptığı kağanı kaybedi vermiş. **Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş.** Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: **İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.**” (Ergin, 2016, s. 43).

“KT D 12-13 yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. **Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış.** Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.” (Ergin, 2016, s. 45).

“KT D 16 **töreyi kazanıp, uçup gitmiş.** Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak **Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.**” (Ergin, 2016, s. 47).

“KT D 19 için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruklu, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. **Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye az milletini tanzim ve tertip edip...**” (Ergin, 2016, s. 47).

“KT D 25 Önce Kızgız kağanını balbal olarak diktim. **Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,**” (Ergin, 2016, s. 49).

“KT D 29 sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltip besledim.** Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti

zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki” (Ergin, 2016, s. 51).

“BK D 36 suçlu ... güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. **İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplatıp ...**” (Ergin, 2016, s. 81).

“BK D 10-12 Türk Tanrısı, mukaddes yeri, **suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye**, babam İlteriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki imiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. **Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş**, Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıray, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca ... kırk “ (Ergin, 2016, s. 69).

“T 2 D 3 **Siperi, nöbet yerine büyüttüm hep**. Geri dönem düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun,” (Ergin, 2016, s. 113).

“KT D 27 - 28 diye, **Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım**. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğum yerde gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. **Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan**” (Ergin, 2016, s. 51).

"KT D 31- 35 Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. **On altı yaşında amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk**. Çinli Ong vali elli bin asker geldi, savaştık. Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın biraderini, silahlı, elle tuttu,

silahlı olarak kağana takdim etti. **O orduyu orda yok ettik. Yirmi bir yaşında iken, Çaç generale karşı savaştık.** En önce Tadırgan, Çorum boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. İkinci olarak İşbara Yamtarın boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O at orda öldü. **Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmeydi.** Hücum ettiğini, **Türk beyleri, hep bilirsiniz. O orduyu orda yok ettik.** Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ İrkini düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölünde bozduk. Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti. **Kül Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik.** Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. **Kağanı ile Songa ormanında savaştık.** Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına” (Ergin, 2016, s. 53).

“KT D 37 - 38 aşarak, İrtiş nehrini geçerek yürüdük. **Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanın ordusu Bolçuda ateş gibi fırtına gibi geldi. Savaştık.** Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum etti. Alnı beyaz boz tutturdu. İkisini kendi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip **Türgiş kağanının buyruğu Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, ilini aldık.** Türgiş avam halkı hep tabi oldu. O kavmi tabarda kondurduk...” (Ergin, 2016, s. 55).

"KT K 2 – 7 Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı. Karluk'u öldürdük, yendik. **Az milleti düşman oldu. Kara Gölde savaştık. Kül Tigin 31 yaşında idi. Alp Şalçı akına** binip atılarak hücum etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda yok oldu. Amcam kağanın ili sarsdığına; millet, hükümdar ikiye ayrıldığına; **İzgil milleti ile savaştık.** Kül Tigin Alp Şalçı akına binip atılarak hücum etti. O at orda düştü. İzgil milleti öldü. Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. **Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık. Kül Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti.** Altı eri mızrakladı. **Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı.** Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orda öldü. **Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık.** Kül Tigin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerini mızrakladık, ilini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk milleti ayak directti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin

püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük. **Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin**” (Ergin, 2016, s. 57-59).

“KT K 9 öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurttan yolda yatıp kalacaksınız.” (Ergin, 2016, s. 59).

“BK D 15 on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. **Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.** Batıda Demir Kapiya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik, **on üç defa savaştık.** İlliye ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye” (Ergin, 2016, s. 71).

“BK D 23 geldi. **Milleti besleyeyim diye** kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabi kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim **... savaştım.** Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.**” (Ergin, 2016, s. 75).

“BK D 25 – 34 doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. İduk Başta savaştım. **O orduyu orda yok ettim.** Yirmi yaşında, Basmlı İduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K ... m tabi kıldım, malımı çevirip getirdim. Yirmi iki yaşında Çine doğru ordu sevk ettim. **Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orda öldürdüm.** Yirmi altı yaşında Çik kavmi Kırgız ile beraber düşman oldu. **Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim. Örpemde savaştım.** Askerini mızrakladım. Az milletini aldım... tabi kıldım. Yirmi yedi yaşında **Kırgıza doğru ordu sevk ettim.** Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. **Kağanı ile Songa ormanında savaştım.** Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi. **Bolçuda savaştık.** Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım. Otuz yaşında Beş Balıka doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım... askerini hep öldürdüm... çağırmak için

geldi. Beş Balık onun için kurtuldu. Otuz bir yaşında Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. **Tamag İduk başta savaştım.** Karluk milletini öldürdüm., orda aldım... Basmlı kara... Karluk milleti toplanıp geldi... m, öldürdüm! Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, kıskançlık değdiği için düşman oldu. **Bir yılda dört defa savaştım:** En önce Togu Balıkta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu... ikinci olarak Andırguda savaştım. Askerini mızrakladım ... Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan olacaktı. İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tonga yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum. **Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım.** Askerini orda mızrakladım, yıprattım... yıprat ... Otuz iki yaşında Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlk baharında **Oğuz doğru ordu sevk ettim.** İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısmı ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz ... düşman ... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. **Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi göndermeden, diye ordu sevk ettim.** Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. **Aguda iki büyük savaş yaptım.** Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ... idi. Seçkin, muhterem, güç” (Ergin, 2016, s. 77-79-81).

“BK D 37 orda savaştım. Askerini mızrakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü. Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vadisinde evini, barkını orda bozdum ... ormana çıktı. Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti ...” (Ergin, 2016, s. 83).

“BK D 40 – 41 yerine doğru, suyuna doğru kondu. **Güneyde Karluk milletine doğru ordu sevk et diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti...** Karluk valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye ... kervanı koşmadı. **Onun korkutayım diyip ordu sevk ettim.** Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti. Halk kütlesi kağanım geldi diyip övdü ... ad verdim. Küçük adlı” (Ergin, 2016, s. 83).

“BK G 2 defa ordu sevk ettim. Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaya doğru ordu sevk ettim... Otuz dokuz yaşımda ilk baharda Tatabiya doğru ordu sevk ettim...” (Ergin, 2016, s. 85).

“BK G 6 savaştım. ...” (Ergin, 2016, s. 6).

“BK G 8-10 Ku general kumandasında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında **hücum edip vurdum. Otuz bin askeri öldürdüm.** On bin ... ise ... öktüm. Tatabi öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali balbal olarak diki verdim. Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, **on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum.** Otuz bir ... **Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim.** Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altına uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay yirmi yedide yas töreni yaptırđım. Bukağ vali ...” (Ergin, 2016, s. 85-87).

“BK K 10 kızını fevkalade büyük törenle oğluma alı verdim... fevkalade büyük törenle alı verdim... yaptırđım ... **başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm.** Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için” (Ergin, 2016, s. 93).

“T G 9 Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık. Tanrı lütfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız, yolda yine öldü hep. Ondan sonra Oğuz tamamıyla geldi.” (Ergin, 2016, s. 101).

“T K 3-4 Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağılıyorduk. **Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık.** Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. **Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük.** Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.” (Ergin, 2016, s. 105).

“T 2 B 6 **korkmadık, savaştık.** Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanı tuttuk. Yabgusunu, şadını” (Ergin, 2016, s. 109).

“T 2 B 8 – 9 geldi, baş eğdi. Gelen beylerini, milletini tanzim edip, yığıp az miktarda millet kaçırmıştı. **On Ok ordusunu sevk ettim. Biz de ordu sevk ettik.** Anıyı geçtik. İnci nehrini geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek dağını aşırđım.” (Ergin, 2016, s. 109-111).

“T G 5 O sözü işitip gece uyuyacağı gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim: Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse” (Ergin, 2016, s. 101).

“T 2 G 5 cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı. Onlarda müşaviri” (Ergin, 2016, s. 111).

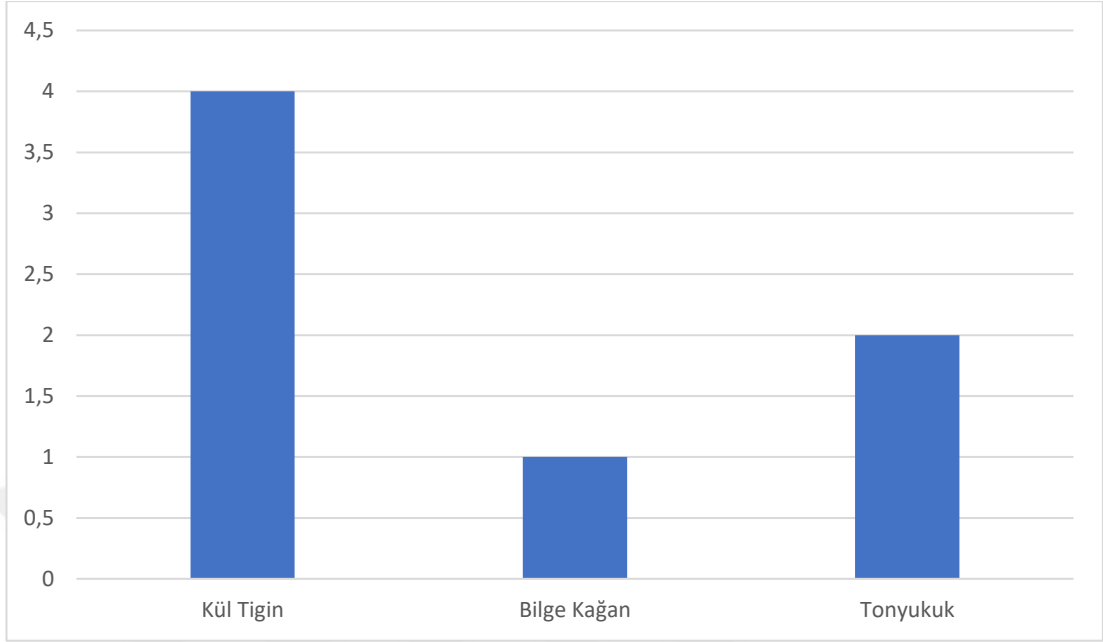
“T D 5 Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş, Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşündüm.” (Ergin, 2016, s. 103).

İfadelere göre genel olarak; Türk milletinin yok olmaması, devletin yıkılmaması ve halkın düzene sokulması için yapılan mücadeleler anlatılmaktadır. Türk milletinin eski gücünü kaybederek Çinlilere itaat etmesinden duyulan üzüntü dile getirilmiş ve bu olayın tekrarlanmaması için Türk milletine uyarılarda bulunulmuştur. Türk milletinin yok olmaması için gece uyumayarak gündüz oturmayarak savaşıldığı ve Türk milletini zengin duruma getirildiği anlatılmaktadır. Vatanseverlik değerinin somut örneği olan bu mücadeleler, abidelerde vatanseverlik değerinin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

4.1.9. Bilimsellik Değerine Ait İfadeler

Sosyal Bilgiler 5. sınıf birey ve toplum öğrenme alanında; 4., 6., ve 7. sınıf bilim, teknoloji ve toplum öğrenme alanında bilimsellik değerine yer verilmiştir. Bilimsellik, TDK (2019)'na göre “bilimsel olma durumu, ilmilik”. olarak tanımlanmaktadır.

Bilimsellik değerin abidelere göre dağılımı Grafik 4.10.'da sunulmuştur.

Grafik 4.10. Bilimsellik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.10.'a göre abidelerde bilimsellik değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 4, Bilge Kağan Abidesinde 1 ve Tonyukuk Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 7 ifade tespit edilmiştir.

“KT G 7 ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. **Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan öldün!**” (Ergin, 2016, s. 37).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzünün 7. paragrafında bilgisiz hareket etmenin milleti kötü duruma sokacağı vurgusu yapılarak bilgi temelli hareket etmenin önemi vurgulanmıştır.

“KT D 3 Pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. **Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii**, cesur imiş tabi. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece” (Ergin, 2016, s. 41).

“KT D 5-6 olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. **Bilgisiz**

kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş. Buyruku da bilgisiz tabii, kötü imiş tabii. Beyler, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış.” (Ergin, 2016, s. 41-43).

“BK D 4 Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş. **Bilgili kağan imiş**, cesur kağan imiş. Buyruklu bilgili imiş tabii. Cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş. (Ergin, 2016, s. 65).

“T G 3 yürüyormuş; kağanı cesur imiş; **müşaviri bilici imiş**; o iki kişi var olursa seni, Çini öldürecek derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni, Oğuzu” (Ergin, 2016, s. 109).

“T K 5 Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından casus geldi. Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş. Yürütmezsek, bizi kağanı kahraman imiş, **müşaviri bilici imiş** ne zaman bir şey olsa” (Ergin, 2016, s. 105).

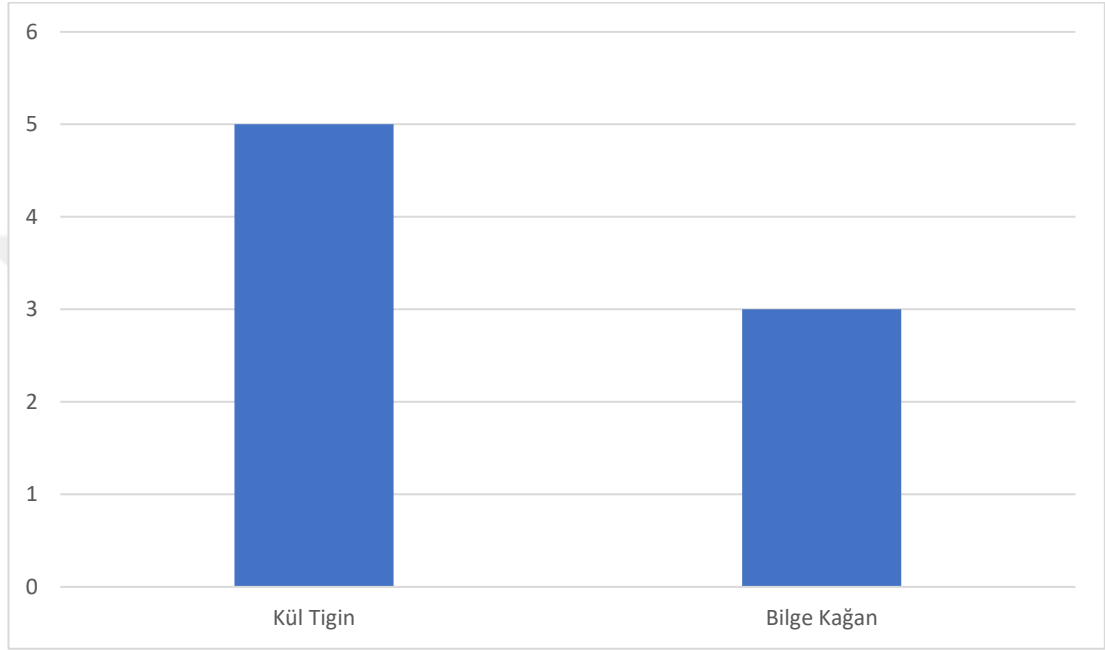
Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerinin bu kısımlarında kağanların ve müşavirlerin bilgili olduğu zamanlarda Türk devletinde düzenin sağlandığı aksi bir durum olduğunda devletin zarar gördüğü anlatılmaktadır.

Eski Türk devletlerinde hükümdar olabilmenin koşullarından bazıları; Tanrı’dan hükümdar olmak için alınan kutsal gücün olması ve hükümdarların akıllı, tecrübeli ve bilgili olmalarıdır (Türkmen, 2013). Bu düşünce doğrultusunda abideler incelendiğinde ifadelerde genel olarak; Kağanların ülkeyi yönetirken almış oldukları kararların bilgi temelli olduğu, kağanların bilgi temelli karar almadıkları dönemlerde devletin zayıfladığı, bu yüzden kağanların ülke yönetimindeki başarı ya da başarısızlıklarının bilgileri ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.

4.1.10. Estetik Değerine Ait İfadeler

Estetik değeri, Sosyal Bilgiler 5. ve 7. sınıf kültür ve miras öğrenme alanında öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır. Estetik, TDK (2019)'na göre; “güzellik duygusu ile ilgili olan” şeklinde tanımlanmaktadır.

Estetik değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.11.'de sunulmuştur.

Grafik 4.11. Estetik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.11.'e göre abidelerde estetik değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 3 ifade olmak üzere toplam 8 ifade tespit edilmiştir.

"KT G 11-12 burda vurdum. Her sözüm varsa **ebedi taşa vurdum**. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? **Ben ebedi taşa yontturdum Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim**. Benim sözümü kırmadı. **Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi**. Ona bambaşka türbe yaptırdım. **İçine dışına bambaşka resim vurdurdum**. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancıya kadar bunu görüp bilin. Ebedi taş" (Ergin, 2016, s. 39).

"KT K 13 On Ok oğlum Türkîş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kızgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. **Türbe yapıcı, resim**

yapan, kitabe taşı yapıcı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.” (Ergin, 2016, s. 61).

Kül Tigin Abidesinin bu kısımlarında abideleri yaptırmak için Çin Devletinden sanatkarların getirildiği taşlara düşüncelerin yazdırıldığı ifade edilmektedir.

“KT KD 1 Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. **Türbesini, resmini** kitabe taşına maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... **Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.**” (Ergin, 2016, s. 61).

Kül Tigin Abidesinin kuzeydoğu yüzünün 1. paragrafında Kül Tigin’in vefat ettiği ve Kül Tigin için sanatkarın vali tarafından getirildiği anlatılmaktadır. Başka ülkelerde usta sanatçıların getirilmesini estetiğe önem verildiğinin göstergesidir.

“KT GD 1 **Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım.** Yirmi gün oturup bu taş, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım. Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi...” (Ergin, 2016, s. 63).

“BK GB 1 Bilge Kağan kitabesini Yollug Tigin, yazdım. **Bunca türbeyi, resimi, sanatı ... kağanı yeğeni yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim.**” (Ergin, 2016, s. 95).

Kül Tigin Abidesinin güneydoğu yüzünün 1. ve Bilge Kağan Abidesinin güneybatı yüzünün 1. Paragrafında abidedeki yazıların Yollug Tigin tarafından yazıldığı anlatılmaktadır. Kül Tigin’in yeğeni Yollug Tigin tarafından sözlerin abideye yazılması Türkler içinde de sanatçıların var olduğunu kanıtlar.

“BK K 14-15 kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın. ... Ondan sonra **Çin kağanından resimciyi hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum... Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin! Ebedi taş yontturdum ... yontturdum, yazdırdım. ... O taş türbesini ...**” (Ergin, 2016, s. 95).

Bilge Kağan abidesinin 14. ve 15. paragrafında Çin'den sanatçıların getirilerek abidelerin yaptırıldığı anlatılmaktadır. Dönemin en iyi sanatkarlarına ulaşılma çabası sanata ve sanatçıya önem verildiğinin kanıtıdır.

İfadelere göre genel olarak; Çin'den sanatkarların davet edilerek abideler inşa ettirildiği ve abidelerin inşaları sırasında özen gösterildiği belirlenmiştir. Göktürklerin Çin devletinde sanatkar getirtirerek abideler inşa ettirmeleri estetik değerinin var olduğunu kanıtlamaktadır.

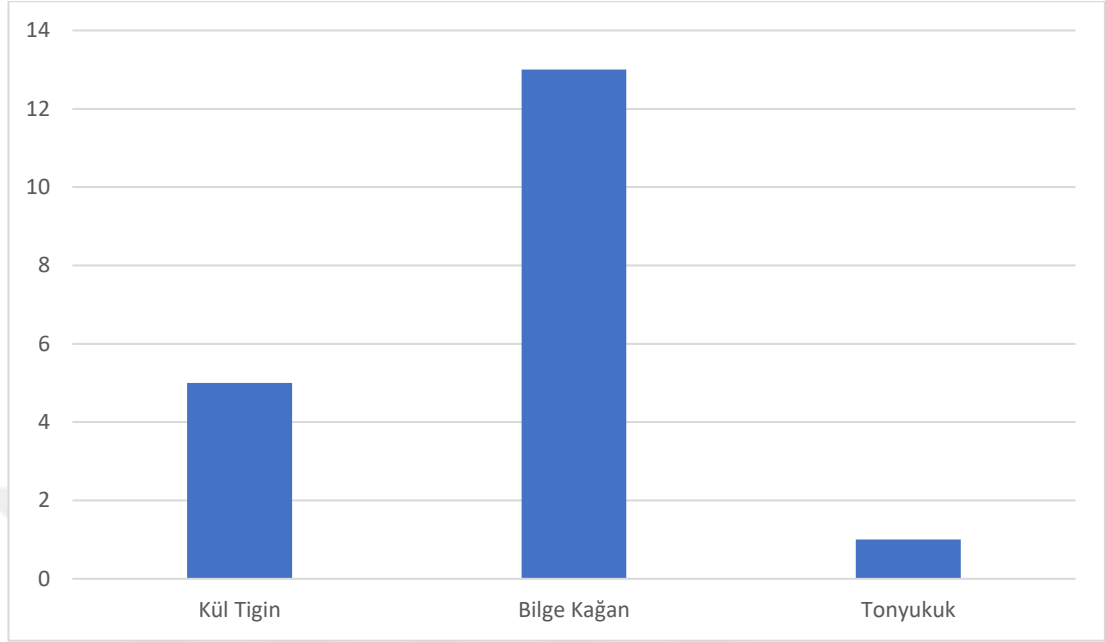
4.1.11. Adalet Değerine Ait İfadeler

TDK (2019)'na göre adalet “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe.” olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsal hayatta düzenin sağlanması için gerekli olan adalet ya da adil olma değeri Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerden bir tanesidir. Adalet değerinin öğrencilere kazandırılması için sınıf içi ve sınıf dışı ortamlarda pek çok farklı etkinlikler yapılabilir. (Selanik Ay, 2016). Öğretmenlerin, okul ortamında yaşanan tartışmaların çözümünde adil davranarak öğrencilere model olması da öğrencilerin adalet değerini kazanmasında etkilidir.

Töre, ilk Türk devletlerinde hükümdar dahil tüm vatandaşlar için geçerli olan hukuk kuralları olarak tanımlanmaktadır. Eski Türk devletlerinde adaletli bir yönetim için de devletin töreye uygun şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Töreye uyulmadığı takdirde ise Türk milletinin yok olacağı kabul edilmekteydi (Pamir, 2009). Bu sebeple Orhun Abidelerin devleti derleyip toplayan olarak nitelendirilen kağanların en önemli görevlerinden bir tanesi de kanun oluşturmak ve kanunları oluştururken adaletli olmak olduğu ifade edilmektedir. Türk devletlerinde törenin önemi şu atasözü ile özetlenebilir: “İl gider, töre kalır” (Aydın , 2018).

Adalet değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.12.’de sunulmuştur.

Grafik 4.12. Adalet Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.12.’ye göre abidelerde adalet değeri ile ilgili; Kl Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 13 ve Tonyukuk Abidesinde 1 ifade olmak üzere toplam 19 ifade tespit edilmiştir.

"KT D 1 üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıka, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstem Kağan oturmuş. **Oturarak Türk milletin ilini töresini tutu vermiş, dzenleyi vermiş.**" (Ergin, 2016, s. 41).

"KT D 3 Pek teştılsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabi. Beyleri de milleti de doğru imiş. **Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi dzenlemişt.** Kendisi ylece" (Ergin, 2016, s. 41).

Kl Tigin Abidesini doğu yüzünün 1. ve 3. paragrafında kağanların, adaletin göstergesi olan töreye göre devleti düzenledikleri anlatılmaktadır. Ayrıca (Durmuş İ. , 2017, s. 24) Gök Türk döneminde Orhun Yazıtlarında tre kelimesi bazı yerlerde “il” ile alakalı olarak kullanılmıştır.

“KT D 16 **töreyi kazanıp, uçup gitmiş**. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. **Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti**, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.” (Ergin, 2016, s. 47).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 16. paragrafında kağanların töreyi yerine getirerek Türk milletini yeniden düzene soktuğu anlatılmaktadır.

"KT D 21-22 geri verdik. Doğuda Kadirkan ormanını **aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk**. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamana kadar kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, **düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı**. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, **Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti ?** Türk milleti vazgeç,” (Ergin, 2016, s. 49).

Bir devletin düzene sahip olması ancak adalet ile mümkün olmaktadır. Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 21. paragrafında da Türk milletinin nasıl düzene sokulduğu anlatılmaktadır. Abidenin 22. paragrafında ise Türk milletinin düzene sokulmuş bir devleti ve töresinin var olduğu ve adaletin göstergesi olan törenin hiçbir kuvvet tarafından yıkılamayacağı ifade edilmektedir.

“BK D 3-4 İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. **Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş**. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliyi diz çöktürmüştü. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. **İkisi arasında pek teşkilatsız Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş**. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruklu bilgili imiş tabii. Cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş.” (Ergin, 2016, s. 65).

Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 3. ve 4. paragrafında Bumin ve İstemi Kağan'ın teşkilatsız olan Türk milletini töreye uygun şekilde devleti düzene soktukları anlatılmaktadır.

“BK D 11- 12 inmiş. Toplatıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, **Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş.** Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca ... kırk” (Ergin, 2016, s. 69).

“BK D 14 kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. **O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti,** tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için” (Ergin, 2016, s. 71).

“BK D 16-19 diz çöktürdük, baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdanımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye **Az milletini tanzim ve tertip edip ...** Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti carıye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye. **Az Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik.** Savaşık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırgan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, **öyle düzene soktuk.** Batıda Kengü Tarbana kadar Türk milleti öyle kondurduk, **öyle düzene soktuk.** O zamanda kul kullu, carıye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, **öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı.** Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: **Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti ?** Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, **beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun.** Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi ? Mukaddes ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, gittin Batıya, “ (Ergin, 2016, s. 71-73).

“BK K 2 doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. **Bunca milleti hep düzene soktum.** O şimdi kötü değildir. Türk kağanı ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz” (Ergin, 2016, s. 89).

“BK K 9 kağan, amcam kağan oturduğunda **dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş ...** Tanrı buyurduğu için kendim **oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim ...** kıldım. ... Türgiş kağanına kızımı... fevkalade büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının” (Ergin, 2016, s. 93).

“BK K 11-12 gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde. ... batıda ... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, **tanzim edi verdim ...** kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli... Türk beylerini, milletini “ (Ergin, 2016, s. 93).

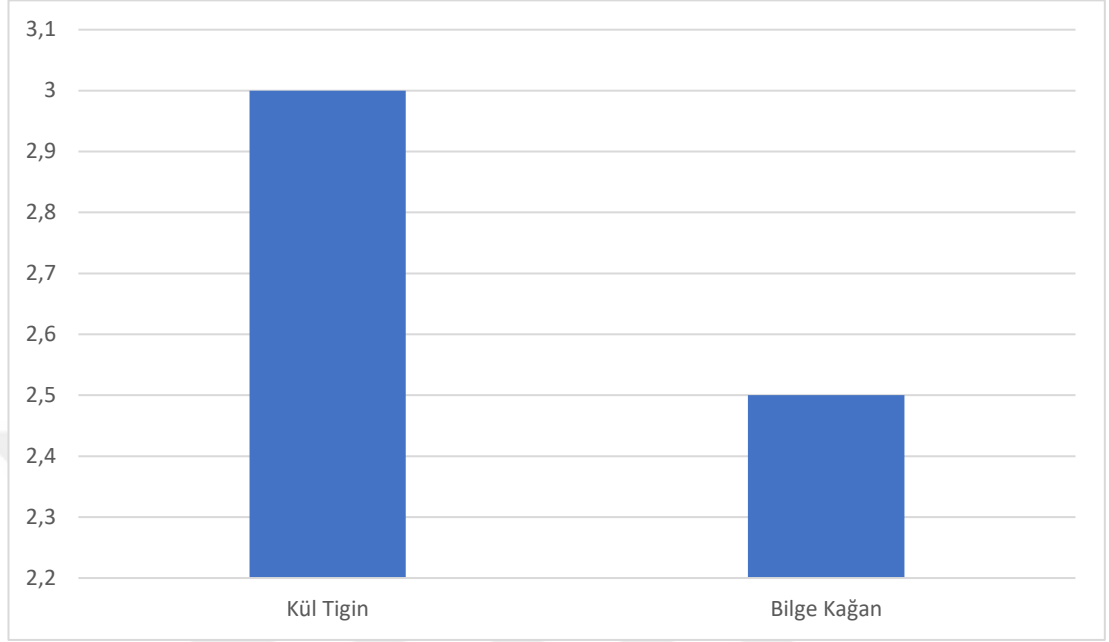
“T B 8 geldi, baş eğdi. Gelen beylerini, **milletini tanzim edip**, yığıp az miktarda millet kaçmıştı. On Ok ordusunu sevk ettim.”

İfadelere göre genel olarak; Türk milletinin töreye göre adil bir şekilde yönetildiği, Kağanların kaybedilen töreyi yeniden getirmek için savaşp ülkeyi düzene soktuğu, ülkenin töresiz yönetildiği zaman tekrardan kötü günlerin geleceği ve bu yüzdende kağanların ve Türk milletinin töreye bağlı kalarak adalete sahip çıkması gerektiği anlatılmaktadır.

4.1.12. Yardımseverlik Değerine Ait İfadeler

Yardımseverlik değeri, Sosyal Bilgiler 6. sınıf birey ve toplum öğrenme alanında öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. Yardımseverlik, başkalarının yararı için kendi gücünü kullanma isteği olarak tanımlanabilir.

Yardımseverlik değerinin abidelere göre dağılımını Grafik 4.13.’te sunulmuştur.

Grafik 4.13. Yardımseverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.13’e göre abidelerde yardımseverlik değeri ile ilgili; Kl Tigin Abidesinde 3, Bilge Kağan Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 5 ifade tespit edilmiştir.

"KT D 20 Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti carıye, kul oldu. Kgmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye az **Kırgız kavmini düzene sokup geldik**. Savaştık ... ilini" (Ergin, 2016, s. 47).

"BK D 17 idi. Kağan adını burda biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti carıye, kul oldu. **Kgmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye. Az Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik**. Savaştık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırgan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda." (Ergin, 2016, s. 73).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 20. paragrafında ve Bilge Kağan Abidesinin 17. paragrafında dağılmış olan Kırgız kavminin yok olmaması için askeri ve siyasi yardım da bulunarak düzene sokulduğu anlatılmaktadır.

"KT D 39- 40 Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengerise doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse er ... Kahraman er bize hücum etmişti. **Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tigin'i az erle eriştirip gönderdik.** Büyük savaş savaştı. Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş. Tekrar yürüyüp" (Ergin, 2016, s. 55).

Kül Tigin abidesinin 39.ve 40. paragrafında savaş zamanında Kül Tigin ve askerlerinin yardım ettiği anlatılmaktadır.

"BK D 14 kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak **Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.** Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için" (Ergin, 2016, s. 71).

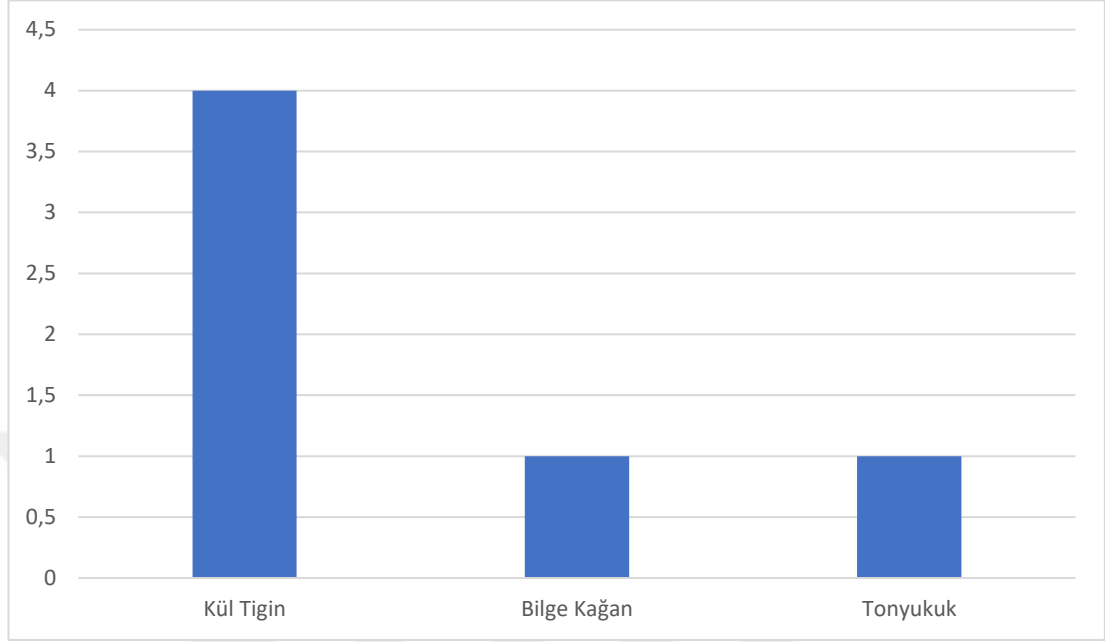
Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 14. paragrafında Bilge Kağan'ın amcasının halkı beslemesi ve fakire yardım etmesi anlatılmaktadır. Halkın ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması da sosyal devlet anlayışının olduğunu kanıtlamaktadır.

İfadelere göre genel olarak; Göktürk Devletinin, diğer Türk boylarının yok olmaması için askeri yardım gönderdikleri ve bu şekilde devletlerinin sahipsiz kalmasını engelledikleri anlatılmaktadır. Özellikle Kırgız ve Türgişlere yardım gönderildiği belirtilmiştir.

4.1.13. Aile Birliğine Önem Verme Değerine Ait İfadeler

Aile birliğine önem verme değeri, Sosyal Bilgiler 4. sınıf kültür ve miras ile 5. sınıf birey ve toplum öğrenme alanında öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır.

Aile birliğine önem verme değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.14.'te sunulmuştur.

Grafik 4.14. Aile Birliğine Önem Verme Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.14'e göre abidelerde aile birliğine önem verme değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 4, Bilge Kağan Abidesinde 1 ve Tonyukuk Abidesinde 1 ifade olmak üzere toplam 6 ifade tespit edilmiştir.

"KT D 21 geri verdik. Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamana kadar kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. **Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.**" (Ergin, 2016, s. 49).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 21. paragrafında küçük kardeşin büyük kardeşe, oğlun babaya saygısının kalmadığı ya da birbirlerini tanıyacak durumda olmadıkları ifade edilmiştir. Aile içinde saygının kalmaması ya da aile üyelerinin beraber hareket etmemesinden duyulan üzüntünün dile getirilmesi aile birliğine önem verildiğini göstermektedir.

“KT K 9-10 öksüz adına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. **Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurttta yolda yatıp kalacaksınız.** Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. **Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım.** Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş.” (Ergin, 2016, s. 59).

Kül Tigin Abidesinin kuzey yüzünün 9. paragrafında savaşın kaybedildiği zaman hatunların, anaların ve prenseslerin cariyeye olacağına duyulan endişe dile getirilmiştir. Ayrıca abide de Kül Tigin’in aile birliğinin bozulmaması için mücadele ettiği ve aile birliğini sağlamak için yaptığı çalışmalar sebebiyle Kül Tigin’e duyulan minnettarlık dile getirilmiştir.

Kül Tigin’in vefatı sonrası Bilge Kağan kardeşine duyduğu saygıyı ve sevgiyi göstermek için onun adına abide diktirmiştir. Abide de kardeşinin vefatı üzerine duyduğu üzüntüyü anlatmıştır. Kül Tigin Abidesinin 10. Paragrafında Bilge Kağan’ın Kül Tigin’in vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirmesi Göktürk Devletinde aile birliğine önem verildiğini göstermektedir.

“BK G 9 öldürdü. **Büyük oğlum hastalanıp yok olunca** Ku’yu, generali balbal olarak diki verdim. Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir ...” (Ergin, 2016, s. 87).

Bilge Kağan Abidesinin güney yüzünün 9. paragrafında Bilge Kağan’ın oğlunun ölümü üzerine düşmanını öldürmesi Bilge Kağan’ın aile birliğine verdiği önemi kanıtlamaktadır.

“KT KD 1 **Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik.** Türbesini, resmini kitabe taşına maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.” (Ergin, 2016, s. 61).

“T K 7 Hatun yok olmuştu. **Ona yas töreni yaptırayım dedi.** Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi.” (Ergin, 2016, s. 107).

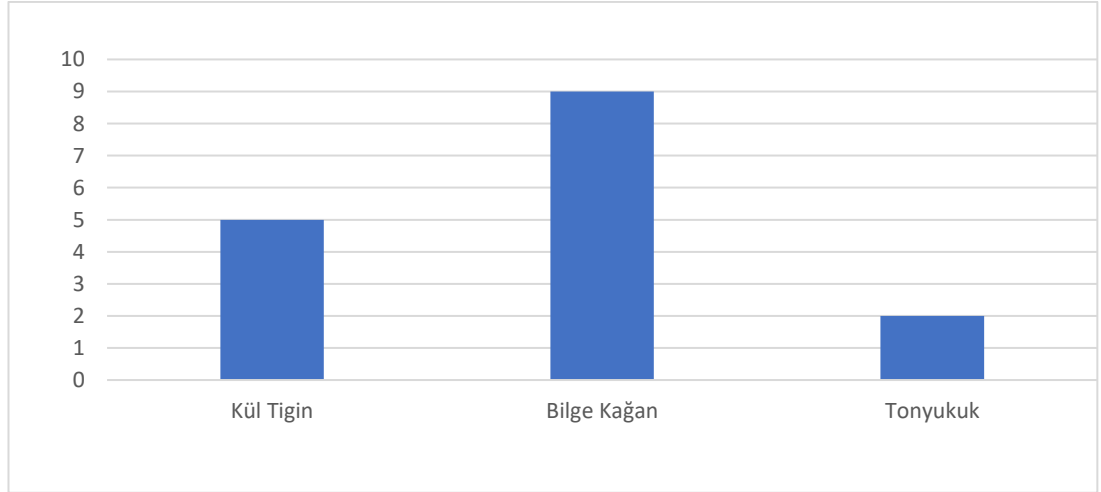
Kül Tigin Abidesinin kuzeydoğu yüzünün 1. paragrafında ve Tonyukuk Abidesinin kuzey yüzünün 7. paragrafında aile üyelerinden birinin ölümü üzerine aile birliğinin bozulması ve ölen kişiyi sevgi ve saygılarını göstermek için tören yapması aile birliğini kavramının Göktürklerde olduğu kanıtlamaktadır.

Bir millette aile içi dayanışma ve birlik olmazsa ülke içindeki birlik ve beraberliğin sağlanması da zorlaşır bu yüzden Türk milleti için birlik ve beraberlik ilk olarak ailede başlar. İfadelere göre genel olarak; aile içindeki saygının bozulması ile aile birliğinin bozulmasından duyulan rahatsızlık, aile bireylerinin zarar görmesini engellemek için verilen mücadeleler ve Kül Tigin'in ölümü ile aile üyelerinden birisinin vefat etmesinden duyulan üzüntüye yer verilmiştir.

4.1.14. Çalışkanlık Değerine Ait İfadeler

Çalışkanlık değeri, Sosyal Bilgiler 7. sınıf üretim, dağıtım ve tüketim öğrenme alanı ile 5. Sınıf bilim teknoloji ve toplum öğrenme alanı ile öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Çalışkanlık, kısaca çalışmayı seven ve çalışma alışkanlığını kişilik haline getirmek şeklinde tanımlanabilir

Çalışkanlık değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.15.'te sunulmuştur.

Grafik 4.15. Çalışkanlık Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.15.'e göre abidelerde çalışkanlık değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 5, Bilge Kağan Abidesinde 9 ve Tonyukuk Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 16 ifade tespit edilmiştir.

“KT G 10 aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı ? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine” (Ergin, 2016, s. 39).

“KT D 16 töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok” (Ergin, 2016, s. 47).

“KT D 27 diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğum yere” (Ergin, 2016, s. 51).

“KT D 29 sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki” (Ergin, 2016, s. 51).

“BK D 22 amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri” (Ergin, 2016, s. 107).

Kül Tigin ve Bilge Kağan abidesinin bu kısımlarında; Kül Tigin ile Bilge Kağan’ın, gece uyumadan gündüz oturmadan çalışarak fakir, yok olacak Türk milletine çalışarak refah ve zengin bir yaşam sağladıkları anlatılmaktadır. Özellikle **“Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım”.** sözü devlet liderlerinin çalışkanlığını vurgulamaktadır.

“KT D 31 Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. On altı yaşında amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk. Çinli Ong vali elli bin asker geldi, savaştık.” (Ergin, 2016, s. 53).

“BK D 14 “kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. **Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.** Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için” (Ergin, 2016, s. 71).

Kül Tigin Abidesinin doğu yüzünün 31. paragrafında ve Bilge Kağan Abidesinin doğu yüzünün 14. paragrafında Bilge Kağan ve Kül Tigin’in amcalarının kağan olmak ve düzeni sağlamak için ne kadar çok çalıştığı anlatılmıştır.

“BK K 7 sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölecek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. **Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.** Yoksa bu” (Ergin, 2016, s. 91).

“BK K 9 kağan, amcam kağan oturduğunda **dört taraftaki milleti düzene sokmuş ... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim ... kıldım ...** Türgiş kağanına kızımı ... fevkalade büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının” (Ergin, 2016, s. 93).

“BK D 23 geldi. **Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım.** Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.**” (Ergin, 2016, s. 75).

“BK D 36 suçlu ... güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. **İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplatıp ...**” (Ergin, 2016, s. 81).

“BK G 10 **Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim.** Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altına uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay yirmi yedide yas töreni yaptırıldı. Bukağ vali ...” (Ergin, 2016, s. 87).

“BK K 11-12 gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde. ... batıda ... **Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim edi verdim...** kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli... Türk beylerini, milletini “ (Ergin, 2016, s. 93).

Bilge Kağan Abidesinin bu kısımlarında Bilge Kağan çalışarak aç, fakir olan Türk milletinin bir araya getirerek zenginleştirdiğini, ülkeyi düzene sokmak için çalıştığını ve Türk milletinin refahı için savaştığını anlatmaktadır. Özellikle Bilge Kağan’ın “Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim.” Sözü söylemesi Bilge Kağan’ın çalışkan bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

“T K 11 Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin. O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını yol almaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik. **Geceyi gündüze kattık.** Bolçuya şafak sökerken ulaştık.” (Ergin, 2016, s. 107).

“T 2 D 1-2 Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ... orda ... idi. Kapgan Kağan oturdu. **Gece uyumadı, gündüz oturmadı.** Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep.” (Ergin, 2016, s. 111-113).

Abidenin bu kısmında Tonyukuk, Göktürk Devletinin bağımsızlığını kazanmasında çok büyük emekleri olan bir vezir olduğu, uzun yıllar Türk milletine bilgeliği ile hizmet ettiği ifade edilmiştir. Kendisi tarafından yazdırılan Tonyukuk Abidesinde de gece uyumadan gündüz oturmadan gecesini gündüzüne katarak devleti için çalıştığını anlatmıştır.

İfadelere göre genel olarak; Türk Kağanlarının, milletinin rahat, huzurlu, zengin ve bolluk içinde yaşamaları için gece ve gündüz çok çalıştığı, devletin ve törenin kaybedildiği zaman tekrar kazanmak için verilen çalışma azmi anlatılmaktadır.

4.1.15. Sorumluluk Değerine Ait İfadeler

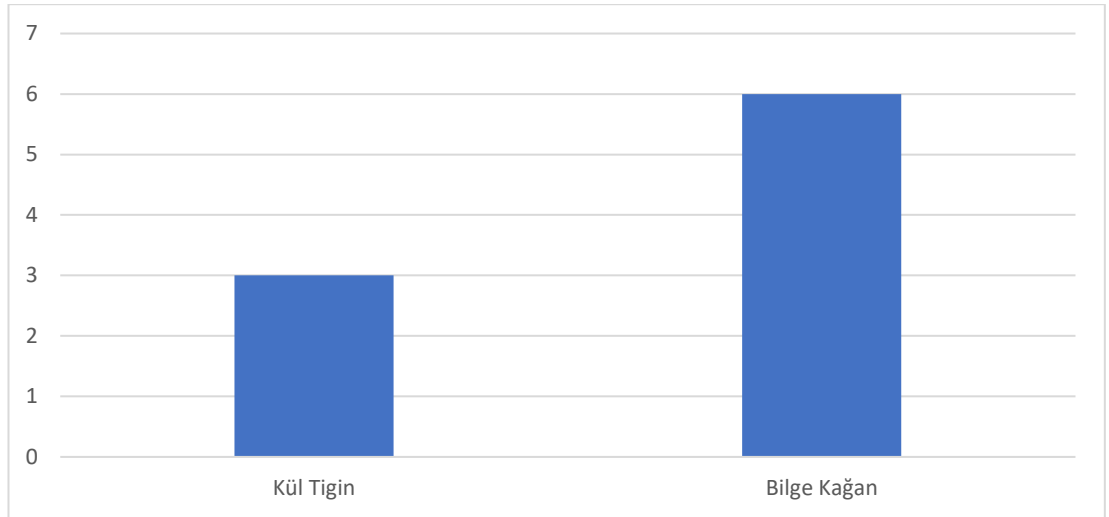
Sorumluluk değerinin, Sosyal Bilgiler 4. sınıf birey ve toplum, üretim, dağıtım ve tüketim, etkin vatandaş; 5. sınıf birey ve toplum, üretim, dağıtım ve tüketim; 6. sınıf üretim, dağıtım ve tüketim; 7. sınıf birey ve toplum öğrenme alanlarında öğrencilere

kazandırılması amaçlanmaktadır. Sorumluluk değeri, TDK (2019)’na göre “işinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” şeklinde tanımlanmaktadır.

Balcı (2008)’e sorumluluk, bireylerin kendilerine, diğer insanlara ve topluma karşı yerine getirmesi gereken görevlerdir. Sorumluluk değerine sahip kişiler neyi, ne zaman ve nerede yapması gerektiğini bilir ve davranışlarını kontrol eder. Birey sorumluluklarına yerine getirdiği için çevresindeki insanların güvenini kazanır.

Göktürk Devleti, kanun yerine geçen töreye göre yönetilmekteydi. Töreye göre halkın devlete, devletin halka karşı sorumlulukları bulunmaktaydı. Devletin yani devletin en üst düzey temsilcisi olan kağanın halka karşı sorumluluklarından bazıları; devletin gücünü ve sınırlarını korumak, ülke içi ve dışı ilişkileri yürütmek, savaşlarda orduya komutanlık yapmak halkı huzurunu sağlamak şeklindeydi. Devletin gücünü koruması ve halkını mutlu etmesine halkın mutlu olması da kağanların halkın ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlerde bulunması ile mümkündü (Durmuş, 2017).

Sorumluluk değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.16.’te sunulmuştur.

Grafik 4.16. Sorumluluk Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.16’ya göre abidelerde Sorumluluk değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 3, Bilge Kağan Abidesinde 6 ifade olmak üzere toplam 9 ifade tespit edilmiştir.

“KT D 27-29 diye, **Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam.** **Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım.** Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğum yerde gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. **Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım.** Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltilip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.** Dört taraftaki” (Ergin, 2016, s. 51).

Kül Tigin Abidesinin bu kısımlarında Türk milletinin fakirleşerek zor durumda olduğu ve kağanın olumsuz durumu düzeltmenin kendi sorumluluğunda olduğu bilincine sahip olarak çalıştığı ve savaştığı bunun sonucunda da Türk milletini zengin ve refah bir yaşama kavuşturduğu anlatılmaktadır.

“BK D 14 kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. **Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.** Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için” (Ergin, 2016, s. 71).

“BK D 22-23 amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye **Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım.** Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltilip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.**” (Ergin, 2016, s. 75).

”BK D 36 suçla ... güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. **Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplanıp ...**” (Ergin, 2016, s. 81).

“BK G 10 **Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim.** Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altına uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay yirmi yedide yas töreni yaptırđım. Bukağ vali ...” (Ergin, 2016, s. 87).

“BK K 7 sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölerек yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. **Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.** Yoksa bu” (Ergin, 2016, s. 91).

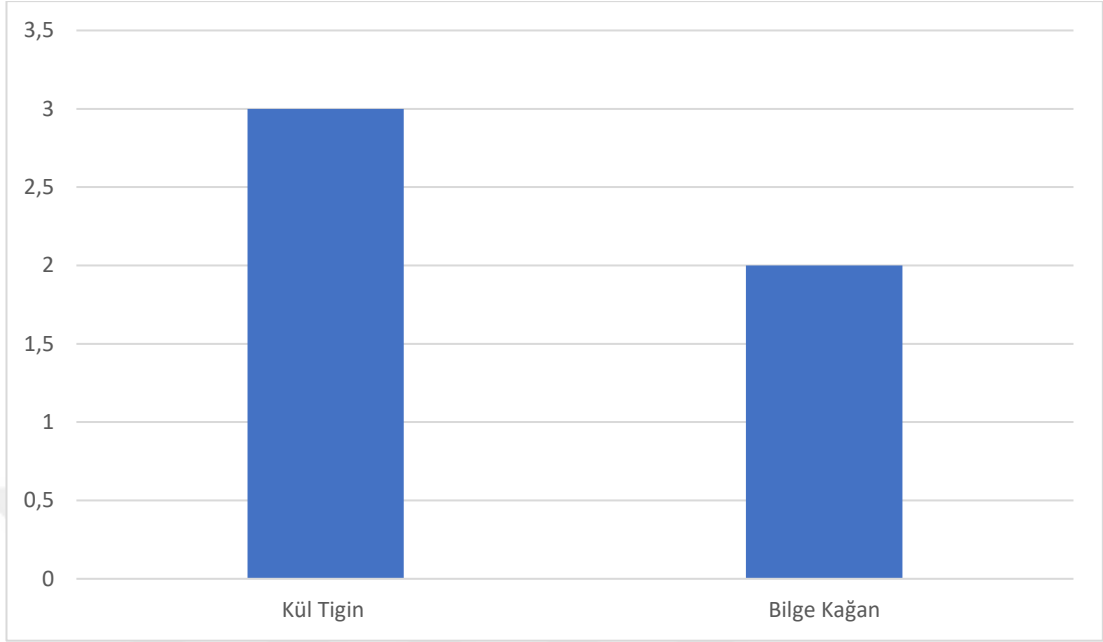
Kül Tigin Abidesinde olduğu gibi Bilge Kağan Abidesinin bu kısımlarında da Bilge Kağan, Türk milletinin refah seviyesini yükseltmek için çalıştığını ve savaştığını anlatmaktadır. Kağan olarak yaptığı hizmetlerinin hepsini Türk milleti için yaptığı vurgulamıştır. Türk devlet anlayışına göre bu hizmetler liderlerin sorumluluğuunda olduğu için Bilge Kağan da lider olarak sorumluluklarını yerine getirdiğini anlatmaktadır.

İfadelerde genel olarak; Kağanların Türk milletinin bağımsızlığını kaybetmesinin, bağımsızlığın kaybedilmesinin nedenlerinin tespit edilmesinin, bağımsızlığın yeniden kazanılmasının, Türk milletinin refah, mutluluk, huzur, zengin ve bolluk içinde yaşamalarını sağlamanın kağanların sorumluluğuunda olduğu anlatılmaktadır. Abide de konuşan Bilge Kağan’ın devletin lideri olarak sorumluluklarının bilincinde olması ve sorumlulukları yerine getirmek için çalışması onun iyi bir lider olduğunu kanıtlamaktadır.

4.1.16. Eşitlik Değerine Ait İfadeler

Eşitlik değeri, 6. Sınıf etkin vatandaşlık öğrenme alanı içerisinde öğrencilere kazandırılmak amaçlanmaktadır. TDK (2019)’na göre eşitlik” Bedensel, ruhsal başlıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması durumu”. olarak tanımlanmaktadır.

Eşitlik değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.17.'de sunulmuştur.

Grafik 4.17. Eşitlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.17.'ye Kül Tigin Abidesinde 3, Bilge Kağan Abidesinde eşitlik değerine ait 1 ifade tespit edilmiştir.

“KT D 27-29 diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. **Ben kendim kağan oturduğum yerde gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi.** Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tataı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltilip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.** Dört taraftaki” (Ergin, 2016, s. 51).

“BK D 23” geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tataı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, **ölecek milleti diriltilip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.**” (Ergin, 2016, s. 75).

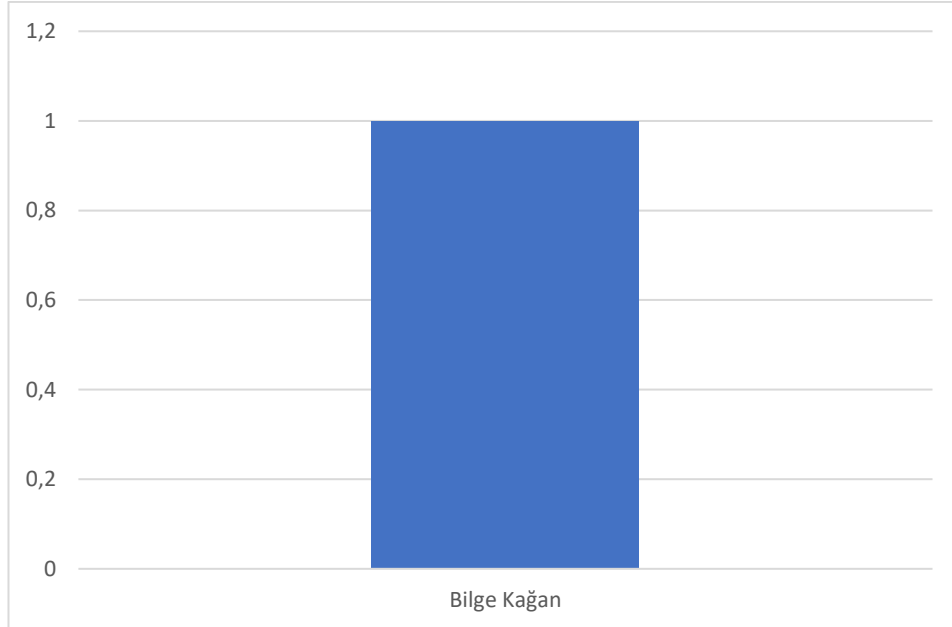
“BK K 7 sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanıyla, her yere zayıflayarak ölecek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. **Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.** Yoksa bu” (Ergin, 2016, s. 91).

İfadelere göre gene olarak; Kağanların halk için çalışmalarından bahsedilmiştir. Zor durumda ve fakir olan herkesin ihtiyaçlarının karşılandığı ifade edilmiştir. Kağanın ayırım gözetmeksizin tüm millet için bunları yapması eşitlik anlayışının göstergesidir.

4.1.17. Tasarruf Değerine Ait İfadeler

Tasarruf değerinin, 4. sınıf Sosyal Bilgiler üretim, dağıtım ve tüketim öğrenme alanında öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır. TDK (2019)’na göre tasarruf kısaca ‘tutumlu olmak’ şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre, maddi olanakların ve zamanın kullanımında hesaplı olma, israftan kaçınmak olarak tanımlanmaktadır (Ekinci, 2018).

Tasarruf değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.18.’de sunulmuştur.

Grafik 4.18. Tasarruf Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.18.'e göre abidelerde tasarruf değeri ile ilgili; Bilge Kağan Abidesinde 1 ifade tespit edilmiştir.

“BK K 6 bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan edebiyen il tutarak oturacaksın. **Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.** Öyle olduğun için beslemiş olduğun olan kağanının” (Ergin, 2016, s. 91).

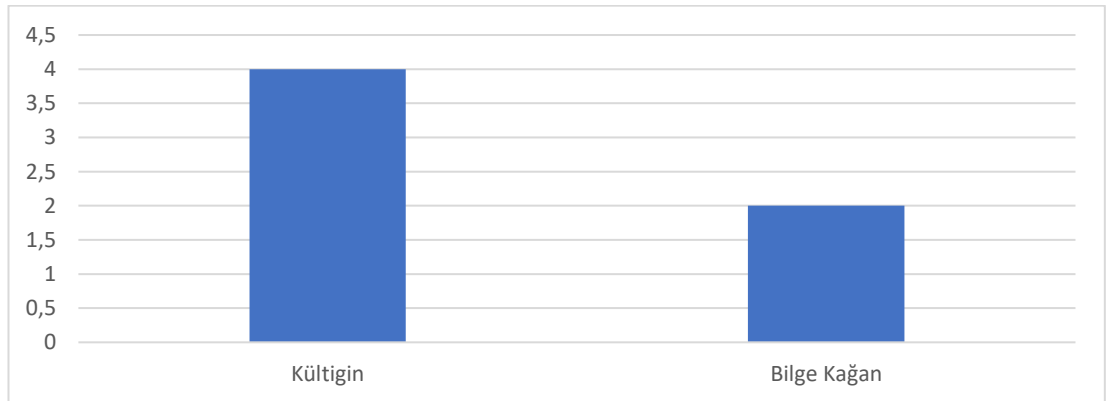
Bilge Kağan Abidesinin kuzey yüzünün 6. paragrafında Türk milletinin tokken açlığı düşünmediğini ve bu yüzden de sorunlar yaşadığı anlatılarak gelecek nesillere tasarruflu ve tutumlu olma konusunda ders verilmek amaçlanmıştır.

İfadelere göre genel olarak; Türk milletinin bolluk içinde olduğu zamanlarda tutumlu olmamasının sonraki süreçlerde sorun yaşanmasına neden olduğu dile getirilerek gelecek nesillere tasarruflu olmanın gerekliliği anlatılmıştır.

4.1.18. Misafirperverlik Değerine Ait İfadeler

Misafirperverlik, misafirlere karşı hoş, iyi davranma tutumu olarak tanımlanabilir.

Misafirperverlik değerinin abidelere göre dağılımı Grafik 4.19.'de sunulmuştur.

Grafik 4.19. Misafirperverlik Değerinin Abidelere Göre Dağılımı

Grafik 4.19.'a göre abidelerde misafirperverlik değeri ile ilgili; Kül Tigin Abidesinde 4 ifade ve Bilge Kağan Abidesinde 2 ifade olmak üzere toplam 6 ifade tespit edilmiştir.

" KT G 11-12 burda vurdum. Her sözüm varsa ebedi taş vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Ben ebedi taş yontturdum **Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı. Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi.** Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancıya kadar bunu görüp bilin. Ebedi taş" (Ergin, 2016, s. 39).

"KT K 12-13 **Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş, fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi. On Ok oğlum Türkîş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kızgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.**" (Ergin, 2016, s. 61).

"BK D 5 Yasçı, ağlayıcı, **doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip** ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii, Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi." (Ergin, 2016, s. 67).

"BK K 14 kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın. ... Ondan sonra **Çin kağanından resimciyi hep getirttim.** Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum..." (Ergin, 2016, s. 95).

Türkler geçmişten günümüze kadar misafirperverlik özellikleriyle tanınan bir millettir. Dolayısıyla misafirperverlik değeri Türk milletinin karakteristik

özelliklerinden bir tanesidir. İfadelerde de genel olarak ; farklı ülkelerden temsilcileri tarafından Göktürk Devletine önemli olaylarda ziyarete gelindiğini anlatılmaktadır.

4.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın nicel boyutunda istatistik paket programları kullanılarak öğrencilerin ölçme aracından almış oldukları puanların karşılaştırılması için öncelikle verilerin normallik ve homojenlik testleri uygulanmıştır. Verilerin normal ve homojen dağıldığı görülmüş, bağımsız örneklem t testi ve eşleştirilmiş örneklem t testi uygulanmıştır. Nicel verilerin analizine ait bulgular aşağıda verilmiştir.

Çalışmada oluşturulan grupların sahip oldukları değer düzeylerinin birbirlerine denk olup olmadıkların belirlemek için ön test puanları üzerinde bağımsız örneklem t testi yapılmış ve sonuçlar tablo 4.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Kontrol ve Deney Gruplarının Ön Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

	<u>GRUP</u>	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yardımseverlik	Deney Grubu	10	3,18	,78	18	2,548	,020*
	Kontrol Grubu	10	3,85	,28			
Dayanışma	Deney Grubu	10	3,72	,95	18	1,431	,170
	Kontrol Grubu	10	4,20	,48			
Tarihsel Mirasa Duyarlılık	Deney Grubu	10	3,60	,75	18	1,490	,153
	Kontrol Grubu	10	4,02	,47			
Misafirperverlik	Deney Grubu	10	3,60	,73	18	2,146	,046*
	Kontrol Grubu	10	4,18	,45			
Hoşgörü	Deney Grubu	10	4,07	,45	18	2,098	,050
	Kontrol Grubu	10	3,55	,63			
Adillik	Deney Grubu	10	3,58	,70	18	1,551	,138
	Kontrol Grubu	10	3,98	,42			
Çalışkanlık	Deney Grubu	10	3,77	,53	18	1,069	,299
	Kontrol Grubu	10	4,00	,45			
Doğal Çevreye Duyarlılık	Deney Grubu	10	3,75	,96	18	,497	,626
	Kontrol Grubu	10	3,92	,45			

Tablo 4.1. Kontrol ve Deney Gruplarının Ön Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları (devamı)

GRUP	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Sorumluluk	Deney Grubu	10	3,73	,57	18	1,262
	Kontrol Grubu	10	4,02	,42		
Vatanseverlik	Deney Grubu	10	3,68	,68	18	1,823
	Kontrol Grubu	10	4,18	,54		
Ortalama	Deney Grubu	10	3,67	,57	18	1,634
	Kontrol Grubu	10	3,99	,24		

Tablo 4.1 incelendiğinde kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarının ($\bar{X}=3,99$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,67$) daha yüksek olduğu, ancak yapılan t testi sonuçlarına göre farkın anlamlı olmadığı ($t=-1,634$, $p>,05$) tespit edilmiştir. Bu bulguya göre deney ve kontrol gruplarının sahip oldukları değer düzeylerinin birbirine denk olduğu söylenebilir.

Tablo 4.1.'de değer alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, hoşgörü, adillik, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk, vatanseverlik boyutlarında anlamlı farkın olmadığı, ancak yardımseverlik ve misafirperverlik boyutlarındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yardımseverlik değerinde kontrol grubunun değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=3,85$) deney grubunun değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,18$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Misafirperverlik değerinde ise kontrol grubunun değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,18$) deney grubunun değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,60$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu bulgulara göre kontrol grubundaki öğrencilerin misafirperverlik ve yardımseverlik değer düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Deneyisel işlem sonrasında öğrencilerin sahip oldukları değer düzeylerini karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmış ve sonuçlar tablo 4.2.'de verilmiştir.

Tablo 4.2. Kontrol ve Deney Gruplarının Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

	<u>GRUP</u>	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yardımseverlik	Deney Grubu	10	4,13	,35	18	,000	1,000
	Kontrol Grubu	10	4,13	,71			
Dayanışma	Deney Grubu	10	4,80	,17	18	1,980	,063
	Kontrol Grubu	10	4,37	,67			
Tarihsel Mirasa Duyarlılık	Deney Grubu	10	4,63	,27	18	1,361	,190
	Kontrol Grubu	10	4,35	,60			
Misafirperverlik	Deney Grubu	10	4,70	,30	18	,000	1,000
	Kontrol Grubu	10	4,70	,38			
Hoşgörü	Deney Grubu	10	4,12	,37	18	,267	,793
	Kontrol Grubu	10	4,05	,70			
Adillik	Deney Grubu	10	4,53	,29	18	-1,643	,118
	Kontrol Grubu	10	4,73	,25			
Çalışkanlık	Deney Grubu	10	4,68	,25	18	,833	,416
	Kontrol Grubu	10	4,55	,44			
Doğal Çevreye Duyarlılık	Deney Grubu	10	4,72	,27	18	,959	,350
	Kontrol Grubu	10	4,58	,34			
Sorumluluk	Deney Grubu	10	4,55	,32	18	,412	,685
	Kontrol Grubu	10	4,48	,40			
Vatanseverlik	Deney Grubu	10	4,55	,32	18	,412	,685
	Kontrol Grubu	10	4,48	,40			
Ortalama	Deney Grubu	10	4,57	,18	18	1,046	,309
	Kontrol Grubu	10	4,44	,35			

Tablo 4.2. incelendiğinde deney grubunun son test değer puanı ortalamalarının ($\bar{X}=4,57$) kontrol grubunun son test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=4,44$) daha yüksek olduğu, ancak yapılan t testi sonuçlarına göre farkın anlamlı olmadığı ($t=1,046$, $p>,05$) tespit edilmiştir. Bu bulguya göre ön test sonuçlarında kontrol grubunun değer

puanı ortalamaları deney grubunun değer puanı ortalamalarından daha yüksekken son test değer puanı ortalamaları değerlendirmesinde deney grubunun değer puanı ortalamalarının kontrol grubunun değer puanı ortalamalarından daha yüksek hale gelmiştir. Ancak son test değer puanı ortalamaları üzerinde yapılan t testi analizine göre deney ve kontrol grubunun puanları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır.

Deneyisel işlem sonrasında deney grubu öğrencilerinin sahip oldukları değer düzeylerinde farklılık olup olmadığını saptamak amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 4.3.'de verilmiştir.

Tablo 4.3. Deney Grubunun Ön Test ve Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Sonuçları

	TEST	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yardımseverlik	Ön Test	10	3,18	,78	9	4,635	,001
	Son Test	10	4,13	,35			
Dayanışma	Ön Test	10	3,72	,95	9	3,944	,003
	Son Test	10	4,80	,17			
Tarihsel Mirasa Duyarlılık	Ön Test	10	3,60	,75	9	5,291	,001
	Son Test	10	4,63	,27			
Misafirperverlik	Ön Test	10	3,60	,73	9	4,825	,001
	Son Test	10	4,70	,30			
Hoşgörü	Ön Test	10	4,07	,45	9	1,000	,343
	Son Test	10	4,12	,37			
Adillik	Ön Test	10	3,58	,70	9	3,823	,004
	Son Test	10	4,53	,29			
Çalışkanlık	Ön Test	10	3,77	,53	9	4,355	,002
	Son Test	10	4,53	,29			

Tablo 4.3. Deney Grubunun Ön Test ve Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Sonuçları (devamı)

	<u>TEST</u>	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Doğal Çevreye Duyarlılık	Ön Test	10	3,75	,96	9	3,555	,006
	Son Test	10	4,72	,27			
Sorumluluk	Ön Test	10	3,73	,57	9	4,722	,001
	Son Test	10	4,55	,32			
Vatanseverlik	Ön Test	10	3,68	,68	9	4,670	,001
	Son Test	10	4,55	,32			
Ortalama	Ön Test	10	3,67	,57	9	5,665	,000
	Son Test	10	4,57	,18			

Tablo 4.3. incelendiğinde deney grubunun son test puan ortalamalarının ($\bar{X}$ =4,58) öntest puan ortalamalarından ($\bar{X}$ =3,67) yüksek olduğu, yapılan t testi sonuçlarına göre anlamlı farkın olduğu ($t=-5,665$, $p<,05$) tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre deney grubunun sahip oldukları değer düzeylerinde farklılık olduğu söylenebilir.

Tablo 4.3. değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde hoşgörü değerinde anlamlı farkın olmadığı, ancak yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, misafirperverlik, adillik, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk ve vatanseverlik değerlerinde farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Yardımseverlik değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}$ = 4,13) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}$ = 3,18) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,635$, $p<,05$) bulunmuştur. Dayanışma değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}$ = 4,80) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}$ = 3,72) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-3,944$, $p<,05$) bulunmuştur. Tarihsel mirasa duyarlılık değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}$ = 4,63) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}$ =3,60) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-5,291$, $p<,05$) bulunmuştur. Misafirperverlik değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}$ =4,70) deney

grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,60$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,825$, $p<,05$) bulunmuştur. Adillik değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,53$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,58$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-3,823$, $p<,05$) bulunmuştur. Çalışkanlık değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,53$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,77$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,355$, $p<,05$) bulunmuştur. Doğal çevreye duyarlılık değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,72$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,75$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-3,555$, $p<,05$) bulunmuştur. Sorumluluk değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,55$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,73$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,722$, $p<,05$) bulunmuştur. Vatanseverlik değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,55$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=3,68$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,670$, $p<,05$) bulunmuştur.

Hoşgörü değerinde deney grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,12$) deney grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=4,07$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-1,000$, $p>,05$) bulunmamıştır. Deney grubuna uygulanan ön test ve son test arasında anlamlı farkın olmamasının sebebi olarak deney grubuna uygulanan deneysel işlem sırasında hoşgörü değerine yer verilmemesi gösterilebilir.

Deneysel işlem sonrasında kontrol grubu öğrencilerinin sahip oldukları değer düzeylerinde farklılık olup olmadığını saptamak amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 4.4.'de verilmiştir.

Tablo 4.4. Kontrol Grubunun Ön Test ve Son Test Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t Testi Sonuçları

	<u>TEST</u>	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yardımseverlik	Ön Test	10	3,85	,28	9	1,372	,203
	Son Test	10	4,13	,71			
Dayanışma	Ön Test	10	4,20	,48	9	,607	,559
	Son Test	10	4,37	,67			
Tarihsel Mirasa Duyarlılık	Ön Test	10	4,02	,47	9	1,464	,177
	Son Test	10	4,35	,60			
Misafirperverlik	Ön Test	10	4,18	,45	9	2,871	,018
	Son Test	10	4,70	,38			
Hoşgörü	Ön Test	10	3,55	,63	9	1,993	,077
	Son Test	10	4,05	,70			
Adillik	Ön Test	10	3,98	,42	9	3,681	,005
	Son Test	10	4,73	,25			
Çalışkanlık	Ön Test	10	4,00	,44	9	4,125	,003
	Son Test	10	4,73	,25			
Doğal Çevreye Duyarlılık	Ön Test	10	3,92	,45	9	3,328	,009
	Son Test	10	4,58	,34			
Sorumluluk	Ön Test	10	4,02	,42	9	2,635	,027
	Son Test	10	4,48	,40			
Vatanseverlik	Ön Test	10	4,18	,54	9	1,914	,088
	Son Test	10	4,48	,40			
Ortalama	Ön Test	10	3,99	,24	9	3,005	,015
	Son Test	10	4,44	,35			

Tablo 4.4. incelendiğinde kontrol grubunun son test puan ortalamalarının ($\bar{X}$ =4,44) ön test puan ortalamalarından ($\bar{X}$ =3,99) yüksek olduğu, yapılan t testi sonuçlarına göre anlamlı farkın olduğu ($t=-3,005$, $p<,05$) tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre kontrol grubunun sahip oldukları değer düzeylerinde farklılık olduğu söylenebilir.

Tablo 4.4.'de değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, hoşgörü ve vatanseverlik değerlerinde anlamlı farkın olmadığı, ancak misafirperverlik, adillik, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık ve sorumluluk değerlerinde anlamlı farkın olduğu tespit edilmiştir.

Yardımseverlik değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,13$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 3,18$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-1,372$, $p>,05$) bulunmamıştır. Dayanışma değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,37$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 4,20$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-,607$, $p>,05$) bulunmamıştır. Tarihsel mirasa duyarlılık değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,35$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 4,02$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-1,464$, $p>,05$) bulunmamıştır. Hoşgörü değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,05$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 3,55$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-1,993$, $p>,05$) bulunmamıştır. Misafirperverlik değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,70$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 4,18$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,825$, $p<,05$) bulunmuştur.

Adillik değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,73$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 3,98$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-3,681$, $p<,05$) bulunmuştur. Çalışkanlık değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,73$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 4,00$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,125$, $p<,05$) bulunmuştur. Doğal çevreye duyarlılık değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X} = 4,58$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X} = 3,92$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-3,328$, $p<,05$) bulunmuştur. Sorumluluk değerinde

kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,48$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=4,02$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-4,722$, $p<,05$) bulunmuştur. Vatanseverlik değerinde kontrol grubunun son test değer puanı ortalamaları ($\bar{X}=4,48$) kontrol grubunun ön test değer puanı ortalamalarından ($\bar{X}=4,18$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=-1,914$, $p<,05$) bulunmuştur.

Deneyisel işlem sonrasında deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sahip oldukları değer düzeylerindeki değişimleri karşılaştırmak amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 4.5.'de verilmiştir.

Tablo 4.5. Kontrol ve Deney Gruplarının Fark Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

	GRUP	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Yardımseverlik	Deney Grubu	10	,95	,65	18	2,292	,034
	Kontrol Grubu	10	,28	,65			
Dayanışma	Deney Grubu	10	1,08	,87	18	2,361	,030
	Kontrol Grubu	10	,17	,87			
Tarihsel Mirasa Duyarlılık	Deney Grubu	10	1,03	,62	18	2,333	,031
	Kontrol Grubu	10	,33	,72			
Misafirperverlik	Deney Grubu	10	1,10	,72	18	2,008	,060
	Kontrol Grubu	10	,52	,57			
Hoşgörü	Deney Grubu	10	,05	,16	18	1,759	,096
	Kontrol Grubu	10	,50	,79			
Adillik	Deney Grubu	10	,95	,79	18	,622	,542
	Kontrol Grubu	10	,75	,64			
Çalışkanlık	Deney Grubu	10	,92	,61	18	1,220	,238
	Kontrol Grubu	10	,55	,72			

Tablo 4.5. Kontrol ve Deney Gruplarının Fark Puanları Karşılaştırmasına İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları (devamı)

	GRUP	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Doğal Çevreye Duyarlılık	Deney Grubu	10	,97	,86	18	,888	,386
	Kontrol Grubu	10	,67	,63			
Sorumluluk	Deney Grubu	10	,82	,55	18	1,414	,174
	Kontrol Grubu	10	,47	,56			
Vatanseverlik	Deney Grubu	10	,87	,59	18	2,333	,031
	Kontrol Grubu	10	,30	,50			
Ortalama	Deney Grubu	10	,90	,50	18	2,061	,054
	Kontrol Grubu	10	,45	,48			

Tablo 4.5. incelendiğinde deney grubunun puan ortalamalarındaki değişimin ($\bar{X} = ,9033$) kontrol grubu puan ortalamalarındaki değişimden ($\bar{X} = ,4517$) fazla olmasına rağmen, yapılan t testi sonuçlarına göre anlamlı farkın olmadığı ($t=2,061$, $p>,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 4.5.'te değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde yardımseverlik, dayanışma ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerinde anlamlı farkın olmasına rağmen misafirperverlik, hoşgörü, adillik, çalışkanlık, doğal çevreye duyarlılık ve sorumluluk değerlerinde anlamlı farkın olmadığı tespit edilmiştir.

Yardımseverlik değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,95$) kontrol grubu erişim değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,28$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,292$ $p<,05$) bulunmuştur. Dayanışma değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = 1,08$) kontrol grubu erişim değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,17$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,361$ $p<,05$) bulunmuştur. Tarihsel mirasa duyarlılık değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = 1,03$) kontrol grubu erişim değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,33$) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,333$ $p<,05$) bulunmuştur. Vatanseverlik değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,87$) kontrol grubu erişim değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} =$

,30) daha yüksek olup bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,333$ $p<,05$) bulunmuştur.

Misafirperverlik değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = 1,10$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,52$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,008$ $p>,05$) bulunmamıştır. Adillik değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,95$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,75$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=,622$ $p>,05$) bulunmamıştır. Çalışkanlık değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,92$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,55$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=1,220$ $p>,05$) bulunmamıştır. Doğal çevreye karşı duyarlılık değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,97$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,67$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=,888$ $p>,05$) bulunmamıştır. Sorumluluk değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,82$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,47$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=1,414$ $p>,05$) bulunmamıştır.

Misafirperverlik değerinde deney grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = 1,10$) kontrol grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,52$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,008$ $p>,05$) bulunmamıştır. Hoşgörü değerinde kontrol grubu erişim değeri puan ortalamaları ($\bar{X} = ,5000$) deney grubu erişim puan değeri puanı ortalamalarından ($\bar{X} = ,0500$) daha yüksek olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak anlamlı ($t=1,759$ $p>,05$) bulunmamıştır. Kontrol grubu erişim değeri puan ortalamalarının deney grubu erişim puan ortalamalarından yüksektir. Bunun sebebi ise kontrol grubuna uygulanan deneysel işlem sırasında hoşgörü değerine yer verilip, Orhun Abidelerinde hoşgörü değeri tespit edilmediği için deney grubuna uygulanan deneysel işlem sırasında hoşgörü değerine yer verilmemesi olarak gösterilebilir.

5. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmanın nitel boyutunda Ergin'in Orhun Abideleri kitabı incelenerek Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, yardımseverlik, vatanseverlik ve misafirperverlik değerlerinin abidelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca abideler 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan misafirperverlik değeri de tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucu ile Ustaoglu Çelik (2016), Orhun Abidelerinde adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerlerine yer verildiği bulgusu ile benzerlik gösterirken bu çalışma da eşitlik, misafirperverlik ve tasarruf değerlerine ait ifadelerin tespit edilmesi yönünden Ustaoglu Çelik'in çalışması ile farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları ile Pamir (2009)'in çalışmasında Orhun Abidelerinde adalet değerinin bulunduğu; Köksel (2011)'in çalışmasında sevgi, aile birliğine önem verme ve dürüstlük değerlerinin tespit edildiği; Orhan, Gedik, & Bulut, (2012)'un çalışması sonucunda çalışkanlık ve bağımsızlık değerlerinin bulunduğu; Cihan, (2002)'in çalışmasında kağanların bilgi temelli yani bilimsellik değeri doğrultusunda hareket ettiği bulgusu; Durmuş (2017)'un çalışmasında vatanseverlik, dayanışma, eşitlik ve adalet değerlerinin tespit edildiği; Alyap, (2014)'in çalışmasında saygı değerinin bulunduğu ile Sever, (2010)'in çalışmasında sorumluluk değerinin tespit edildiği sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Kül Tigin Abidesinde 114, Bilge Kağan Abidesinde 106 ve Tonyukuk Abidesinde 34 ifade olmak üzere toplam 254 değer ifadesi tespit edilmiştir. Kardaş (2015) çalışmasında Bilge Kağan Abidesinde 28 farklı değere ait 177 değer ifadesini tespit etmiştir. Kardaş (2015) çalışmasında Kül Tigin Abidesinde 26 farklı değer olmak üzere 155 değer ifadesi tespit etmiştir. Kardaş (2015)'in çalışmaları sonucunda Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinde tespit edilen değer ifade sayıları ile bu çalışmanın sonuçları farklılık göstermektedir.

Bilge Kağan Abidesinde Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan 18 değerin tamamı tespit edilmiştir. Kardaş (2015)'in çalışması sonucunda Bilge Kağan Abidesinde adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, misafirperverlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımlaşma değerine ait bulguların tespit edilmesi ile bu çalışmanın sonucu arasında benzerlik bulunmaktadır.

Kül Tigin Abidesinde sorumluluk, çalışkanlık, aile birliğine önem verme, yardımseverlik, adalet, estetik, bilimsellik, vatanseverlik, duyarlılık, dürüstlük, barış, bağımsızlık (özgürlük), saygı, sevgi, dayanışma ve misafirperverlik değerlerinin bulunduğu tasarruf ve eşitlik değerlerine ait ifadelerin bulunmadığı tespit edilmiştir. Kardaş (2015)'in çalışması sonucunda Kül Tigin Abidesinde özgürlük/bağımsızlık, aile birliğine önem verme, vatan sevgisi, sorumluluk, dayanışma, yardımseverlik, çalışkanlık, bilimsellik, saygı, estetik, dürüstlük, barış ve duyarlılık değerlerine ait ifadelerin bulunduğu sonucu ile bu çalışmanın sonucu arasında benzerlik gösterirken sevgi ve misafirperverlik değerine ait ifadelerin tespit edilmemesi açısından farklılık göstermektedir.

Tonyukuk Abidesinde çalışkanlık, aile birliğine önem verme, adalet, bilimsellik, vatanseverlik, duyarlılık, bağımsızlık (özgürlük), saygı, sevgi ve dayanışma değerlerine ait ifadelerin bulunduğu; misafirperverlik, tasarruf, eşitlik, sorumluluk, yardımseverlik, estetik, dürüstlük ve barış değerine ait ifadenin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Abidelerde en fazla yer alan değerler 57 ifade ile vatanseverlik, 51 ifade ile bağımsızlık ve 22 ifade ile dayanışma değerleridir. Abidelerde en az yer alan değer ise; 1 ifade ile tasarruf değeridir.

Çalışmanın nicel boyutunda ise Ağrı ilinin Taşlıçay ilçesinde öğrenim gören 20 6. sınıf öğrencisi araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma gruplarına ön test uygulandıktan sonra deney grubuna Orhun Abideleri ders materyali olarak kullanılarak ders işlenmiştir. Deneysel işlem sonrasında deney ve kontrol gruplarına son test uygulanmıştır. Deney grubuna uygulanan t testi sonuçlarına göre son test puan ortalamalarının ile ön test puan ortalamalarından fazla olduğu ve aralarında anlamlı

fark olduğu tespit edilmiştir. Değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde hoşgörü değerinde anlamlı farklılığın olmadığı, ancak yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, misafirperverlik, adillik, alışkanlık, doğal çevreye duyarlılık, sorumluluk ve vatanseverlik değerlerinde anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Orhun Abidelerinin değerler eğitiminde kullanılması ğrencilerin Sosyal Bilgiler ğretim Programında yer alan değerleri kazanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kontrol grubuna uygulanan son test puan ortalamaları ile n test puan ortalamaları karşılaştırıldığında son test puan ortalamalarının n test puan ortalamalarından yüksek olduğu ve aralarında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde yardımseverlik, dayanışma, tarihsel mirasa duyarlılık, hoşgörü ve vatanseverlik değerlerinde anlamlı farklılığın olmadığı, ancak misafirperverlik, adillik, alışkanlık, doğal çevreye duyarlılık ve sorumluluk değerlerinde anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının t testi sonuçları karşılaştırıldığında; deney grubunun puan ortalamalarındaki değişimin kontrol grubu puan ortalamalarındaki değişimden fazla olmasına rağmen aralarında anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir. Değerlerin alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde yardımseverlik, dayanışma ve tarihsel mirasa duyarlılık değerlerinde anlamlı fark olmasına rağmen misafirperverlik, hoşgörü, adillik, alışkanlık, doğal çevreye duyarlılık ve sorumluluk değerlerinde anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Çalışma sonucunda öneriler şu şekilde belirlenmiştir:

1. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Orhun Abidelerinin, Sosyal Bilgiler ğretim Programında yer alan değerlerin ğretiminde kullanılmasının öğrencilerin değer düzeylerinin artmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu tespite bağlı olarak müfredatta Orhun Abidelerine daha fazla yer verilebilir ve değerler eğitiminde kullanılabilir.
2. Orhun Abideleri, ilköğretim ve ortaöğretim ğrencilerinin seviyelerine uygun bir şekilde günümüz Türkçesi ile sadeleştirilerek ve kısaltılarak okullarda öğrencilerin

eğitiminde kullanılmalıdır. Bu sayede öğrenciler Gökürk Devleti dönemindeki olayları ve Orhun Abidelerinde yer alan değerleri daha kolay anlama fırsatı bulabilirler.

3. Orhun Abideleri farklı derslere ait öğretim programlarında yer alan değerler açısından incelenmelidir.
4. Orhun Abideleri ile değerler eğitiminin öğrencilerin değer düzeyleri üzerindeki etkisini daha iyi ortaya çıkartmak amacıyla Orhun Abideleri ile değerler eğitimi farklı sınıf düzeylerinde, evren ve örneklem gruplarında uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acat, B. (2012). "Öğrenme Sürecinde Değerler ve Öğretmenin Ahlaki (Moral) Liderliği", *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 136-147). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Akbaş, O. (2004). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akbaş, O. (2008). "Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Akbaş, O. (2013). "Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi", R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli , Ş. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu 26-28 Kasım 2004* içinde (s. 673-696). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Akdeniz, A. (2018). *Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerinin Yurtseverlik Tutumları ile Temel Değer Yönelimleri Arasındaki İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Aktepe , V. (2016). "Ailede Değerler Eğitimi ve Program İhtiyacı. K. Ulusoy, & R. Turan (Dü) içinde", *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 77-94). Ankara: Pegem Akademi.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk Eğitimi Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2013*. ANKARA: Pegem Akademi.
- Aladağ, S. (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alizade, R. (2014). *Türk Halk Kültürü ve Tarihi*. İstanbul: Özener Matbacılık.

- Alyap, L. (2014). "Köl Tigin Anıtının Batı Yüzü Üzerine Görsel Bir Tasarım Denemesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*(3/1), 1-21.
- Alyılmaz, C. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar. Erişim Tarihi: 20.08.2019. http://www.turkiyatjournal.com/makaleler/1678810574_9.pdf adresinden alındı
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.
- Aslan, Ş. (2012)." Değerler Eğitiminde Bir Yöntem Önerisi: Edebiyat Metinlerinden Yararlanma". *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 47-55). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Ayan, A. (2015). "Orhun Abidelerinde Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi". 49, 305-317. *Akademik Bakış Dergisi*. Erişim Tarihi: Şubat 26, 2019 tarihinde <http://www.akademikbakis.org> adresinden alındı
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul, Kronik Kitap.
- Aydın, M. A. (2018). "Türk Hukuk Tarihinde Devlet ve Hukuk." H. Alan, A. Ahmetbeyoğlu, U. Demir, & A. Baycar (Dü.), *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*. içinde İstanbul: Seçil Ofset.
- Bacanlı, F. (2012)." Değerler Hangi Programın Neresinde ?" *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 103-120). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Balcı, N. (2008). İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitiminin Gerekliliği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E., & Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: do adolescents accept the values their parents want to transmit. *40(1)*, 105-121. Journal of Moral Education.

- Baydır, E. (2018). *İngilizce Öğretmenlerinin 2017 Taslak İngilizce Öğretim Programında Yer Alan Değerler Eğitimi ve Uygulamalarına Yönelik Görüşleri*. Osmanhazı Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimi Bilimleri. Eskişehir.
- Bazarkulov, S. (2008). *Değerler Eğitimi ve Dinden Öğrenme*. Yayımlanmamış Doktora Tezç. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beldağ, A., & Aktaş, E. (2016). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Eser Kullanımı: Nitel Bir Çalışma." *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2).
- Berkowitz, M. W. (2011). "What Works in Values Education." (50), 153-158. *International Journal of Educational Research*.
- Bilgili, A., Demircioğlu, İ., Arıbaş, S., Köçer, M., Leylak, H., Görücü, İ., . . . Şehirli, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*. (S. Arıbaş, & M. Köçer , Dü) İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bilsky, W., & Schwartz, S. H. (1994). Values and Personality. *European Journal of Peronality*, 8, 163-181.
- Cihan, A. K. (2002). "Orhon Yazırlarındaki "Bilge" Terimi Üzerine". *Felsefe Dünyası* , 1(35).
- Çakıcı, E. (2010). *Milli Eğitim Bakanlığının 2004 yılında tavsiye ettiği Yüz Temel Eserdeki Yerel Romanlar Aracılığıyla Edebiyat Öğretiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. 18 Mart Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale.
- Çelik, A. U. (2016). "OrhunYazıtlarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Çerçevesinde İncelenmesi." *Akademik Bakış Dergisi*(55), 47-61. Şubat 25, 2019 tarihinde alındı.
- Çetin, H. (2016). *Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Değer Algılarının İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.

- Demircioğlu, İ. H., & Demircioğlu, E. (2016). "Tarih Eğitimi ve Değerler." K. Ulusoy, & R. Turan (Dü) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 269-286). Ankara: Pegem Akademi.
- Demirhan İşcan, C. (2014). Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimindeki Tercihleri. *ilköğretim online*, 13(4), 1203-1222. İnternet online. adresinden alındı
- Doğanay , A., Seggie, F., & Caner, F. (2012)." Değerler Eğitiminde Örnek Bir Proje: Avrupa Değerler Eğitimi Projesi." *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları*, 2(3).
- Doğanay, A. (2006). "Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Yapılandırmacı Bir Yaklaşım." C. Öztürk (Dü.) içinde, *Değerler Eğitimi* (s. 256-286). Ankara: Pegem A Yayıncılık. 11 10, 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Doğanay, A. (2015). "Değerler Eğitimi. "C. Öztürk (Dü.) içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi* (s. 226-254). Ankara.
- Durmuş, A. (2012). "Edam Karakter Okulu Modeli." *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 148-158). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Durmuş, İ. (2007). "Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Költigin-Bilge Kağan Anıtları ve Bu Anıtlardaki Türk Kültür Unsurları." *Gazi Türkiyat*(1), 35-58.
- Durmuş, İ. (2017). "Eski Türk Devletlerinin Ana Unsurları, Yönetim ve Yöneticileri." *Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu*, (s. 11-37). Ankara.
- Ekinci, H. (2018). *Okulda ve Ailede Değerler Eğitimi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Elban, M. (2015). "Ortaöğretim Öğrencilerinin Vatanseverlik Tutumları: Ankara İli Kazan İlçesi Örneği". 35, 451-462. *The Journal of Academic Social Science Studies*.

- Erdoğan, E. (2013). "Belediyenin Değerler Eğitimi Açısından Fonksiyonu Çerçevesinde Yetişkin Eğitim Örneği İSMEK modeli". R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, S. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 397-432). İstanbul: Dem Yayınevi.
- Ergin, M. (2016). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ertürk, A. (2017). *Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l Hakayık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji Nedir ?* (A. Kitapevi, Dü., & N. Çelebi, Çev.) Ankara.
- Gömlüksiz, M. N. (2013). "Lise Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere İlişkin Tutumları: (Elazığ İli Örneği)". R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, S. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 727-742). İstanbul: Dem Yayınevi.
- Hacıömeroğlu, H. (2017). "Araştırma Deseni Nicel Nitel ve Karma Yöntem Yaklaşımları." S. B. Demir (Dü.) içinde, *Karma Yöntemler* (s. 215-239). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılığı.
- Halstead, J. M., & Taylor, M. (2000). "Learning and Teaching about Values: a review of recent research. 30(2), 169-201." *Cambridge Journal of Education*.
- Hökelekli, H., & Gündüz, T. (2013). "Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğilimleri ." *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s. 371-396). İstanbul: Dem Yayınevi.
- İbret, B. Ü., Karasu Avcı, E., Karabıyık, Ş., Güleş, M., & Demirci, M. (2017). "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlerin Öğretiminde Edebi Ürünlerin Kullanımı." *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*(9), 104-124.
- Jısl, L. (1963). "Kül-Tigin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeolojik Araştırmaların Sonuçları." *Belleten XXVII/107*, 387- 402.

- Kale, N. (2004). Nasıl Bir Değerler Eğitimi ?" R. Kaymakcan, S. Kenan , H. Hökelekli, Ş. Aslan, & M. Zengin içinde, *Değerler ve Eğitimi* (s. 313-322). İstanbul: Dem.
- Karakaya, T. (2013). "Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Ahlaki Değerlere Kritik Bir Yaklaşım -Sorunlar ve Çözümler-." R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, S. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 203-204). İstanbul: Dem Yayınevi.
- Karatay, H. (2011). "Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı." *International Periodical For The Language, Terature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1439-1454. Turkey.
- Kardaş, M. N. (2015). "Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından Önemi III: Bilge Kağan Abidesi", 2, 55-70. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırma Dergisi*.
- Kardaş, M. N. (2015). "Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi II: Kül Tigin Abidesi." 7(2). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Kaymakcan, R. (2012). "Gençlerin Dini Değerlere Bakışı: Türkiye ve Avrupa Karşılaştırması." *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 13-30). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Kaymakcan, R., & Meydan, H. (2016). *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem.
- Kaymakcı, S. (2013). "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Sözlü ve Yazılı Edebi Türlerin Kullanım Durumu". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(20), 230-255.
- Keleş, T. (2016). *Uygurların (744/840) İpek Yolu Üzerindeki Ticari Faaliyetler*. (Yüksek Lisans Tezi). Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.Çankırı.
- Kerschensteiner, G. (1977). *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. (F. Kanad, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliği*. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Keskin, Y. (2012). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değerlerin Rolü." *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı 28-29 Mayıs 2010* (s. 68-102). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Kılcan, B. (2013). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlere İlişkin Öğrenci Aldırlarının İncelenmesi*.
- Köylü, M. (2013). "Küresel Bağlamda Değerler Eğitime Duyulan İhtiyaç." R. Kaymakcan, S. Kenan , H. Hökelekli, S. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 287-312). İstanbul: Dem Yayınevi.
- Kuljanova, B. (2010). "Eski Türk Anıtlarındaki Halk Birliği ve Memleket Bütünlüğü Ülküsü (Orhun ve Kutadgu Bilig Eserlerine Göre)." *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (s. 519-522).
- Kurat, A. N. (1952). *Gök Türk Kağanlığı*.
- M.E.B. (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6, ve 7. Sınıflar)*.Ankara.
- Meydan, H. (2014). "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme." *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-108.
- Orhan, S., Gedik, M., & Bulut, M. (2012). "Orhun Abideleri İle Gençliğe Hitabe'nin Sundukları Mesajlar Açısından Mukayesi Üzerine Bir İnceleme." *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(5), 907-915.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Devlet Basımevi.

- Özensel, E. (2014). "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer." Y. S. Zavalı (Dü.) içinde, *Değerlerin Dönüşümü* (s. 14-37). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özkeçeci, İ. (2010). "Orhun Abidelerinin Estetik ve Muhtevasının Önemi. "Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, (s. 653-668).
- Özmen, H. (2016). "Nicel Araştırma Yaklaşımına Dayalı Yöntemler." M. Metin (Dü.) içinde, *Kurumdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 47-76). Ankara: Salmat basım yayıncılık.
- Öztürk, N. (2017). *İlköğretim Düzeyindeki Kitaplarda Yer Alan Metinlerin Değer Öğretim Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Pamir, A. (2009). "Orta - Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 359-375.
- Qarluq, A. J. (2010). "Orhun Yazıtlarında Gözüken Çin Kültür Analizinden Türklük Araştırmalarında Sinolojinin Önemi." *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (s. 689-693).
- Salman, F. (2006). "Göktürk Dönemi Kıyafetleri." *Sanat Dergisi*(9), 12-34.
- Salman, H. (2013). "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri." C. Öztürk (Dü.) içinde, *Türk Tarihi ve Kültürü* (s. 9-30). Ankara: Pegem Akademi.
- Selanik Ay, T. (2016). "Okulda Değerler Eğitimi." K. Ulusoy, & R. Turan (Dü.) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 17-40). Ankara: Pegem Akademi.
- Sever, M. (2010). "Orhon Yazıtlarında Bazı Kavramları Yeniden Okumak." *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (s. 727-732).

- Sönmez, H. (2011). *Reşat Ekrem Koçu'nun Çocuklar İçin Yazdığı Eserlerde Değer Eğitimi ve Türkçe*. İnönü Üniversitesi. Eğitimi Bilimleri Enstitüsü. Malatya.
- Sönmez, V., & Alacapınar, G. (2017). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. içinde Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tahiroğlu, M. (2016). " Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitimi Etkinlik Örnekleri İlkokul 4. Sınıf." K. Ulusoy , & R. Turan (Dü) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 339-366). Ankara: Pegem Akademi.
- Taşagıl, A. (2010). " Çin Kaynaklarına Göre Köl Tigin Yazıtının Dikilisi Hakkında Bir Değerlendirme." *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (s. 775-784).
- Taşagıl, A. (2017). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Azra Matbacılık.
- Taşagıl, A. (2018). " Gök Türk Devlet Modeli." H. Alan, A. Ahmetbeyoğlu, U. Demir, & A. Baycar (Dü.), *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet*. içinde İstanbul: Seçil Ofset.
- Tay, B., & Ünlü, İ. (2016). "İlkokul Yurt Bilgisi, Toplum ve Ülke İncelemeleri ve Sosyal Bilgiler dersleri öğretim programlarında Değer ve Değerler Eğitimi." K. Ulusoy , & R. Turan (Dü) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 287-322). Ankara: Pegem Akademi.
- Tekin, T. (2017). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (V. Köken, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Titus, D. (1994). "Values Education in American Secondary Schools " www.eric.ed.gov, ERİC Document No: ED 381 423.

- Tokay, Y. (2011). *Bengi Taşlarının Söz Varlığı ile Anadolu Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tozlu, N., & Topsakal, C. (2013). "Avrupa Birliği'ne Uyum Çerçevesinde Değerler". Eğitimi. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 177-202). İstanbul: Dem.
- Türk Dil Kurumu, Erişim Tarihi: 11.10.2019 . <http://tdk.gov.tr/>
- Türkmen, F. (2013). "Kök - Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti." *Milli Folklor*(97).
- Ulusoy, K., & Arslan, A. (2016). "Değerli Bir Kavram Olarak "Değer ve Değerler Eğitimi". R. Turan, & K. Ulusoy (Dü) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 2-15). Ankara: Pegem Akademi.
- Ulusoy, K., & Dilmaç, B. (2016). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Umurhan, S. (2018). *I. Göktürk ve Doğu Göktürk Dönemi Kağanlık Mücadelelerinde İttifak Arayışları*. (Yüksek Lisans Tezi.) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Uysal, V. (2013). "Yetişkenlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri." R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, S. Arslan, & M. Zengin (Dü.), *"Değerler ve Eğitimi" Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 215-240). İstanbul: Dem. Yayınevi.
- Yaman, E. (2016). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Akçağ.
- Yazar, T. (2016). "Toplumsal Yaşam ve Değerler." K. Ulusoy, & R. Turan (Dü) içinde, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 95-114). Ankara: Pegem Akademi.
- Yazıcı, K. (2006). "Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış". *TÜBAR*, 499-522.

Yiğittir, S. (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 4. ve 5. Sınıf Değerlerinin Kazanılma Düzeyi. (Doktora Tezi)*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Yiğittir, S. (2012). "İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Rokeach ve Schwartz Değer Sınıflandırmasına Göre Değerlendirilmesi." (19), 1-15. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*.

URL 1: <http://www.turkcetarih.com/kul-tigin-yaziti-gunumuz-turkcesi/>. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.

URL 2: <http://www.gokturkce.net/yazi/bilge-kagan-yaziti-cevirisi-okuma-metni/>. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.

URL: 3: <http://www.tamga.org/2014/12/tonyukuk-abidesi.html> Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.

EKLER

EK-1 : Ölçek

Sevgili öğrenciler

Aşağıda size yöneltmiş olduğum bu sorular yapılacak bir araştırmada kullanılmak üzere sorulmuştur. Sizleri daha yakından tanımak amacıyla hazırlanan bu sorulara samimi cevaplar vermeniz, sizler hakkında gerçek bilgilerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Arkada verilmiş olan iki sayfada (2. ve 3. sayfalar) ise toplam 60 tane ifade yer almaktadır. Bu ifadeler sizin bu eğitim-öğretim yılı başından beri gördüğünüz Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili ifadelerdir. Her ifadeyi dikkatlice okuyunuz. İfadelerin yanında 5 tane kutucuk halinde ifade hakkındaki düşüncenizi ölçmeye yönelik kısım yer almaktadır. Sağ tarafta yer alan bu seçeneklerden size en uygun olanını kutucuğa (X) işareti koyarak işaretleyiniz. Doğru veya yanlış cevap yoktur.

Yardımlarınız ve sağladığınız katkı için şimdiden teşekkür ederim.

I. KİŞİSEL BİLGİLER

- 1.Sınıfınız :
- 2.Okulunuz :
3. Doğum tarihiniz :
4. Cinsiyetiniz : () Kız () Erkek

II. AİLE DURUMU

5. Babanızın öğrenim durumu nedir ?
 - () Hiç okula gitmemiş
 - () Okula bir süre gitmiş ama mezun olmamış
 - () İlkokul mezunu
 - () Ortaokul mezunu
 - () Lise ve dengi okul mezunu
 - () Yüksekokul – üniversite mezunu
 - () Daha yüksek (yüksek lisans, doktora)

6. Annenizin öğrenim durumu nedir ?

- () Hiç okula gitmemiş
() Okula bir süre gitmiş ama mezun olmamış
() İlkokul mezunu
() Ortaokul mezunu
() Lise ve dengi okul mezunu
() Yüksekokul – üniversite mezunu
() Daha yüksek (yüksek lisans, doktora)

7. Babanızın mesleği nedir ? (serbest mesleğin ismini noktalı yere yazınız.)

- () İşçi () emekli () memur
() Çiftçi () Serbest Meslek
() Esnaf () İşsiz

8. Annenizin mesleği nedir ? (serbest mesleğin ismini noktalı yere yazınız.)

- () İşçi () emekli () memur
() Çiftçi () Serbest Meslek
() Esnaf () İşsiz

Lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyunuz. İfade hakkındaki düşüncenizi sağdaki beş kutucuktan bir tanesine işaretleyiniz. Her bir ifade (cümle) için sadece bir işaretleme yazınız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.Yurdumuzun her karış toprağı çok değerlidir.					
2.Arkadaşlarımızın yaptığı hataları hoşgörü ile karşılamalıyız.					
3. Türkler tarih boyunca gelenek ve göreneklerini koruyamamışlardır.					
4. Dayanışma olmadan bir toplumun ayakta durması mümkün değildir.					
5. Akarsularımızın temiz kalmasını sağlayacak tedbirler almaya gerek yoktur.					
6. Yaşlı ve kimsesiz kişileri zaman zaman ziyaret etmeliyiz.					
7. Derslerimize çok çalışmak bize bir şey kazandırmaz.					
8. Türklerin konukseverliği dünyaca ünlüdür.					

9. Öğretmen sınıfta bütün öğrencilerine eşit şekilde davranmalıdır.					
10. Sorumluluk duygusu doğuştan gelir, sonradan kazanılmaz.					
11. Anne sevgisi vatan sevgisinden daha önemlidir.					
12. Diğer insanların bizim gibi düşünüp davranmasını istemeliyiz.					
13. Türkçe çok eski çağlara dayanan, zengin ve köklü bir dildir.					
14. Aile bireyleri arasında dayanışma olmasına gerek yoktur.					
15. Çevreyi kirletenler uyarılmalı, gerekirse ilgililere haber verilmelidir.					
16. Zor durumda olan birine yardım etmek kanuni bir vazifedir.					
17. Başarılı ve mutlu olmanın temeli, çalışkan olmaktır.					
18. Yurdumuza gelen turistleri misafir olarak kabul etmemiz gerekmez.					
19. Evde bütün işleri bir kişi yapmalıdır.					
20. Ailemizle, okulumuzla, toplumsal yaşamımızla ilgili çeşitli sorumluluklarımız vardır.					
21. Atalarımızın armağanı olan ülkemizi her şeyden üstün tutmalı ve korumalıyız.					
22. Herkes düşüncelerinde ve dini inançlarında özgürdür.					
23. Atalarımızın bize emanet olarak bıraktıkları yapı ve eserleri kendi haline bırakmalıyız.					
24. Kurtuluş Savaşı Türk Milletinin dayanışmasının en somut örneğidir.					
25. Doğal çevremizdeki bozulmalar insan hayatını olumsuz yönde etkilemez.					
26. Yardımlar her zaman maddi olamaz.					
27. Sınavlardan alınan notlar başarının göstergesi sayılamaz.					
28. Evimize gelen konuklara karşı içtenlikle davranmalıyız.					
29. Devlet her vatandaşına eşit şekilde davranmalıdır.					
30. Görevimizi yerine getirmediğimizde, bu davranışımızdan sorumlu tutulamayız.					
31. Vatan sadece bir toprak parçasıdır.					
32. Diğer ulusların gelenek ve göreneklerine saygı göstermek gerekmez.					
33. Her Türk kültürüyle övünmeli ve onu geliştirmeye çalışmalıdır.					
34. Sel ve deprem gibi felaketlerden zarar görenlere yardım etmek sadece Kızılay'ın görevidir.					
35. Katı atıklar çevre kirliliğine neden olmamaları için toplanmalı, yeniden değerlendirilmelidir.					

36. Başkalarına yardım etmek bize bir şey kazandırmaz.					
37. İstedüğimiz sonuca ulaşmak, istediğimizi elde edebilmek çalışmakla mümkündür.					
38. Türkler tarih boyunca düşmanlarına asla konuksever davranmamışlardır.					
39. Sınıf başkanını öğretmen seçmelidir.					
40. Ailede herkesin üzerine düşen sorumluluklar vardır.					
41. Vatan sevgisi, vatan için çalışmayı gerektirir.					
42. Hoşgörülü insan farklı duygu, düşünce ve davranış biçimleri olabileceğini bilir ve kabul eder.					
43. Atalarımız bizlere sadece eski yapı ve harabeler bırakmışlardır.					
44. Kültürün gelişmesi ve zenginleşmesi için insanların dayanışma içinde olmaları gerekir.					
45. Çevreyi korumak ve çevre kirliliğini önlemek sadece devletin görevidir.					
46. Başkalarına yardım eden kişiler, toplumun sevgi ve saygısını kazanırlar.					
47. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayacak gelirleri çalışmadan elde edebilirler.					
48. Her Türk ailesi evine gelen konuğuna saygı ve güler yüz gösterir.					
49. Eski Türk ve İslam devletleri Müslüman olmayan halka birçok haklar tanımışlardır.					
50. Sorumluluk almak yerine, sorumluluktan kaçmalıyız.					
51. Üzerinde yaşadığımız topraklar kolay elde edilmiştir.					
52. İnsanlar dini inançlarını açıklamak zorundadırlar.					
53. Türk ulusu köklü ve zengin bir tarihe sahiptir.					
54. İnsanlar sadece bir savaş durumunda birlik ve beraberlik içinde olmalıdırlar.					
55. Doğal kaynakları gereğinden fazla ve amaç dışı kullanmamalıyız.					
56. Karşılığını alamayacağımız yardımlar yapmamalıyız.					
57. Vatanımızı güzelleştirmek, milletimize ve insanlığa hizmet etmek, ancak çalışma ile mümkündür.					
58. Misafirperverlik, Türk ulusunun pek bilinmeyen bir özelliğidir.					
59. Oyun oynarken sadece kendimizi düşünmeliyiz.					
60. Toplumsal yaşamın devamı için, insanların sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekir.					

EK-2 : İzin Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 18/04/2019-E.9757

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Sayı : 28814003-399
Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı Çalışma
İzni (Burak Berkan VEZİROĞLU)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğünün "Bilimsel ve Eğitim Amaçlı Çalışma İzni (Burak Berkan VEZİROĞLU)" konulu 15/04/2019 tarih ve 7629523 sayılı yazısı ekte gönderilmiştir.

Gereğini bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Önder ŞİMŞEK
Rektör Yardımcısı

Ek: Yazı (2 Sayfa)

Mevcut Elektronik İmzalar

ÖNDER ŞİMŞEK (Rektörlük - Rektör Yardımcısı) 18/04/2019 11:08

Adres:Erzurum yolu üzeri 4. km Rektörlük Kampüsü Merkez/AĞRI
Telefon:04722159863 Faks:04722151182
e-Posta:gensek@agri.edu.tr Elektronik Ağ:gensekreterlik.agri.edu.tr

Ayrıntılı bilgi için irtibat: Zeynep ÖNER
Unvanı: Gelen Evrak Sorumlusu
Dahili No: 6174

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununa göre Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Evrak Tarih ve Sayısı: 16/04/2019-E.3098

T.C.
AĞRI VALİLİĞİ
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 68513552-100-E.7629523

15.04.2019

Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

Çalışma İzni (Burak Berkan VEZİROĞLU)

İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

AĞRI

İlgi : a) 08.04.2019 tarihli ve 8795 sayılı yazınız.

b) Valilik Makamının 12/04/2019 tarihli ve 100-E.7514887 sayılı oluru.

Üniversiteniz, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı öğrencisi Burak Berkan VEZİROĞLU'nun "Sosyal Bilgiler Eğitiminde Orhun Abideleri ile Değerler Eğitimi" konulu tez çalışması ile ilgili Valilik Makamından alınan İlg. (b) izin onayı ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

Mehmet Faruk TEKİN
Milli Eğitim Müdürü

Ek: 1 Adet Olur.

GÖVCELİ ELEKTRONİK
İMZA ASLI İLE AYNIYDUR

16.04.2019

Adres: Köğ. Alanı Cad.04100 Merkez AĞRI
Elektronik Posta Adresi: iletim041@agri.gov.tr
e-posta:iletim041@agri.gov.tr

Bilgi için: Sibel YAMEN
Tel: 0472) 280 94 37
Faks: 0472) 280 94 50

Bu evrak gövceli elektronik imza ile onaylanmıştır. <https://evrak.sorgu.gov.tr/evrak/evrakdetay> 968a-a05e-33e9-b623-2483 kodu ile teyit edilebilir.

T.C.
MILLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 68513552-100-E.1514887

12/04/2019

Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

Çalışma İzni (Burak Berkan VEZİROĞLU)

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığının
03.04.2019 tarihli ve 8795 sayılı yazısı.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Anabilim Dalı öğrencisi Burak Berkan VEZİROĞLU'nun "**Sosyal Bilgiler
Eğitimi ile Orhun Abideleri ile Değerler Eğitimi**" konulu tez çalışmasını ilimiz Taşlıçay
ilçesi ortaokullarda yapmak istediğini ilgi yazısı ile bildirilmiştir.

Burak Berkan VEZİROĞLU'nun "**Değerler Eğitimi ile Orhun Abideleri ile
Değerler Eğitimi**" konulu tez çalışmasını ilimiz eğitim aksamayacak şekilde ve yapmış
olduğu çalışmalarının sonunda hazırlanmış orkestra ilçe ve belgeleri yazılı veya dijital ortamda
hazırlayan bir suretini Müdürlüğünüze sunduğu hususla ilimiz ilimiz Taşlıçay ilçesi
ortaokullarında yapılması Müdürlüğünüzce uygun görülmüştür.

Bu kararınzena ile ilgili görüşlerinizi nazara alarak arz ederim.

Mehmet Faruk TEKİN
Millî Eğitim Müdürü

YERİNE
MÜHÜR

Onay : 038 ÇÖ

YERİNE
MÜHÜR

Adres: Kocatepe Sok. 04100 Malazgirt/AGRI
Elektronik Posta Adresi: 04100@agor.gov.tr
e-posta adresi: 04100@agor.gov.tr

Bilgi için: Sibel YAMEN
Tel: 0 (472) 280 94 37
Faks: 0 (472) 280 94 50

Bu evrak kamu hizmetleri için elektronik ortamda hazırlanmış olup, imza ve mührü ile 0032-33da-3057-95ce-9df9 kodu ile teyit edilebilir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Burak Berkan VEZİROĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	05.06.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Antalya Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	Özbey, O. ve Veziroğlu B.B. (2018). Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin çocuk işçiler hakkındaki algı ve deneyimleri. 7. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan bildiri. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Düzgören Ortaokulu Taşlıçay /AĞRI
İletişim	
E-posta Adresi	veziroglu.bb@gmail.com
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	